Prof. Dr. Teo Grünberg

ANLAMA, BELİRSİZLİK VE ÇOK-ANLAMLILIK

GÜNDOĞAN

Bu yazıyı hazırlarken dostum Doç. Dr. Hüseyin Batuhan'ın düşüncelerinden pek çok yararlandım. Dr. Batuhan üstelik manüskriyi baştan aşağı büyük titizlikle gözden geçirerek düzeltmiştir. Bütün bu yardımlarından dolayı kendisine candan teşekkürlerimi tekrarlamayı bir borç bilirim.

Teo Grünberg

Prof. Dr. Teo Grünberg

ANLAMA, BELİRSİZLİK VE ÇOK-ANLAMLILIK

GÜNDOĞAN YAYINLARI

Prof. Dr. Teo Grünberg
Anlama, Belirsizlik ve Çok-Anlamlılık
Gündoğan Yayınları: 99.149
Felsefe Dizisi: 04.25
Yayına Hazırlayan: Nurten Sıcakyüz / Nuran Demir
Düzelti : Dudu Karaaslan / Umut Erbaş
Sayfa Düzeni: Gündoğan Macintosh Elektronik Dizgi
Kapak Düzenleme: Gündoğan Grafik
Baskı, cilt: Aksi-Seda Matbaacılık
Birinci Baskı: Ankara Üniversitesi, 1972
İkinci Baskı: Eylül 1999
ISBN: 975-520-171-8
Gündoğan Yayınları
Bayındır Sokak 6/33
Kızılay / Ankara
e mail: gundogan@ tr-net.net.tr
e mail: gundoganyay@ turk.net
Tel: 0 312 433 97 98 (4 hat)
Faks: 432 32 50
Yazışma Adresi:
P.K. 271 Yenişehir / Ankara

İÇİNDEKİLER

Semiotiğin Ana Kavramları 7
1. Sentaks, Semantik, Pragmatik 7
2. Deyim-örnekleri ve Deyim-tipleri 10
3. Nesne-dili ve Üst-dil 11
4. Deyimlerin Sınıflandırılması 13
5. Özne ve Yüklem; Açık-Önermeler 20
6. Adlandırma, Uygulama ve İfade-etme 24
7. Tanımlama 26

"Anlama" Kavramının Çözümlenmesi 31
1. Yorumlayanın Durumu 31
2. Kullananın Durumu 33
3. Deyimlerin Anlamı 36
4. Genel Terimlerin Anlamı 41
5. Göstersel Anlam ve Sözel Anlam 51
6. Önermelerin Birbirlerini Etkilemesi 55
7. Belirsizlik ve Çok-anlamlılık 58

"Belirsizlik" Kavramının Çözümlenmesi 71
1. Semantik Belirsizlik 71
2. Pragmatik Belirsizlik 81
3. Tekil-terimlerinin, Funktorların ve Tümcelerin Belirsizliği 90

"Çok-anlamlılık" Kavramının Çözümlenmesi 95
1. Sentaktik Çok-anlamlılık 95
2. Semantik Çok-anlamlılık 97
3. Pragmatik çok anlamlılık ve Kaypaklılık 115

GİRİŞ

SEMİOTİĞİN ANA KAVRAMLARI

1. Sentaks, Semantik, Pragmatik

Dil hakkındaki araştırmaların tümünü içine alan en kuşatıcı işaretler bilimine (C. Morris'i izleyerek) *"semiotik"*[1] diyoruz. "Dil" sözcüğünü burada, dar manada yalnız günlük-dil (tabii dil, tarihsel dil) olarak değil, bütün bilimsel ve teknik dilleri ve genel olarak her türlü tabii veya yapma *sembol sistemlerini* kapsamı içine alacak şekilde, en geniş manada kullanıyoruz. Örneğin "C" sembolü *kimya dilinin* bir terimi ve "C+O2 → CO2" sembol dizisi (deyimi) ise aynı dilin bir *önermesi* sayılmalıdır. Bu anlamda her bir özel uğraşı alanına (bilimler, güzel sanatlar, ahlak, hukuk, metafizik, v.ö.) özgü bir "dil" bulunduğunu söyleyebiliriz.

Dilde şu üç faktörü ayırd edebiliriz: a) *deyimler* (yani tek tek anlamlı semboller ve bu sembollerden kurulu sonlu diziler); b) deyimlerin *dil dışı karşılıkları* (yani dile getirdikleri nesneler) c) *"kullanan"* (yani deyimleri belli bir yer ve zamanda kullanan tek tek insanlar veya insan topluluğu). Genel olarak, verilen bir deyimin belli bir dil dışı karşılığı olması bu deyimin içkin (intrinsic) veya *tabii* bir özelliği değildir; yani deyim ile dil dışı karşılığı arasındaki bağlantı ne mantıksaldır, ne de nedensel (causal). Duman görülen yerde ateş beklenir, öyle ki duman ateşin bir işareti sayılabilir. Burada "işaret" ile "işaret edilen" arasında gerçekten de tabii, nedensel bir bağlantı vardır. Öbür

---

1 Bkz. Batuhan ve Grünberg, *Modern Mantık*, Kitap I, özellikle s. 34-47.

yandan 'mavi' sözcüğünün *mavi* rengini ifade etmesi, bu sözcüğü *kullanan* kimselerin ilkece hür istemlerine bağlı bir *uzlaşım*'a (convention) dayanarak *'mavi'* sözcüğüyle mavi rengini kastetmelerinden başka bir şey değildir.

İmdi, sözü geçen üç faktör açısından, *semiotik* (yani genel dil bilimi) üç ana bölüme ayrılmaktadır:

Sentaks, deyimleri gerek "kullanan" faktörünü, gerekse deyimlerin "dil dışı karşılığı" faktörünü hesaba katmadan inceleyen semiotik dalıdır.

Semantik, "kullanan" faktörünü hiç hesaba katmadan, dilsel ifadeleri sadece dile getirdikleri nesneler (yani "dil dışı karşılıkları") açısından inceleyen semiotik dalıdır.

Pragmatik, deyimleri "kullanan" faktörü açısından inceleyen semiotik dalıdır.

Örneğin, 'mavi' sözcüğünün Türkçede bir sıfat olması *sentaktik;* aynı sözcüğün *mavi* rengini dile getirmesi *semantik*, bu sözcüğün öteden beri Türkler tarafından mavi rengini ifade etmek için kullanılması ise *pragmatik* bir olgudur. Genel olarak herhangi bir deyim ile bu deyimin dil dışı karşılığı arasındaki bağlantının belirtilmesi semantiğe aittir. Böyle bir bağlantı uzlaşımsal olduğundan, bir "kural" -*semantik kural*- yardımıyla belirlenir. Örneğin:

Eskimo dilinde 'iglu' sözcüğünün anlamı *ev*'dir

cümlesi bir semantik kuraldır. Ancak, böyle bir semantik kuralın elde edilmesi, Eskimoların konuşma davranışlarını gözleyerek, empirik bir genelleme sonucunda

Eskimolar için 'iglu' sözcüğünün anlamı *ev*'dir

gibi bir *pragmatik* kuralın elde edilmesine bağlıdır. Bu bakımdan, tabii dillerin semantiğinin bu dillerin pragmatiğinden türetilmesi gerektiğini görüyoruz. Öte yandan, yapma dillerin semantik (veya sentaktik) kurallarını ortaya koymak için hiç de önceden bu dilleri kulla-

nan kimselerin dilsel davranışlarını gözlemek gerekmiyor. Tam tersine, yapma bir dilin ilk önce semantik ve sentaktik kuralları keyfe bağlı olarak ortaya konur: böyle bir dili kullanan kimselerin dilsel davranışları bundan sonra, sözü geçen kurallar uyarınca düzenlenir. Tabii dillerin (semantik ve sentaktik) kurallarıyla yapma dillerin kuralları arasındaki fark, bir toplumun töreleriyle yazılı kanunları arasındaki ayrımı andırır. Töreler toplumsal davranışlardan çıkar; kanunlar ise yol açtıkları toplumsal davranışlardan önce ortaya çıkarılırlar, toplumsal davranışlar da ortaya konulmuş kanunlar uyarınca düzenlenirler.

Tabii dilleri inceleyen semiotiğe *"deskriptif semiotik"*, yapma dilleri inceleyen semiotiğe ise *"salt semiotik"* denir. Deskriptif semiotiğin kolları *"deskriptif pragmatik"*, *"deskriptif semantik"* ve *"deskriptif sentaks"*; salt semiotiğin kolları da *"salt pragmatik"*, *"salt semantik"* ve *"salt sentaks"*tır. Deskriptif semiotiğe genel olarak *"linguistik"* denilmektedir. Linguistik (veya "deskriptif semiotik") empirik, salt semiotik ise a priori bir uğraşıdır. Salt semiotik felsefe, özellikle mantık için, son derece önemlidir. Felsefenin tümünün salt semiotik üzerine kurulduğunu -daha doğrusu, kurulması *gerektiğini*- söyleyebiliriz. (Salt semiotiğin bir dalı olan "salt pragmatik", yapma bir dilin yanı sıra yapma veya ideal bir "kullanan"a başvurur. Böyle bir "kullanan" klasik iktisadın "homo oeconomicus"unu veya modern iktisadın çeşitli matematiksel modellerini andırır. Wittgenstein'ın "dil oyunları"da günlük dilde ifade edilmiş salt pragmatik diller sayılabilir).

Bir de semiotik inceleme konusunun tek bir dil veya dillerin tümü olmasına göre *"özel semiotik"* ve *"genel semiotik"* olmak üzere iki kısma ayrılır. Aynı şekilde *"özel pragmatik"* ve *"genel pragmatik"*, *"özel semantik"* ve *"genel semantik"*, *"özel sentaks"* ve *"genel sentaks"* ayrımları yapılmaktadır. Örneğin, 'mavi' sözcüğünün Türkçede mavi rengini göstermesi *özel deskriptif semantiğe* ait bir olgudur.

2. Deyim Örnekleri ve Deyim Tipleri:

Dilsel deyimler genellikle yalnız bir defa değil, birçok defa kullanılırlar. Örneğin '2=2' gibi bir deyimde '2' sembolünün iki defa geçtiğini görüyoruz. Geçişlerden herbiri somut bir nesne, beyaz zemin üzerinde bir mürekkep izidir. Bu geçişlerden herbirine "2" sembolünün birer *"sembol örneği"* (symbol token) denir. Böylece '2=2' deyiminde iki tane ayrı sembol örneği bulunduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, bu deyimde geçen iki sembol-örneğinin *aynı bir sembol* -'2' sembolü- olduğunu söylemek isteriz. Bu son halde ise 'sembol' sözcüğünü "sembol örneği" anlamında kullanmadığınız meydandadır. Aynı olan söz konusu iki sembol örneğinin biçimi veya "tip"idir. İşte biçimi aynı olan bütün sembol örneklerinin ortak biçimine veya tipine bir *"sembol-tipi"* (symbol type) denir. Böylece sözü geçen '2=2' deyiminde aynı sembol tipine ('2' sembol tipi) ait iki ayrı sembol-örneğinin geçtiğini söyleyebiliriz. Sembol tipleri (sembol örneklerinin tersine) somut değil, "soyut" nesnelerdir.

"Tip" ile "örnek" ayrımı yalnız tek tek sembollere değil, her türlü deyimlere uygulanır. Böylece "harf örnekleri" ve "harf tipleri", "sözcük örnekleri" ve "sözcük tipleri", "önerme örnekleri" ve "önerme tipleri" ve genel olarak *"deyim örnekleri"* (expression-tokens) ve *"deyim-tipleri"* (expression types) ayrımlarını yapabiliriz. Örneğin, "her nesne ya mavidir, ya mavi değil" belli bir önerme tipine ait bir önerme örneğidir. Bu önerme örneğinde 'mavi' sözcük tipine ait iki ayrı sözcük örneği geçmektedir.

Genel bir kural olarak, aynı deyim tipine ait olan bütün deyim örneklerinin (aynı dile ait olmaları halinde) *anlamdaş* olması gerekir. Bütün deyim örnekleri anlamdaş olmayan bir deyim tipi *"çok anlamlılık"* (ambiguous)dır. Günlük dilin gramerinde "adaş" (homonym) denen sözcükler, bütün sözcük örnekleri anlamdaş olmayan sözcük tipleridir.

Bundan böyle, başka bir şekilde belirtilmediği zaman, "deyim" ('sembol', 'sözcük', 'terim', 'önerme', 'cümle', ...) terimini hep *"deyim tipi"* anlamında kullanacağız.

3. Nesne dili ve Üst dil

Genel olarak dili, dilsel olmayan nesnelerden söz etmek için kullanırız. Örneğin 'Ahmet Ankara'ya gidecek' gibi bir önerme 'Ahmet' adlı bir insan ile Ankara şehri hakkındadır. Ancak dili bazı hallerde dilsel olmayan nesnelerden değil de, bir takım dilsel deyimlerden söz etmek için de kullanırız. Örneğin bir dil bilgininin, araştırmalarının sonuçlarını dilsel deyimler hakkında olan önermelerle ifade edeceği meydandadır. İşte, dilsel deyimlerden söz etmeye yarayan bir dile *"üst dil"* (metalanguage), bir üst dil yardımıyla sözü edilen dile ise *"nesne dili"* (object language) denir. Buna göre semiotiğin konusu olan diller, nesne dilleri olup semiotiğin kendisi hep üst dil seviyesinde kalır.. Verilen bir nesne dilinin yalnız sentaksını ifade etmeye yarayan bir üst dile *"sentaktik üst dil"*, semantiğini ifade etmeye yarayan bir üst dile *semantik üst dil*, pragmatiğini ifade etmeye yarayan bir üst dile de *"pragmatik üst dil"* denir.

Nesne dili ve üst dil ayrımına paralel olarak dilsel deyimlerin *kullanılması* (use) ile *anılması* (mention) arasındaki ayrım vardır. Dil dışı nesnelerden (nesnel-dilde) söz ettiğimizde, bu nesneleri dile getiren deyimleri *kullanırız*; buna karşılık bir dil bilgini veya filozof olarak, sıradan adamın veya bilim adamının kullandığı nesnel dil deyimlerini incelediğimiz zaman bu deyimleri kullanmaz, sadece *anarız*. Örneğin, *'bu masa beyazdır'* önermesini evetlediğimizde ('masa' sözcüğü dil dışı bir nesne olan bir *masa* hakkında söz etmeğe yaradığından) 'masa' sözcüğünü kullanıyoruz. Öte yandan, *"'Masa' dört harflidir"* önermesini evetlediğimiz zaman ('masa' sözcüğü bu bağlamda

bir masa hakkında değil de, dilsel bir deyim olan 'masa' sözcüğü hakkında bir bilgi vermeye yaradığından) 'masa' sözcüğünü *anıyoruz*.

Verilen bir önerme içinde geçen bir sözcüğün "anılması" halinde, önerme tüm olarak başka bir dile çevrilirse, anılan sözcük olduğu gibi kalır. Örneğin, "'masa' dört harflidir" önermesi İngilizceye

'Masa' has four letters

şeklinde çevrilmelidir. 'Masa' sözcüğünün kendisini de İngilizceye çevirseydik

'Table' has four letters

gibi yanlış bir önerme elde ederdik. Oysa "'masa' dört harflidir" önermesi *doğrudur*. Aynı şekilde önermemizi Fransızcaya

'Masa' a quatre lettres

ve Almancaya da

'Masa' hat vier Buchstaben

şeklinde çevirmek gerek.

Buna karşılık, 'masa' sözcüğünün "kullanıldığı" *'masa beyazdır'* gibi bir önermeyi başka bir dile çevirdiğimizde, 'masa' sözcüğünün kendisinin de çevrilmesi gerekir. Örneğin bu önerme İngilizceye

The table is white

şeklinde çevrilmeli. Yoksa, 'masa' sözcüğünü olduğu gibi çeviriye aktarsaydık,

Masa is white

gibi büsbütün manasız bir deyim elde ederdik. (Aynı şekilde önermemiz Almancaya 'masa ist weiss' şeklinde değil, 'Der Tisch ist weiss' şeklinde; Fransızcaya da 'masa est blanc' şeklinde değil, 'la table est blanche' şeklinde çevirmek gerekir.) İşte, bir sözcüğün, ve genel olarak herhangi bir deyimin, belli bir bağlam içinde "anıldığını" belirtmek için, bu sözcük veya ifadeyi hep *tırnak* içinde göstermek gerek. Ancak, tırnak işaretlerinin (dikkati çekmek gibi) başka görevleri de ol-

duğundan, "anma" görevini çift tırnak yardımıyla değil, "tek tırnak" yardımıyla belirtiyoruz.

4. Deyimlerin Sınıflandırılması

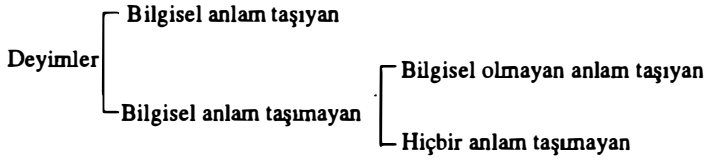
Bir (dilsel) *deyimin* bir sembol veya sonlu bir sembol dizisi olduğunu daha önce belirtmiştik. Bir "sembol" ise hiçbir kısmı anlamlı olmadığı halde, kendisi anlamlı olan bir deyim demektir. Buna göre, 'C' harfinin kimya dilinin bir sembolü olduğu halde, günlük dilin bir sembolü olmadığını; 'sin' deyiminin matematik dilinin bir sembolü olduğunu; genel olarak günlük dilin sembollerinin tek tek harflerden ve hecelerden değil, tek tek sözcüklerden ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Sembolik dillerin birçok sembollerinin tek tek harflerden ibaret olması, bu dillerdeki harflerin herbirinin bir sözcüğün kısaltması durumunda olmasındandır. Örneğin 'C' harfi 'karbon' sözcüğünün kısaltması olduğundan sembolik kimya dilinin bir sembolü durumundadır. Günlük dilin sözcükleri gibi çok harfli olan sembollerin kısımlarına *"işaret"* diyeceğiz. Böylece her *harfin* bir işaret olduğunu, ama her işaretin bir sembol olmadığını, ancak bazı işaretlerin birer sembol olduğunu söyleyebiliriz.

Her sembol ('sembol' teriminin tanımı gereği) anlamlı olduğu halde, her deyim (herhangi bir sonlu sembol dizisi olarak) anlamlı değildir. Nitekim anlamlı bir takım sembol veya sözcüğün birbiri ardından gelmesi, anlamlı bir deyimin meydana gelmesi için yeterli değildir. Örneğin 'ise', 'Ahmet', 'değil', 've', 'ancak' sözcükleri anlamlı oldukları halde, bunlardan kurulu bir dizi olan 'ise Ahmet değil ve ancak' deyimi anlamsızdır.

Herhangi bir dilin deyimlerini sınıflandırmak için ilk önce deyimleri *"basit deyimler"* (yani semboller) ve *"bileşik deyimler"* (yani

sembol dizileri) olmak üzere iki öbeğe ayırmamız gerekir. Bütün basit deyimler anlamlı olduğu halde, bütün bileşik deyimlerin anlamlı olmadığını gördük. Buna göre, bileşik deyimleri anlamlı ve anlamsız bileşik deyimlere ayırabiliriz. İmdi, *"bilgisel anlam"* (cognitive meaning) ile *"bilgisel olmayan anlam"* (örneğin *duygusal anlam*) arasında bir ayrım yapmak gerekir. Bir önermenin bilgisel-anlamı, o önermenin doğruluk-değerini (yani doğru ise doğruluğunu, yanlış ise yanlışlığını) belirlemek için gerekli olan anlam bileşeni demektir. Önermenin doğruluk değerini etkilemeyen anlam bileşenleri ise bilgisel olmayan anlamını meydana getirir. Önerme kısımlarının (terimlerin) bilgisel anlamı, içinde geçtiği önermelerin doğruluk değerini belirleme görevinde bu kısımlara düşen pay demektir.

Buna göre deyimleri, taşıdıkları anlam bakımından şöyle sınıflandırabiliriz:

Bundan böyle, yalnız bilgisel anlam taşıyan deyimleri inceleyeceğimizden, 'anlam' sözcüğünü (başka şekilde belirtilmediği hallerde) hep "bilgisel anlam" manasında kullanacağız.

İmdi, (bilgisel) anlamlı deyimleri *"kategorematik"* ve *"sinkategorematik"* olmak üzere iki öbeğe ayırıyoruz. Kategorematik deyimler, başka deyimlerle birlikte olmadan, *"tek başına anlamlı"* olan deyimler; sinkategorematik deyimler ise tek başına anlamlı olmayıp ancak başka deyimlerle *"birlikte anlamlı"* olabilen deyimlerdir. Örneğin 'insan' gibi bir isim, 'mavi' gibi bir sıfat, 'gülüyor' gibi bir fiil, kategorematik; 've', 'veya', 'dır', 'bazı' gibi sözcükler sinkategorematik-

tir. Matematikte kullanılan parantezler matematik diline ait sinkategorematik deyimlerdir.

Bir dilin kategorematik deyimleri, bir yandan *önermeler* (yani doğru veya yanlış olabilen deyimler), öbür yandan da bir önermenin "özne"si (subject) veya "yüklem"i (predicate) olabilen *terimler*'den ibarettir. Bir "terim"i, herhangi bir önermede *özne* veya *yüklem* konumunda geçebilen bir (basit veya bileşik) deyim şeklinde tanımlıyoruz. Özne konumunda geçebilen bir terime *"tekil-terim"*, yüklem konumunda geçebilen bir terime de *"genel terim"* diyoruz. Örneğin, 'Sokrates ölümlüdür' önermesinin öznesi olan 'Sokrates' sözcüğü bir tekil terim, bu önermenin yüklemi olan 'ölümlü' sözcüğü ise bir genel terimdir. Aynı şekilde, 'bu masa dört köşelidir' önermesinin öznesi olan 'bu masa' deyimi bir tekil terim, aynı önermenin yüklemi olan 'dört köşeli' deyimi de bir genel terimdir. Görüldüğü gibi, terimleri (ister "tekil", ister "genel" olsunlar) *basit ve bileşik* (veya tek sözcüklü ve çok sözlüklü) olmak üzere iki öbeğe ayırabiliriz. Örneğin 'Sokrates' bir basit tekil terim, 'dört köşeli' bir bileşik genel terimdir.

Tekil ve genel terimler arasındaki ayrımı incelemek amacıyla aşağıdaki önermeleri gözönüne alalım:

(1) Sokrates insandır

(2) Bütün insanlar omurgalıdır

(3) Bazı insanlar mavi gözlüdür

(4) Gök mavidir

(5) Mavi bir renktir.

'İnsan' sözcüğü (1) önermesinde yüklem konumunda, (2) ve (3)'te ise özne konumunda geçiyor. Şu halde 'insan' teriminin yukarıdaki tanımlar gereğince (1)'de "genel", (2) ve (3)'te "tekil" sayılması gerekecek. 'Mavi' sözcüğü de (4)'te yüklem, (5)'te ise özne konumunda geçiyor. Şu halde 'mavi'nin (4)'te "yüklem", (5)'te "özne" sayılması gerekecek. Böylece aynı terimin, bağlamına göre, "tekil" veya "genel" olabileceği sanılabilir.

İmdi, 'insan' sözcüğünün (2) ve (3) önermelerinde modern mantık gereğince *yüklem* sayılması gerektiğini gösterebiliriz. Nitekim, (2) önermesinin gerçek mantıksal yapısı

(6) x ne olursa olsun; x insan ise, x ölmürgalıdır

biçiminde; (3)'ün gerçek mantıksal yapısı da

(7) öyle bir x vardır ki, x insandır ve x mavi gözlüdür

biçimindedir. 'x ne olursa olsun' deyimi "bütün" niceleyicisinin (yani "tümel niceleyici"nin) karşılığıdır. Bunu modern mantıkta '$\forall x$' şeklinde gösteririz. 'Öyle bir x vardır ki' ifadesi ise "bazı" niceleyicisinin (yani "varlıksal" veya "tikel" niceleyicinin) karşılığıdır. Bunu da '$\exists x$' şeklinde dile getiririz. 'İse' sözcüğü '$\rightarrow$' sembolü, 've' sözcüğü de '$\wedge$' sembolü ile dile getirilir. Buna göre, (2) önermesi

(8) $(\forall x)$ (x insandır $\rightarrow$ x ölmürgalıdır)

biçimine, (3) önermesi de

(9) $(\exists x)$ (x insandır $\wedge$ x mavi gözlüdür)

biçimine girer.

İmdi, 'insan sözcüğünün (2) ve (3)'te görünüşte "özne" konumunda geçtiği halde, (8) ve (9)'da özne konumunda değil, *"yüklem"* konumunda geçtiği meydandadır. Şu halde, 'insan' sözcüğünün (1) önermesinde olduğu gibi (2) ve (3) önermelerinde de (ve genel olarak herhangi başka bir önermede, anlamı değişmemek şartıyla) bir *genel terim* olduğunu kabul edebiliriz.

Öte yandan, 'mavi' sözcüğünün (4) önermesinde bir *genel terim* olduğu halde, (5) önermesinde (gerçekten de) bir *tekil terim* olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, 'mavi bir renktir' önermesi ne "bütün maviler bir renktir", ne de "bazı maviler bir renktir" şeklinde yorumlanamaz. ('x mavi ise, x bir renktir' deyimi 'x'in bütün değerleri için yanlıştır. Mavi olan hiçbir nesne bir renk olamaz, nitekim mavi olan nesneler hep somut nesneler, renkler ise soyut nesnelerdir.) Böylece 'mavi' sözcüğünün hem bir "tekil terim", hem bir "genel terim" olduğu görü-

lüyor. Yalnız burada sözcüğün anlamı değişmektedir (4) önermesinde 'mavi' sözcüğü somut nesnelere uygulanabilen bir genel terim, yani bir *"somut genel terim"* olduğu halde, (5) önermesinde bir *soyut* nesnenin, bir rengin adıdır. ('Mavi' sözcüğü bu son halde bir *"soyut tekil terim"*dir.)

İmdi, 'mavi' gibi bir sıfatın bir genel terim olduğunu belirtmek için, 'mavi' sözcüğünü tek başına bir terim olarak değil de, *'mavidir'* ifadesinin bir "köken"i (radical) şeklinde yorumluyoruz. Başka bir deyimle, 'mavi'nin tek başına hiçbir zaman bir genel terim olamayacağını, ancak *'mavidir'* deyiminin bir genel terim olduğunu kabul ediyoruz. Aynı şekilde, 'insan' gibi bir cins isminin de tek başına bir genel terim olmadığını, ancak *'insandır'* veya *'bir insandır'* deyiminin bir genel terim olduğunu kabul ediyoruz. Buna karşılık, 'gülüyor', 'güldü', 'gülecek' gibi fiillerin tek başına birer genel terim olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, 'Ahmet gülüyor' gibi bir önermede 'gülüyor' deyiminin bir yüklem, dolayısıyla bir genel terim olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, 'Ahmet bir insandır' önermesinin yüklemi 'insan' değil, 'bir insandır' deyiminin bütünüdür. Şu halde, asıl genel terim 'bir insandır' deyiminden ibarettir.

Bazı terimlerin, görünüşte özne konumunda geçtikleri halde, gerçekte yüklem olduklarını gördük. Şimdi ise, görünüşte yüklem konumunda geçtikleri halde, gerçekte özne olan terimlerin de bulunduğunu göstereceğiz. Örneğin:

(10) Ali Veli'den büyüktür

önermesini gözönüne alalım. Bu önermenin görünüşteki öznesi 'Ali", görünüşteki yüklemi ise 'Veli'den büyüktür' deyiminden ibarettir. Oysa, (10) önermesinin *"konu"*sunun, yani sözünü ettiği nesne veya nesnelerin, yalnız *Ali*'den değil, bir de *Veli*'den de ibaret olduğunu söyleyebilirz (10) önermesinin Ali'den olduğu kadar Veli'den de söz ettiği meydandadır. Bu bakımdan, 'Veli' sözcüğünü yüklemin ayrılmaz bir parçası sayacak yerde, (10) önermesinin bir öznesi saymak

gerek. Ancak 'Ali'nin bu önermenin bir öznesi olarak kaldığını göz önünde tuttuğumuzda, bir önermenin "bir"den çok öznesi olabileceğini kabul etmek zorunda kalırız. Böylece (10) önermesinin iki öznesi - 'Ali' ile 'Veli'- olduğunu söyleyebiliriz. Bu önermenin yüklemi ise *'büyüktür'* deyiminden ibarettir.

Önermeleri *"tekil önermeler"* ve *"genel önermeler"* olmak üzere iki öbeğe ayırıyoruz. Bir tekil önerme, içinde en az bir özne (yani bir tekil terim) bulunan bir önerme, bir genel önerme ise 'bütün' veya 'bazı' gibi bir niceleyiciyi içine alan bir önerme demektir. Örneğin, (1), (4), (5) ve (10) birer tekil önerme; (2), (3), (6), (8) ve (9) ise birer genel önermedir. Tekil önermeleri içine aldıkları öznelerin sayısına bakarak, "1-li tekil önermeler" (yani 1 özneli tekil önermeler), "2-li tekil önermeler" (yani 2 özneli tekil önermeler),... "n-li tekil önermeler" (yani n özneli tekil önermeler)... olmak üzere öbeklere ayırabiliriz. Örneğin, (1), (4) ve (5) birer "1-li tekil önerme"; (10) ise bir "2-li tekil önerme"dir.

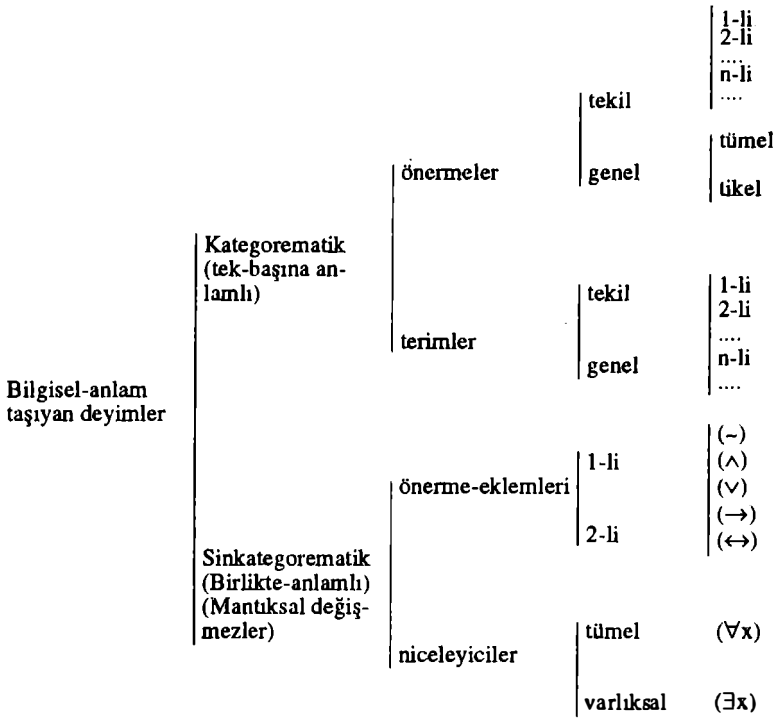
Bir "n-li tekil önerme"nin yüklemi olabilen bir genel terime bir *"n-li genel terim"* diyoruz. Böylece genel terimleri de *"1-li genel terimler"*, *"2-li genel terimler"*, ... *"n-li genel terimler"*, ... olmak üzere öbeklere ayırabiliriz. "1-li genel terimler"e *"mutlak genel terimler"*; "2-li", "3-lü", ... genel terimlere de *"bağlantısal genel terimler"*de denilmektedir. Örneğin, 'mavidir', 'insandır' ifadeleri birer "1 li" (mutlak) genel terim; 'büyüktür' ifadesi ise bir "2-li" (bağlantısal) genel terimdir. Mutlak genel terimler birer "özelik"i (property) dile getirdiklerinden bunlara *"özelik terimleri"*; bağlantısal genel terimler ise birer "bağlantı"yı (relation) dile getirdiklerinden bunlara *"bağlantı terimleri"* denilmesi uygundur. Örneğin, 'Ahmet, Ali ile Veli'nin arasında oturuyor" önermesinde 'arasında oturuyor' deyimi bir "3-lü bağlantı terimi" dir.

Sinkategorematik deyimlere gelince: bunların en önemlileri *"mantıksal değişmezler'* (logical constants) denilen 'değil', 've', 'veya',

'bütün', 'bazı', ... gibi sözcüklerdir.[2] En önemli mantıksal değişmezler, bir yandan *"önerme eklemleri"* (propositional connectives), öbür yandan *"niceleyiciler"* (quantifiers) olmak üzere iki öbeğe ayrılır. Önerme eklemleri bir veya birkaç basit önermeden bileşik önermeler elde etmeye yarar. Bunlardan en önemlileri *'ve'* (sembolik olarak '$\wedge$'), *'veya'* (sembolik olarak '$\vee$'), *'ise'* (sembolik olarak '$\rightarrow$'), 'ancak ve ancak.... ise' (sembolik olarak '$\leftrightarrow$'), bir de 'değil' (sembolik olarak '$\sim$') deyimleridir. Bunların ilk dördü, *ikişer* önermeyi birbirine *eklemeye* yaradığından *"2-li önerme eklemleri"* durumundadır. 'Değil' sözcüğü ise bir tek önermeden bileşik bir önermeyi elde etmeye yaradığından bir *"1-li önerme eklemi"*dir. Niceleyecilere gelince: bunlar genel önermeleri, yani klasik mantıkta "tümel" (universal) ve "tikel" (particular) denilen önermeleri meydana getirmeye yarayan 'bütün' (sembolik olarak '$\forall x$', '$\forall y$', '$\forall z$',...) ile 'bazı' (sembolik olarak '$\exists x$', '$\exists y$', '$\exists z$', ...) sözcüklerinden ibarettir. Birincisine *"tümel niceleyici"*, ikincisine ise *"varlıksal niceleyici"* denir.

Bütün bu ayrımları gözönünde tutarak, (bilgisel-anlam taşıyan) deyimleri şöyle sınıflandırabiliriz:

2 Bkz. Batuhan ve Grünberg, *Modern Mantık*, Kitap II; Grünberg, *Symbolic Logic*, Cilt I, II.

5. Özne ve Yüklem; Açık Önermeler:

Tekil terimlerle genel terimlerin tanımının "özne"-"yüklem" ayrımına dayandığını, ayrıca verilen bir terimin belli bir önermede gerçekte "özne" konumunda mı, yoksa "yüklem" konumunda mı geçtiğinin salt görünüşten anlaşılamayacağını gördük. Şu halde, herhangi bir önerme için, bu önermede geçen bir terimin özne mi, yüklem mi olduğunu belirtmeye yarayan birtakım ayraçlar bulmak gerekecektir. İşte bu amaçla şu iki ayraçtan birine başvurmak mümkündür:

1.ci ayraç: Verilen önerme, kendi gerçek mantıksal yapısını yansıtmıyorsa (örneğin (2) önermesi), bu mantıksal yapıyı yansıtan başka bir önermeye (örneğin (8) önermesine) çevrilir. Bu son önermede 'dır' gibi bir eki olan her ifade, (ilk önermede bir özne konumunda geçmesi halinde bile) gerçekte bir *"yüklem"*dir. Böylece (2) önermesinde (görünüşte) özne konumunda geçen 'insan' sözcüğünün, (8) önermesinde 'dır' gibi bir eki olduğunu gözönünde tutarak, gerçekte bir "yüklem" olduğunu söyleyebiliriz.

2. ci ayraç: Verilen bir önermede görünüşte özne konumunda geçen bir terimin gerçekte de bir özne olup olmadığını tesbit etmek için, bu önermeyi *evririz*, yani görünüşteki özne ile yüklemi değiştokuş ederiz. Örneğin (2) gibi bir önermede görünüşte özne konumunda geçen 'insan' sözcüğünün gerçekte de bir özne olup olmadığını anlamak için, bu önermeyi evirerek,

(11) Bütün omurgalılar insandır

önermesini elde ederiz. İmdi, evirme sonucunda elde edilen yeni önerme *anlamlı* (doğru veya yanlış) bir önerme ise, sözü geçen terim, gerçekte bir *"yüklem"*dir. Örneğin, (11) önermesi anlamlı (yanlış) bir önerme olduğundan, bu ayraca göre 'insan' sözcüğünün (2) önermesinin ancak görünüşte öznesi olduğu, gerçekte ise bir yüklem olduğu sonucuna varıyoruz.

Aynı ayraca dayanarak (1) önermesinde görünüşte özne konumunda geçen 'Sokrates' teriminin gerçekte de bir özne olduğunu anlarız. Nitekim (1)'in evrilmesiyle elde edilen 'insan Sokratestir' cümlesi anlamsız (ne doğru ne de yanlış)dır. (Anlamsız 'insan Sokratestir' cümlesinden, anlamlı bir önerme sayılabilen 'insandır Sokrates' cümlesini ayırdetmek gerekir.)

Şimdi de 'özne' ve 'yüklem' terimlerini tam ve kesin bir şekilde tanımlamaya çalışacağız. Bu amaçla (2) gibi bir genel önermeyi daha yakından inceleyelim: İmdi, (2)'nin mantıksal yapısı 'x' gibi bir değiş-

keni içine alan (8) önermesiyle dile getirilir. Bu önerme ise '(∀x)' niceleyicisiyle

(12) x insandır → x onurgalıdır

deyiminden kuruludur. (12) deyimi bir önerme değildir. Nitekim ne doğrudur, ne de yanlış. Ancak, bu deyimin içinde geçen 'x' değişkeninin her bir değeri için belli bir önermeye çevrilir, yani ya doğru olur, ya da yanlış. İşte, (12) gibi bir deyime bir *"açık önerme"* denir. Buna göre (8) önermesinin '(∀x)' tümel niceleyicisi ile (12) açık önermesinden; (9) önermesinin de, '(∃x)' varlıksal niceleyicisi ile

(13) x insandır ∧ x mavi gözlüdür

açık önermesinden kurulu olduğunu görüyoruz. Genel olarak, herhangi bir genel önerme bir (veya birkaç) niceleyici ile bir açık önermeden kuruludur.

(14) ... x ...

gibi, içinde 'x' değişkeninin geçtiği herhangi bir deyiminin bir *"açık önerme"* olduğunu, (14) deyiminin önüne '(∀x)' tümel niceleyicinin konulmasıyla elde edilen

(15) (∀x) (... x ...)

deyiminin; veya '(∃x)' varlıksal niceleyicisini koymak suretiyle elde edilen

(16) (∃x) (... x ...)

deyiminin anlamlı (doğru veya yanlış) bir önerme olmasıyla tesbit ediyoruz.

Bu tanım gereğince, (12) ifadesinin bir açık önerme olduğunu (8) deyiminin; (13) deyiminin de bir açık önerme olduğunu (9) ifadesinin anlamlı birer önerme olduğunu tesbit etmek suretiyle anlarız.

Buna göre, 'özne' ve 'yüklem' terimlerini şöyle tanımlayabiliriz:

Tanım: 's' gibi bir deyimin '...s...' gibi bir önermede *"özne"* konumunda geçmesi, '...s...' önermesinde 's'nin yerine (bu önermede geç-

meyen) 'x' gibi bir değişken koymak suretiyle elde edilen '...x...' deyiminin bir önerme kalıbı olması demektir.

Tanım: 'P' gibi bir deyimin bir *"n-li yüklem"* (yani bir *"n-li genel terim"*) olması; 'x_1', 'x_2', ...,'x_n' n tane değişken oldukta, 'P(x_1, x_2,...,x_n)' deyiminin bir n-li açık önerme olması demektir.

Genel olarak,

(17) ...x_1..x_2.....x_n....

gibi, içinde n tane değişken geçen bir deyimin bir *"n-li açık önerme"* olduğunu, bu deyime n tane niceleyici (örneğin n tane varlıksal niceleyici) uygulamak suretiyle elde edilen,

(18) ($\exists x_1$) ($\exists x_2$) ...($\exists x_n$) (...x_1...x_2....x_n....)

deyiminin bir önerme olmasından anlarız. Örneğin, 'x y'nin babasıdır' deyiminin bir "2 li açık önerme" olduğunu '($\exists$x) ($\exists$y) (x y'nin babasıdır)' (yani 'öyle bir x ve öyle bir y vardır ki, x y'nin babasıdır') ifadesinin anlamlı (hatta doğru) bir önerme olmasından anlarız.

(10) önermesinde geçen 'büyüktür' deyiminin bir "2-li yüklem" (veya başka bir deyimle, bir "2-li genel terim") olduğunu,

(19) Büyük (x, y)

(yani, 'x y'den büyüktür') deyiminin bir "2'li açık önerme" olmasından anlarız.

'Özne' ve 'yüklem', dolayısıyla da 'tekil terim' ve 'genel terim' deyimlerini böylece tanımladıktan sonra, *'tekil önerme'* ile *'genel önerme'* deyimlerini şöyle tanımlarız:

Tanım: Bir *"n'li tekil önerme"*, 'P' gibi bir n'li genel terim ile 's_1', 's_2', ..., 's_n' gibi n tane tekil terimden kurulu 'P(s_1, s_2, ..., s_n)' biçimindeki bir deyim demektir.

Tanım: Bir *"genel önerme"*, bir n-li açık önermeye bu kalıbın içinde geçen değişkenleri kapsayan n tane tümel veya varlıksal niceleyiciyi uygulamak suretiyle elde edilen bir deyim demektir.

Örneğin, (1) önermesinin bir "1-li tekil önerme" olduğu, 'ölümlüdür' 1-li genel terimiyle 'Sokrates' tekil teriminden; (10) önermesinin de bir "2'li tekil önerme" olduğu, 'büyüktür' 2-li genel terimiyle 'Ali' ve 'Veli' tekil terimlerinden kurulu olmasından anlaşılır. (2) önermesinin bir genel önerme olduğunu anlamak için, '$\forall x$' tümel niceleyiciyle (12) önerme kalıbından kurulu olduğuna bakmak yeter.

6. Adlandırma, Uygulama ve İfade-etme:

Buraya kadar hep sentaks çerçevesi içinde kaldık. Şimdi ise *'semantik"* açıdan "tekil terimler" ile "genel terimler" arasındaki ayrımı inceleyeceğiz. İmdi, bir terim ile dil dışı karşılığı arasındaki bağlantı bakımından, bu iki terim çeşidi arasında çok önemli bir fark olduğunu görüyoruz. Nitekim, 'Sokrates' gibi bir tekil terimin belli bir dil dışı nesnenin, yani *'Sokrates'* adıyla tanınan ünlü Atinalı filozofun *"ad"*ı olduğu halde; 'insan' gibi bir genel terim 'Sokrates', 'Ahmet', 'John', 'Hans', 'Pierre' ve 'Ayşe' gibi tek tek birçok nesneye uygulandığı söylenebilir. Bir tekil terimin belli bir nesnenin *adı* olması ilkece *uzlaşımsal* olduğu halde, *anlamı bilinen* bir genel terimin belli bir nesneye *uygulanması* hiç de *uzlaşımsal değildir*. Örneğin, Sokrates'e 'Sokrates' adı verilmiş olması keyfe bağlı bir uzlaşımın sonucu olduğu halde, Sokrates'e 'insan' sözcüğünün uygulanması hiç de uzlaşımsal değildir...[3] Nitekim, (1) gibi bir önermenin (yani 'Sokrates insandır' önermesinin) doğru olmasının gerekli ve yeterli şartı, 'insan' genel teriminin 'Sokrates'e uygulanmasından ibarettir. Buna göre, bir genel terimin belli bir nesneye uygulanıp uygulanmaması (uzlaşımsal olsay-

[3] Tabii 'insan' genel teriminin bir dilsel sembol olarak Sokrates John, v.b.g. nesneleri göstermek için seçilmiş olması gene uzlaşımsaldır; ancak bir defa bu terimi Sokrates gibi nesneleri göstermek için seçtikten sonra, örneğin John'a veya Ahmed'e uygulayıp uygulamamak uzlaşımsal değildir.

dı, herhangi bir tekil önermenin doğru olup olmaması da *uzlaşımsal* olurdu. Oysa "empirik" denilen tekil önermelerin doğru olup olmaması hiç de keyfe bağlı olmayıp gözlem ve deneye bağlıdır.

Bir *tekil terim* ile dil dışı karşılığı arasındaki bağlantıya *"adlandırma"* veya *"gösterme"* (designation) bağlantısı; bir *genel terim* ile dil dışı karşılıkları (yani uygulandığı tek tek nesneler) arasındaki bağlantıya da *"uygulama"* bağlantısı diyoruz. Bir tekil terim (en çok) *bir tek* nesneyi gösterebildiği (yani adlandırabildiği) halde, bir genel terimin belirsiz sayıda *birçok* nesneye uygulanabildiği meydandadır.

Tekil terimler, 'Sokrates' gibi "özel isimler"; "mavilik', 'güzellik', 'doğruluk', ... gibi "soyut tekil terimler"; 'bu masa' gibi işaret tekil terimleri, 'bu', 'ben', 'şu', ... gibi "ben'e bağlı tekiller"; 'Ahmedin en büyük oğlu' gibi tekil tasvirler; '1', '2', '3' gibi rakamlar (yani sayı adları);

'Ahmet Ankara'ya gidecek'

türünden tırnak içinde gösterme yoluyla elde edilen dilsel deyim adları;... gibi çeşitli türlere ayrılabilir. Bazı tekil terimler hiçbir nesneyi göstermezler. Örneğin 'Zeus', 'Pegasos', 'Wittgenstein'ın en büyük oğlu' tekil terimleri bu durumdadır. *Ontoloji*'nin temel görevinin, hangi kategoriden tekil terimlerin gerçekten varolan nesneleri gösterdiğini araştırmak olduğu söylenebilir. Örneğin, "tümeller problemi" soyut tekil terimlerin; "dış dünyanın varlığı" problemi de fiziksel nesne adlarının gerçekten varolan nesneleri gösterip göstermediği probleminden ibarettir.

Geleneksel olarak genel terimlerin *"kaplam"*ı ile *"içlem"*i ayırdedilmektedir. Örneğin, 'insan' genel teriminin "kaplam"ı tek tek insanların kümesi, "içlem"i ise insanlık, yani insan olma özelliğidir. Aynı şekilde 'mavi'nin kaplamı tek tek mavi renkli nesnelerin kümesi, içlemi de mavilik'tir. İmdi, bir genel terimin kaplamını, bu terimin "uygulandığı" tek tek nesnelerin kümesi şeklinde tanunlayabiliriz. Oysa, bir genel terimin "içlem"ini doğrudan doğruya bu terimin uygulandığı

nesneler yardımıyla belirleyemeyiz. Bir genel terimin hangi nesnelere uygulandığını bilmek için, daha önce bu terimin içleminin bilinmesinin gerektiği söylenir. Örneğin, belli bir nesneye 'mavi' sözcüğünü uygulayabilmek için, mavilik niteliğini önceden bilmemiz gerekir. 'Mavi' teriminin kendi içlemi olan mavilik niteliğini *"ifade ettiği"* söylenir. Genel olarak, herhangi bir 1'li genel terimin belli bir niteliği veya özelliği "ifade ettiği"ni; bir n'li genel terimin ise bir n'li bağlantıyı "ifade ettiği"ni söyleriz. Örneğin, 'baba' 2'li genel terimi, baba ile çocuk arasındaki bağlantıyı ifade eder. Bir 1'li genel terimin ifade ettiği özelliğe bu terimin içlemi dendiği gibi, genel olarak herhangi bir n'li genel terimin ifade ettiği bağlantıya da bu terimin "içlemi" diyeceğiz. Böylece baba çocuk bağlantısı 'baba' genel teriminin içlemidir. Tek tek baba-çocuk çiftlerinin kümesi ise 'baba' genel teriminin "kaplam"ı sayılır.

7. Tanımlama[4]

Klasik mantıkta bir (1'li genel) terimin tanımlanması, bu terimin bir yandan *yakın cinsinin* (genus proximum), öbür yandan da *türel ayrımının* (differentia specifica) belirtilmesi şeklinde olduğu kabul edilir. Örneğin, 'insan' terimi, 'akıllı hayvan' deyimi yardımıyla tanımlandıkta, 'hayvan' yakın cinsi, 'akıllı' türel ayrımı belirtir. İmdi 'insan'ın 'omurgalı', 'memeli', ... gibi 'hayvan'dan daha yakın cinsler vardır. İlkece "en yakın" bir cinsin olmadığını, yani teklif edilen her cinsten daha yakın bir cinsin bulunabileceğini söyleyebiliriz. Öte yandan, 'akıllı' deyiminin de 'hayvan' terimi kadar bir cinsi belirttiğini, dolayısıyla *yakın cins* ile *türel ayrım* arasında bir ayrım olmadığını, gerçekte, 'insan' teriminin 'akıllı hayvan' şeklindeki bir tanımının, insanlar

[4] Bkz. Batuhan ve Grünberg, *Modern Mantık*, s. 87-99.

sınıfının akıllılar sınıfıyla hayvanlar sınıfının ortak kısmından ibaret olduğunu dile getirdiğini görüyoruz. İmdi, '$=_{dk}$' sembolünü tanımlama işareti olarak kullandıkta ('dk'yı 'demek' sözcüğünün kısaltması olarak kullanıyoruz), söz konusu tanımı şöyle dile getirebiliriz:

(20) İnsan$=_{dk}$ akıllı hayvan

'İnsan' sözcüğüne *"tanımlanan"* (definiendum) 'akıllı hayvan' ifadesine de *"tanımlayan"* (definiens) denir.

Görüldüğü gibi, (20) tanımının "tanımlayan"ı 'insan' ve 'akıllı' olmak üzere iki genel terimden kuruluduı. Böyle bir tanımın yasaya uygunluğu, bir yandan, bütün insanların akıllı hayvanlar olmasına, öbür yandan da bütün akıllı hayvanların insan olmasına bağlıdır. Başka bir deyimle, (20) tanımının kabul edilebilmesinin gerekli ve yeterli şartı:

(21) $(\forall x)$ [x insandır $\rightarrow$ (x akıllıdır) $\wedge$ (x hayvandır)]

(22) $(\forall x)$ [(x akıllıdır) $\wedge$ (x hayvandır) $\rightarrow$ x insandır]

önermelerinin doğruluğundan ibarettir. Oysa, (21) ve (22) önermeleri bir arada

(23) $(\forall x)$ [x insandır $\leftrightarrow$ (x akıllıdır) $\wedge$ (x hayvandır)]

önermesi şeklinde dile getirilebilir. (20) tanımının, buna göre,

(24) x insandır $=_{dk}$ (x akıllıdır) $\wedge$ (x hayvandır)

biçiminde dile getirilmesi gerektiğini söyleyebiliriz. Oysa, (24) ifadesi, x gibi herhangi bir nesnenin bir insan olmasının gerekli ve yeterli şartının x'in hem akıllı hem de hayvan olmasından ibaret olduğunu dile getirir.(24) tanımındaki "tanımlayan", yani '(x akıllıdır). (x hayvandır)' ifadesi bir önerme kalıbıdır.

Genel olarak, 'T' herhangi bir 1-li genel terim oldukta, 'T'nin tanımı,

(25) x T dir $=_{dk}$ ...x...

biçiminde olur. Burada "tanımlayan" durumundaki '...x...' deyimi bir 1-li önerme kalıbıdır.

n-li genel terimlerin tanımı ise bir n-li önerme kalıbı yardımıyla yapılır. 'T' bir n-li genel terim, '...x_1...x_2...x_n...' bir n-li önerme kalıbı oldukta, 'T'nin tanımı,

(26) T (x_1, x_2,...,x_n)$=_{dk}$ ...x_1...x_2...x_n...

biçiminde olur. Örneğin, matematikte kullanılan '≤' (küçük veya eşit) sembolünün tanımı, '(x<y) ∨ (x=y)' 2-li önerme kalıbı yardımıyla

(27) $x \leq y =_{dk}$ (x<y) ∨ (x=y)

şeklinde tanımlanır.

Şimdiye kadar, tanımları hep genel terimlerin tanımları olarak ele aldık. Gösterdiğimiz bütün örneklerde, belli bir terimin anlamı, başka birtakım terimlerin anlamı yardımıyla belirleniyordu. Bu şekilde, verilen bir dilin bütün genel terimlerinin tanımlanamayacağı meydandadır. Böylece, bazı terimlerin tanımlanamayıp öbür terimleri tanımlamaya yaradığını söyleyebiliriz. İşte bu tanımlanmayan terimlere *"ilkel terimler"* denir. Tekil terimlere gelince, klasik mantıkta bunların tanımlanmadığı, ancak tasvir edildikleri kabul edilir.

İmdi, *'tanım'* sözcüğü sadece belli bir genel terimin anlamının başka bir takım terimlerin anlamına geri götürülmesi şeklinde değil, bir de *herhangi bir terim, sözcük veya sembolün anlamının belirtilmesi* şeklinde yorumlanır. İşte biz 'tanım' ve 'tanımlama' sözcüklerini bu son şekilde yorumlayacağız. Buna göre, yalnız ilkel olmayan genel terimlerin değil, bütün terimlerin (tekil terimlerin, hatta ilkel terimlerin de) tanımlanabildiğini kabul edeceğiz. Buna göre, "ilkel terimler"i, hiç bir şekilde tanımlanmayan terimler olarak değil de, sadece "belirtik" bir şekilde tanımlanmayan terimler şeklinde yorumlayacağız. *Belirtik-tanımlar* (explicit definitions) (20), (24), (25), (26), (27) gibi '$A =_{dk} B$' biçimindeki tanımlardır.

İlkel terimlere gelince, bunlar içinde geçtikleri bazı önermeler (aksiyom ve postülatlar, veya modern bir deyimi kullanarak, *"anlam postülatları"* yardımıyla tanımlanırlar, yani anlamları bu önermelerin

doğru olmasıyla belirlenir. Örneğin, geometride geçen 'nokta', 'doğru', 'düzlem' gibi ilkel terimlerin anlamı aksiyom ve postülatlarla belirlenir. Şu halde, geometrinin aksiyom ve postülatlarının ilkel terimlerinin *"örtük tanımı"* (implicit definition) sayılabildiğini görüyoruz.

Öte yandan, 'mavi' gibi bir sözcüğün belirtik bir şekilde tanımlanamadığı gibi, örtük bir şekilde de tanımlanamadığı meydandadır. Ama böyle bir terimin anlamını gene de öğrenebiliyoruz; hem de "tüketici" bir şekilde. İşte, anlamı "tam" veya "tüketici" bir şekilde belirlenebilen bir sözcük veya deyimin tanımlanmış olduğunu kabul ediyoruz. Başka bir deyimle, *bir deyimin tanımını, bu deyimin anlamını tam veya tüketici bir şekilde belirlemeye yarayan herhangi bir işlem veya yol* şeklinde yorumluyoruz. Buna göre, 'mavi' gibi bir sözcüğün *"sözel"* olarak, (yani gene birtakım sözcüklerin kullanılması yoluyla) tanımlanamadığı halde, *"sözel olmayan bir şekilde"* tanımlandığını kabul edeceğiz. İmdi, 'mavi' gibi bir sözcüğün anlamını; tek tek bazı mavi nesneleri gördüğümüzde, bunlara 'mavi' sözcüğünün uygulandığını işitme sonucunda, mavi renkli mavi nesnelere sözcüğünü uygulama alışkanlığını veya yatkınlığını kazanmak suretiyle öğreniriz. Böyle bir öğrenme şekline ise *"gösterici" "(ostensive) yolla öğrenme"* denir. Böyle bir öğrenmenin, öğrenilen sözcüğün anlamının tüketici veya tam bir şekilde öğrenilmesini sağlaması halinde, *"gösterici yolla bir tanımlama"* (ostensive definition) olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, 'mavi' gibi bir sözcüğün, sözel olarak tanımlanamadığı halde, gösterici yolla tanımlandığını görüyoruz.

Böylece, tanımları *"sözel olmayan tanımlar"* ve *"sözel tanımlar"*a, "sözel tanımları" da "belirtik tanımlar" ve "örtük tanımlar"a ayırıyoruz.

Örneğin, 'mavi', 'ekşi', 'yuvarlak', 'alt', 'üst' gibi sözcükler sözel olmayan bir şekilde, yani gösterici yolla tanımlanmıştır. Günlük dilin sözcüklerinin bir çoğu (örneğin, 'insan', 'su', 'balık',...) gösterici yolla öğrenilir. Daha sonra, bu sözcükler bilimler tarafından sözel olarak ta-

nımlanırlar. Ancak sözel tanımların önünde sonunda hep sözel olmayan bir şekilde tanımlanan sözcüklere dayandığını belirtmek gerek. Öte yandan, bilimin tanımladığı bazı sözcüklerin (örneğin, 'H_2O' şeklinde tanımlanan 'su' sözcüğü) başlangıçta gösterici yolla *öğrenildiği* halde, (böyle bir öğrenme onların anlamını tam ve tüketici bir şekilde belirlemediğinden) gösterici yolla *tanımlanmadığını* söyleyebiliriz. 'Mavi' sözcüğünün belli bir frekanstaki elektromanyetik dalgalar, 'sıcak' sözcüğünün madde taneciklerinin hareketiyle *açıklanması*, bu sözcüklerin birer *tanımı* sayılmamalıdır.

Günlük dile ait sözcüklerin büyük çoğunluğunun tanımlanmamış olduğunu söyleyebiliriz. Felsefenin görevi, en önemli ilkel terimlerin anlamını belirtik bir şekilde değilse de, örtük bir şekilde tanımlamaktan ibarettir.[5]

[5] Bkz. Grünberg, Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme, I. Bl.

I

ANLAMA KAVRAMININ ÇÖZÜMLENMESİ

1. Yorumlayanın Durumu

Dilsel bir deyimi anlayarak işiten veya gören bir kimse için, bu deyimin algılanması bu kimsede belli birtakım şartlandırılmış davranışlara yol açan bir uyarım durumunda olduğundan, böyle bir deyimi bir işaret saymak gerekir.[1] İmdi belli bir işaretin hep *aynı* davranışa yol açması gerekmez, farklı *çevre şartlarında* ayrı ayrı davranışlara yol açması mümkündür. Bunu da şöyle açıklayabiliriz: U belli bir uyarım türü, Ç de U türünden bir uyarımın çevresini belirten (U_1, U_2, ... gibi birtakım türlere ait uyarımlardan ibaret) şartlar olsun. İmdi K gibi bir kimsenin Ç çevre şartları altında U türünden bir uyarım karşısında bir çok defalar D gibi bir raslantısal davranışta bulunduğunu ve bu davranışın her seferinde takviye edildiğini kabul edelim. O zaman K kişisi Ç çevre şartları altında U türünden bir uyarım karşısında D şartlandırılmış davranışında bulunma yatkınlığını kazanır. Öte yandan, aynı K kişisinin aynı U türünden bir uyarım karşısında Ç′ gibi *farklı* bazı çevre şartları altında D′ gibi bir raslantısal davranışta bulunduğunu, bu son davranış şeklinin de takviye edildiğini düşünelim. O zaman U türünden uyarımlar Ç′ çevre şartları altında D′ davranışına yol açacaktır. Böylece aynı türden bir uyarımın (işaretin) ayrı ayrı çevre şart-

1 Buradaki 'işaret' sözcüğünün anlamı açıkça *Giriş*'teki 'işaret'in anlamından farklıdır. Nitekim şimdiki manada bir işaret çokluk bir tek işaret (yani harf veya fonem) değil, birkaç işaretten kurulu bir işaret dizisi durumundadır.

larında farklı davranışlara yol açabildiğini görüyoruz. Fakat uyarın türünün aynı olmasından dolayı, bu türden her bir uyarımı aynı "*tip*"ten bir işaretin ayrı ayrı "*örnekler*"i sayabiliriz.

U uyarın türüne örnek olarak 'mavi' sözcüğünün işitilmesini, Ç çevre şartı olarak mavi bir nesnenin görülmesini, D davranışı olarak *kabul* davranışını (örneğin 'doğru!' sözcüğünün söylenmesini), Ç′ çevre şartı olarak kırmızı renkli bir nesnenin görülmesini, D′ davranışı olarak da *ret* davranışını (örneğin 'yanlış'! sözcüğünün söylenmesini) alalım. İmdi kabul (yani "doğru sayma") davranışının 'mavi' sözcüğünün mavi bir nesnenin görülmesi halinde takviye edileceği; ret (yani "yanlış sayma") davranışının ise aynı 'mavi' sözcüğünün kırmızı bir nesnenin görülmesi karşısında takviye edileceği meydandadır.

Böylece 'mavi' gibi bir sözcüğün ayrı ayrı çevre şartlarında işitilmesinin ayrı ayrı davranışlara yol açabildiğini görüyoruz. Bu örneğin gösterdiği gibi, bir işaret tipinin farklı çevre şartlarında farklı davranışlara yol açması bu işaretin her defasında ayrı bir şekilde yorumlandığı anlamına gelmez. Tam tersine, bir çok işaretler halinde, yorumlamanın aynı kalmasının farklı çevre şartları altında farklı davranışlara yol açmasını gerektirdiğini söyleyebiliriz. Örneğin 'mavi' sözcüğünün hep aynı şekilde yorumlanması farklı renkte nesneler karşısında farklı davranışlara (mavi renkli bir nesne karşısında kabul davranışına, mavi olmayan bir nesne karşısında ret davranışına) yol açmasını gerektirir.

İmdi bir kimsenin algıladığı (yani işittiği veya gördüğü) bir deyimi *anlaması*, bu kimsenin o deyimi bir "işaret" olarak yorumlamasından, yani bu deyimin karşısında çevre şartlarına bakarak belli birtakım şartlandırılmış davranışlarda bulunmasından başka bir şey değildir. Örneğin, K gibi bir kimsenin 'mavi' sözcüğünü işittiğinde o sözcüğü anlaması demek, K'nın 'mavi'yi işitmesi karşısında çevre şartlarına bakarak (özellikle çevredeki nesnelerin renklerine, bir de çevredeki kimse veya kimselerin ondan beklediklerine bakarak) belli birtakım şartlandırılmış davranışlarda bulunması demektir.

'K kişisi (d) deyimini anlıyor' önermesi davranışlar psikolojisi diline ait bir *"teorik önerme"*dir, bir *"gözlemsel önerme"* değil! Bu bakımdan böyle bir teorik önermenin denetleme şartlarını tüketici bir şekilde belirtmek imkansızdır. Başka bir deyimle, bu önermenin doğru olması için hangi davranışların gerekli ve yeterli olduğunu eksiksiz bir şekilde ortaya koyamayız. Ama teorik fiziğe ait terimlerin anlamı sadece ilgili gözlem ve deneylere dayandığı gibi, "anlama"nın anlamı da sadece ilgili davranışlara dayanır. Ama klasik davranışçıların ve işlemcilerin tersine, *"anlama"* teriminin salt davranış terimlerinden kurulu olana aykırı şart önermeleri -ya da indirgeme önermeleri- yardımıyla tanımlanabilen bir *yatkınlık* terimi saymak yanlıştır. *'Anlama'* bir yatkınlık terimi değil, bir *teorik terimdir.* Hatta 'anlama' terimi ile davranış terimleri arasındaki bağlantının tabiat bilimlerinin gözlemsel ve teorik terimleri arasındaki bağlantıdan çok, fiziksel terimler ile duyu verileri terimleri arasındaki bağlantıya benzediğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan "anlama"yı davranışlarla *açıklayabildiğimizi,* ama bunlara (bunların türünden tanımlamak manasında) *indirgeyemeyeceğimizi* söyleyebiliriz.

2. Kullananın Durumu

Bir dilsel deyimi (söylemek veya yazmak manasında) "*kullanmak*[2] belli bir davranışta, veya daha belirtik olarak, belli bir *şartlandırılmış davranışta* bulunmaktır. Şu halde bir deyimin *kullanılışını* açıklamak, böyle bir şartlandırılmış davranışa yol açan uyarım türleri ile çevre şartlarını belirtmek demektir. Örneğin 'mavi' sözcüğünü (tek sözcüklü bir önerme olarak) belli bazı çevre şartlarında (örneğin 'bu nesnenin rengi nedir?' sorusu karşısında) mavi renkli nesneler algıla-

2 Buradaki 'kullanma' deyimini "anma"nın karşıtını dile getiren ve Giriş'te sözü edilen 'kullanma' sözcüğünden ayırt etmek gerekir.

mamız halinde kullanırız. Böyle bir durumda ise mavi renkli nesneler birer "işaret" görevindedir. Ancak bu türlü işaretler halinde "yorumlama" deyimi yerine daha çok 'tanıma' (recognition) deyimi kullanılır. Hele 'anlama' deyimini bu türlü "işaretler" için hiç kullanmamalı.

'Anlama' sözcüğünü yalnız deyimlere uyguluyoruz. Ancak 'anlama' terimini sadece yorumlanan (yani işitilen veya görülen) deyimler, veya daha belirtik olarak, kullanılan (yani söylenilen veya yazılan) deyimlere de uygularız.[3] Bu son halde "anlamak", "kullanmak" veya "kullanabilmek" manasına gelir. Örneğin gene 'mavi' sözcüğünü ele alalım. Bir mavi nesneyi gördükte, (normal şartlar altında) bana 'bunun rengi nedir?' sorusunun sorulması halinde 'mavi' sözcüğünü kullanmam 'mavi' sözcük tipini anladığımı; 'kırmızı' sözcüğünü kullanmam ise (şartların normal olduğunu, yalan veya dil sürçmesi de olmadığını kabul edersek) 'mavi' sözcüğünü anlamadığımı gösterir. İşte, 'anlama'nın sözünü ettiğimiz ikinci manasına göre, bir deyimi *anlamak* demek, bu deyimi *uygun* bir şekilde *kullanabilmek*, yani belli bazı "normal" çevre şartları altına belli birtakım uyarımlar (başka bir deyimle "tanıdığım işaretler") karşısında bu *deyimi şartlandırılmış bir davranış olarak söylemeye veya yazmaya yatkın olmak* demektir.

Böylece iki türlü "anlama"yı ayırdediyoruz: (i) Yorumlayan açısından anlama. (ii) Kullanan açısından anlama. Bir dilsel deyimi (i) manasında anlamak, bu deyimi işittikte veya gördükte, belli birtakım şartlandırılmış (dilsel veya dilsel olmayan) davranışlarda bulunmak veya bulunmaya yatkın olmak demektir. Deyimi (ii) manasında anlamak ise bu deyimi *uygun* bir şekilde (yani konuşma *toplumunun onayladığı* biçimde) kullanmak veya kullanmaya yatkın olmak demektir. ("Toplumun onayı"nın "uygunluğun" ayracı olması, "işlek davranışların takviyesi" yoluyla herkesin dili uygun bir şekilde kullanmasını, dolayısıyla herkesin kullandığı dilsel deyimleri genellikle "anlamasını" sağlar).

---

3 Bkz. Grünberg, Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme, § 20.

Böylece herhangi bir dilsel deyimi *"anlama"*nın ne demek olduğunu en genel bir şekilde açıklamış oluyoruz.[4] Bu genel açıklama, sadece önermelerin ve (tekil ile genel) terimlerin anlamına değil, dilde geçen *bütün* deyimlerin anlamına ilişkindir. Mantıksal değişmezlerin, hatta noktalama işaretlerinin bile anlamı büsbütün aynı şekilde açıklanır. Nitekim, herhangi bir deyimi (bir önerme durumunda olsa bile) genellikle tek başına değil, birtakım başka deyimlerden kurulu bir *"bağlam"* içinde yorumlar veya kullanırız. Yorumlanan bir deyim halinde, bağlam *çevre şartlarının* ayrılmaz bir parçasıdır. Kullanılan bir deyim halinde ise bağlam, bu deyimle birlikte söylenilen veya yazılan deyimlerden ibarettir. Dolayısıyla belli bir deyimin bir bağlam içinde kullanılması halinde, deyimin kendisi ile bağlamı bir tek karmaşık davranışı meydana getirir. Şu halde yorumlanan bir deyim halinde bağlam çevre şartlarının ayrılmaz bir parçası olmasına karşılık, kullanılan bir deyim halinde, bağlam şartlandırılmış davranışın ayrılmaz bir parçası oluyor.

İşte, bir mantıksal değişmezin veya bir noktalama işaretinin anlamını bilmek, böyle bir deyimi uygun birtakım bağlamların içinde yorumlayabilmek veya kullanabilmek demektir. Ama böyle bir tanım hiç de mantıksal değişmezler veya noktalama işaretlerine özgü değildir. Aynı tanım genellikle her türlü deyimlere (terimlerle önrmelere de) uygulanabilir.

Bununla birlikte, deyimleri bağlamsız olarak kullanılması mümkün olan deyimlerle, yalnız herhangi bir bağlam içinde kullanılabilen deyimler olmak üzere iki öbeğe ayırabiliriz. Birinci türden deyimler *"tek başına anlamlı" (kategorematik) deyimler*, ikinci türden olanlara da *"birlikte anlamlı"* (sinkategorematik) deyimler denir. Ancak böyle bir ayrımın kesin değil, dereceli olduğu da söylenebilir.[5] Önermeler

---

4 'Anlama' sözcüğü yalnız (i) manasında değil (ii) manasında da bir *teori* terimdir. Hiçbir şekilde davranış terimlerine -yani gözlemsel terimlere indirgenemez. Ama 'anlama'nın anlamı gene de ilgili davranış ve davranış yatkınlıklarından başka hiçbir şeyi içine almaz.

5 Örneğin Bkz. Carnap, "Meaning and Necessity", s. 7.

(hiç olmazsa 'bu', 'ben', 'şimdi',... gibi "kullanana bağlı" olan sözcükleri içine almayan önermelerin) tek başına anlamlı olduğu, mantıksal değişmezlerin, hele noktalama işaretlerinin birlikte-anlamlı olduğu şüphe götürmez. Ama bu iki sınır hali arasında kalan öbür deyimlerin, özellikle tekil ve genel terimlerin hangi öbeğe girdiği kesin bir şekilde belirtilemez. Ancak tekil-terimlerin (önermeler kadar olmasa bile) genel terimlerden daha çok tek-başına anlamlı olduğunu söylemek mümkündür. Klasik mantıkçılar bütün terimleri -gerek tekil gerek genel terimleri- kategorematik saymışlardır.[6] Nitekim bir tekil terimin tek başına kullanılması mümkün göründüğü halde, bir genel terim için durum böyle değildir. Örneğin 'bu adamın adını söyleyiniz' buyruğuna karşılık söylenilen 'Ahmet' deyimi tek başına bir anlam taşır.[7] Bir genel terim ise ancak başka bir deyimle birlikte kullanılır.

'Mavidir' deyimi tek başına ancak 'söz konusu nesne mavidir' deyiminin eksiltili (elliptik) bir şekli olarak kullanılır, yoksa tek başına kullanılmaz. Bu bakımdan bazı modern mantıkçıları[8] izleyerek önermelerin yanı sıra yalnız tekil terimleri tek başına anlamlı sayarak, genel terimler dahil bütün öbür deyimleri birlikte anlamlı sayacağız. Yukarıdaki incelemelere dayanarak, birlikte anlamlı deyimleri anlama tarzımız hiç de sanılabileceği gibi, tek başına anlamlı deyimleri anlama tarzından farklı değildir.

3. Deyimlerin Anlamı

Bütün deyimleri aynı yolla (şartlandırılmış davranış yolu ile) anlamamıza karşılık, farklı türden deyimlerle bunların dil dışı karşılıkları

---

6 J. S. Mill, hatta W. V. Quine bu geleneği izlemektedir.

7 'Bu nesnenin rengini söyleyiniz' buyruğuna karşılık söylenilen 'mavi' deyimi ancak 'mavi'nin bir soyut tekil olması halinde manalıdır.

8 Örneğin Stegmüller (Bkz. "der Nominalismus einst und Jetzt") genel terimlere "synsemantik" diyor.

arasındaki bağlantıların hiç de aynı olmadığını belirtmek gerek. Bir tekil terim (anlamı değişmeksizin) en çok bir tek somut veya soyut nesneyi (*adlandırma* manasında) gösterir. Bir genel terim ise hiçbir nesneyi göstermez, hiçbir nesnenin adı değildir; ama bir veya birden çok nesneye *uygulanabilir*. Terim olmayan bir deyim ise (gerek önermeler, gerekse mantıksal deyimler ve noktalama işaretleri bu durumdadır) ne bir nesneyi gösterir, ne de bir nesneye uygulanabilir. Ancak önermelerin dil dışı nesnelerle bağlantısı olmadığını, yani önermelerin dil dışı hiçbir karşılığı olmadığını söylemek istemiyoruz. Sadece böyle bir bağlantının olması halinde, bunun ne bir gösterme ne de bir uygulama olmadığını belirtmek isteriz. Önermelerle dil dışı karşılıkları arasındaki bağlantıya *"hakkında olma"* veya *"sözetme"* bağlantısı diyeceğiz. Örneğin "gök mavidir" önermesi *gök hakkındadır* veya gökten *sözeder*, ne göğü gösterir, ne de göğe uygulanır.

Gösterme, uygulama, hakkında olma (sözetme) gibi bağlantılar, deyimlerle bu deyimlerin dil dışı karşılıkları arasındaki *ilişkileri* (reference) dile getirir. Bu türlü bağlantılara *"belirtme bağlantıları"*, bunları inceleyen semiotik dalına da *"belirtme teorisi"* (theory of reference) diyeceğiz. Belirtme teorisi semantiğin bir bölümüdür; nitekim bu teori "kullanan"ı hiç hesaba katmadan, deyimler ile *dil dışı karşılıkları* arasındaki bağlantıları inceler. İndi semantiğin belirtme teorisi dışında başka bir dalının bulunup bulunmadığı sorulabilir. Bazı düşünürler (örneğin Carnap) semantiğin belirtme teorisinden (veya Carnap'ın deyimiyle *"kaplam teorisi"*nden başka bir de bir *"içlem teorisi"*ni içine aldığını öne sürerler. Buna karşılık, (Quine gibi) başka düşünürler içlem teorisini yasaya uygun saymayarak semantiğin sadece ilişki teorisinden (veya başka bir deyimle kaplam teorisinden) ibaret olduğunu öne sürerler.

Bu soru karşısında kendi tutumumuzu belirtmeden önce, genel bir şekilde, herhangi bir deyimin *"anlam"*ından neyin veya nelerin anlaşıldığını araştırmak istiyoruz. "Anlam" kavramı herhalde semiotiğin en önemli kavramı olsa gerek. Nitekim bir "işaret" en genel bir şekil-

de "anlam"ı olan herhangi bir nesne veya olay diye tanımlanabildiğinden, "genel işaretler bilimi" diye tanımladığımız semiotiğin tüm olarak bir "anlam bilimi"nden başka bir şey olmadığı söylenebilir. Böylece yalnız semantik değil, sentaks ve pragmatik de anlambilimin ayrılmaz bölümleri sayılmalıdır. Buna göre, *"sentaktik anlam"*, *"semantik anlam"*, ve *"pragmatik anlam"* olmak üzere (en azından) üç ayrı anlam türünün ayırdedilmesi gerektiğini söyleyebiliriz.

a) Sentaktik anlam: Bir deyimin sentaktik anlamını, bu deyimin başka deyimlerle olan tanımsal bağlantıları diye tanımlayabiliriz. Buna göre, bir deyimin sentaktik anlamı bu deyimin (belirtik veya örtük) sözel bir tanımı yardımıyla belirlenir.[9]

b) Semantik anlam: Semantik açıdan başlıca iki anlam türü ayırdetmek mümkündür: (i) *"dil dışı karşılık"*, (ii) *"içlem"*.

(i) Dil dışı karşılık: Bir deyimin bu manadaki anlamı deyimin çeşidine göre değişir: Bir tekil terimin anlamı bu terimin *gösterdiği nesne* olduğu halde, bir genel terimin anlamı bu terimin *uygulandığı* tek tek nesnelerden ibarettir. Soyut nesneleri kabul eden düşünürler, kümeleri (sınıfları) birer soyut varlık olarak kabul eden mantıkçılar genel terimlerin anlamı olarak uygulandıkları tek tek nesneleri değil de, bu nesnelerin tümünün meydana getirdiği kümeyi alırlar. Bu kümeye ilgili genel terimin *"kaplam"*ı denir. Daha açık olarak bir 1-li genel terimin kaplamı, bu terimin uygulandığı nesnelerin kümesi, genel olarak da bir n-li genel terimin kaplamı bu terimin uygulandığı n-li nesne dizilerinin kümesi demektir.[10]

---

9 "Sentaktik anlam" C. I. Lewis'in *"dilsel anlam"* (linguistic meaning) dediği anlam türünden başka bir şey değildir. Bkz. "An Analysis of Knowledge and Valuation". "Sentaktik anlam"ın aynı zamanda Lewis'in *"connotation"* dediği anlam türüyle de örtüştüğünü söyleyebiliriz. Bkz. A. E.

10 Carnap ve Church gibi bazı mantıkçılar yalnız genel terimlerin değil, tekil terimlerin ve önermelerin de kaplamından söz ederler. Bunlar bir tekil terimin kaplamını bu terimin gösterdiği nesne olarak, bir önermenin kaplamını da bu önermenin doğruluk değeri olarak tanımlarlar. Böylece "belirtme teorisi" yerine "kaplam teorisi"nden söz edilir. Bkz. Grünberg, *Anlam Kavramı Üzerine Bir Deneme*, 2. Bl.

(ii) İçlem (Mânâ): Bir deyimin içlemi, bu deyimi anlamak için sahip olmamız gerektiği sanılan soyut kavram şeklinde tanımlanabilir.[11] Örneğin, 'mavi' sözcüğünü anlayabilmem için *mavilik* diye bir kavrama, 'insan' sözcüğünü anlayabilmem için de *insanlık* diye bir kavrama sahip olmam gerektiği öne sürülmektedir. Oysa, bundan önceki §'ta gördüğümüz gibi, herhangi bir deyimi anlamam, belli bir şekilde davranmaya yatkın olmamdan başka bir şey değildir. Anlamanın sadece birtakım somut olay ve nesnelerle ilgili olup herhangi bir soyut nesne (bir kavram veya tümelle) hiç bir ilgisi olmadığını gördük. Dolayısıyla, anlama olgusunu açıklamak için "içlemler" diye bir takım salt varsayımsal varlıkları uydurmaya hiçbir gerekçe yoktur. Zaten anlama olgusunun içlemlerle "açıklanması" sözde kalıyor. 'Mavi' sözcüğünü, mavilik kavramına sahip olmamdan ötürü anlayabildiğimi söylemek, Molière'in sözünü ettiği hekimin afyonun uyutmasını uyutucu bir etkisi olmasıyla açıklaması kadar kısırdır. Öte yandan, içlemlerin işe karıştırılması varsayımsal soyut varlıkları inanılmayacak derecede çoğaltır. Ontoloji böylece bir mitoloji haline düşer. Bu durumda Ockham'lının usturasını uygulayarak içlemlerden büsbütün vazgeçmek gerektiği kanısındayız.

Böylece, semantiğin sadece belirtme teorisinden (veya kaplam teorisinden) ibaret olduğu sonucuna varıyoruz. Ancak burada şöyle acaip bir durumla karşılaşıyoruz: Semantik geleneksel olarak *anlam* bilgisi şeklinde tanımlanır. Oysa içlemlerden temizlenmiş olan semantiğin artık ('anlam' deyiminin en önemli manasında) anlamla hiçbir ilgisi kalmadığını söyleyebiliriz. Nitekim, bir deyimin "anlam"ını ('anlam'ın en yaygın manası bakımından) bu deyimi anlayabilmemizi veya bu deyimin *anlamlı* olmasını sağlayan faktör şeklinde yorumlayabiliriz. Oysa bir tekil terimin gösterdiği nesnenin veya bir genel terimin uygulandığı nesnelerin hiç de böyle bir faktör olmasına imkan yoktur. Nitekim verilen bir terimin belli bir nesneyi göstermesi veya

---

11 İçlem, Lewis'in "signification" dediği anlam türüdür.

bu nesneye uygulanması için bu terimin *anlamlı* (bir tekil veya genel terim) olması gerekir. Bir deyimin *anlamlı olmasını*, bu deyimin bir "anlam"ı olması şeklinde değil, bu deyimi *anlayabilmemiz* şeklinde tanımlamak gerek. Nitekim anlamlı olmayı "anlam" taşımak şeklinde tanımladığınızı düşünelim. O zaman bir terimin anlamı ya bu terimin gösterdiği veya uygulandığı nesne olur, ya da bu terimin içlemi olan soyut kavram. İkinci şıkkı kabul edemediğimize göre, "anlam"ın gösterilen veya uygulanan nesneden ibaret olduğunu kabul etmemiz gerekecek. O zaman antinomilerin ortaya çıktığı kolaylıkla gösterilebilir. İmdi, bir terimin belli bir nesneyi gösterip göstermediğini, veya bu nesneye uygulanıp uygulanmadığını bilmek için, ,daha önce bu deyimi *anlamam* gerektiği meydandadır. Şu halde bir terimi anlamam bu terimin gösterdiği nesneyi veya uygulandığı nesneleri bilmem demek değildir. Dolayısıyla, terimi anlamamı sağlayan faktörün bu nesne veya nesnelerden ibaret olması imkansızdır. Bütün bunlardan şu sonuca varıyoruz: Bir terimin (onu anlamamızı sağlayan faktör manasındaki) anlamının "belirtme teorisi" dolayısıyla da semantikle hiçbir ilgisi yoktur. Bu durum karşısında iki şıktan birini seçmek zorundayız: Ya 'semantik' sözcüğünden vazgeçip yerine "belirtme teorisi" deyimini kullanmalıyız, ya da "semantik" deyiminin ilkel manası olan "anlam bilgisi" manasını değiştirerek anlamla hiç bir ilgisi olmayan "belirtme-teorisi" manasında kullanmalıyız. Biz (Tarski başta olmak üzere birçok ünlü mantıkçıyı izleyerek) ikinci şıkkı seçiyoruz. Bundan böyle 'anlam' sözcüğünü sadece "sentaktik" veya "pragmatik" anlam manasında kullanarak, 'semantik anlam' deyimi yerine "belirtme", veya özel hallerde 'gösterme', 'uygulama', 'kaplama' gibi deyimler kulanacağız.

*c) **Pragmatik anlam:*** Pragmatik açıdan bir deyimin *anlamı*, bu deyimi kullanan kimselerin deyimi anlayabilmelerini sağlayan faktör veya süreç demektir. Bu ise, geçen §'ta gördüğümüz gibi, deyimi kullanan kimselerin bazı şartlandırılmış davranışlarda bulunma yatkınlığından ibarettir. İşte 'anlam' sözcüğünün en önemli, hatta "asıl" anla-

mının "pragmatik anlam"dan ibaret olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bir yandan "semantik anlam"ın aslında hiç de bir anlam sayılmaması gerektiğini, öbür yandan ise "sentaktik anlam"ın salt "dilsel" bir anlam olup "yorumlanmış diller"in, özellikle günlük dilin deyimlerinin anlamını hiçbir şekilde yansıtamayacağını söyleyebiliriz.[12] Bundan böyle 'anlam' sözcüğünü başka bir şekilde belirtilmediği hallerde yalnız "pragmatik anlam" manasında kullanacağız.[13]

4. Genel Terimlerin Anlamı

Bir dilin (bir bakıma) en önemli sözcükleri "genel terim" durumunda olan sözcüklerdir. Nitekim içinde hiç olmazsa bir tek genel terim geçmeyen bir önerme mümkün değildir. (Oysa, 'Bütün insanlar ölümlüdür' gibi bir örnekte görüldüğü gibi, hiçbir tekil terimi içine almayan önermeler mümkündür. 'Ali koşuyor' gibi bir örnek ise hiçbir mantıksal değişmezi içine almayan önermelerin bulunduğunu gösterir.) Böylece genel terimleri, veya daha belirtik olarak, *"1-li genel terimleri"* (yani "özelik terimleri" veya "nitelik terimleri" dediğimiz terimleri) deyimlerin pragmatik anlamının incelenmesinde ana örnek (paradigm) olarak seçiyoruz. (Bu §'ta 'genel terim' deyimini bundan böyle hep "1-li genel terim" anlamında kullanacağız.)

---

12 Günlük dil sözcüklerinin ezici çoğunluğunun *tanımlanması* imkansız olduğundan, bu sözcüklerin sentaktik anlamının -hiç olmazsa bir bakıma, yani analitik bağlantılar manasında- bulunmadığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, *günlük dile ait deyimlerin ancak pragmatik bir anlamı olduğunu* öne sürebiliriz. Pragmatik anlam Lewis'in *'sense meaning'* veya "zihindeki ayraç" *(criterion in mind)* dediği anlam türünü andırır. Ama bu andırma bir özdeşlik değildir; nitekim Lewis'in "zihindeki ayraç"ının Platoncu bir yanı vardır. Bkz. A. E.

13 'Pragmatik anlam' yerine 'kullanılış anlamı' deyimi de kullanılabilir. Ancak burada 'kullanılış' sözcüğünü sadece "kullanma" manasında değil, "yorumlama" manasında kullandığımızı hatırlamak gerek.

İmdi T belli bir genel terim olsun. T teriminin (D) gibi bir dile ait olduğunu, (D) dilinin de bu dili hiç bilmeyen bir dil bilgini tarafından incelendiğini kabul edelim. Dil bilgini T teriminin anlamını ortaya çıkarmak için T'nin ait olduğu (D) dilini kullanan kimselerin (dil toplumunun) *dilsel davranışlarını* empirik mettolarla incelemek zorundadır. Bu yolla yapılabilecek araştırmalar iki şekilde olabilir:

(i) Kaplam Belirlenimleri:

Dil bilgini K gibi bir "kullanan"ın *gerçekte* karşılaştığı (yani algıladığı) x gibi bir nesneye T terimini uygulayıp uygulamadığını araştırır. Örneğin (D) dili İngilizce, T terimi de 'blue' sözcüğü olsun. Dil bilgini K gibi (İngilizce konuşan) bir kullanana çeşitli renkte olan nesneler göstererek her defasında K'nın bu nesneye 'blue' sözcüğünü uygulayıp uygulamadığını, veya, daha genel bir şekilde, bu sözcüğü uygulamaya yatkın olup olmadığını tespit eder. Bunu da şu şekilde yapmak mümkündür: Dil bilgini K kullananına gösterdiği x gibi bir somut nesnenin karşısında soru tonuyla 'blue?' der. K böyle bir durumda *"kabul"*(assent), *"ret"* (dissent) ve *"çekimserlik"* diye adlandırabileceğimiz üç türlü davranıştan birini yalnız birini gösterir. Oysa bu türlü davranışların empirik bir şekilde tespitinin mümkün olduğu kabul edilmektedir. Böylece K'nın "kabul" davranışında bulunması halinde K'nın 'blue'yu x'e uygulamak yatkınlığında olduğu; "ret" davranışında bulunması halinde 'blue'yu x'e uygulamamaya yatkın olduğunu; "çekimserlik" davranışında bulunması halinde de 'blue'yu x'e ne uygulamaya ne de uygulamamaya yatkın olduğu tespit edilir. (K kullananı İngilizce 'x is blue' önermesini birinci şıkta *doğru sayar* ikinci şıkta *yanlış sayar*, üçüncü şıkta ise *ne doğru ne yanlış* sayar.)

Dil bilgininin K'ya varolan bütün somut nesneleri, (yani 'x' değişkeninin değer alanına giren bütün nesneleri) göstermesi pek tabii imkansızdır. Fakat bütün empirik bilimlerde olduğu gibi, sınırlı bir bölgeye ait nesneler için yapılan gözlemlere dayanarak, induktif bir genelleme yolu ile bütün o türden nesneler hakkında "tümel" bir

kanun elde edilebilir. Böylece dil bilgini gerçekte yani geçmişte, anlıkta veya gelecekte, evrenin herhangi bir yerinde varolan bütün somut nesneleri tüketici bir şekilde şu üç öbeğe ayırır: (a) K'nın 'blue'yu *uygulamaya* yatkın olduğu nesneler; (b) K'nın 'blue'yu *uygulamamaya* yatkın olduğu nesneler; (c) K'nın 'blue'yu *ne uygulamaya ne de uygulamamaya* yatkın olduğu nesneler; (a) öbeğine giren nesneler 'blue' genel teriminin kaplamını, (b) öbeğine giren nesneler de 'blue'nun çelişiği olan genel terimin kaplamını meydana getirir. (c) öbeğine giren nesnelerin ise "'blue'" genel teriminin *bölgesi*"ni meydana getirdiği söylenebilir.[14]

(a), (b) ve (c) öbeklerinin belirlenmesi birer "kaplam" belirlenimi olmakla birlikte bu öbeklere giren nesnelerin sayısının sonsuz veya hiç olmazsa pek büyük olmasından dolayı, böyle bir belirlemenin bu öbeklere giren nesnelerin teker teker belirtilmesi yolu ile yapılamayacağı meydandadır. Dolayısıyla (a), (b) ve (c) öbeklerini belirten "genel kanunlar" olsa olsa dil bilgininin kendi diline ait birer genel terim yardımıyla dile getirilebilir. Örneğin (a) öbeği ' $(\forall x)$ (K 'blue'yu x'e uygular $\leftrightarrow$ x mavidir)' türünden bir tümel önerme ile belirlenir. Bu önermede ise dil bilgininin kendi diline sözeden dile (üst dile) ait 'mavi' genel terimi geçmektedir. Oysa dil bilginimizin 'mavi' teriminin kaplamını bildiğini öne sürmek zordur. Hangimiz uzay zamanın herhangi bir bölgesinde bulunan bütün mavi renkli nesneleri bilebiliriz? Biz sadece çok sınırlı sayıda bazı mavi renkli nesneleri biliriz; bir de rastlayacağımız x gibi herhangi bir somut nesnenin mavi olup olmadığını bilme yeteneğine sahibiz. Başka bir deyimle, biz 'mavi'nin kaplamını bilmeyiz, sadece 'mavi' sözcüğünü *anlarız*, başka bir deyimle, 'mavi'nin *anlamını* biliriz. Şu halde dil bilgininin (D) gibi bir nesnel dile (sözedilen dil) ait genel terimlerin kaplamını belirlemesinin bu terimleri (anlamını önceden bildiği) kendi diline ait terimlere "çevirmesi" yoluyla olabileceğini görüyoruz.

---

[14] Bkz. Carnap, "Meaning and Synonymy in natural languages'in "Meaning and Necessity", 2. ci yayım, özellikle s. 235-236.

Böyle bir "çevirme" her zaman "'blue' - 'mavi'" örneğinde olduğu gibi bir "sözcükten sözcüğe çeviri" değildir. Örneğin, ilkeli bir ulusta 'tatito' deyiminin gerek bu ulusun üyesi olan insanlara gerekse bu ulusun totemi olan tilkilere uygulanan bir genel terim olduğunu farzedelim. O zaman 'tatito'nun kaplamı sözedilen dilde $(\forall x)$ {(K 'tatito'yu x'e uygular) $\leftrightarrow$ [(x ... ulusunun üyesi olan bir insandır) $\vee$ (x bir tilkidir)]}

biçimindeki oldukça karmaşık bir "çeviri" kuralıyla belirlenir. Başka bir deyimle, 'tatito' sözcüğü '... ulusunun üyesi olan insan veya tilki' deyimine çevrilir.

İmdi, söz konusu metoda dayanarak yapılan *"kaplam belirlenimleri"*, Carnap'ın belirttiği gibi, bazı yanılmalara yol açabilir. Bu yanılmalara yol açan başlıca kesinsizlik (uncertainty) kaynakları şunlardır:

(a) Dil bilgini, K kullananının karşılaştığı x gibi bir nesneye söz konusu T terimini uyguladığını (veya uygulamaya yatkın olduğunu) kabul etmekte yanılabilir. Böyle bir yanılma (i) dil bilgininin K'nın dilsel davranışlarını yanlış yorumlaması (örneğin gerçekte bir "kabul" olmayan bir davranışı bir kabul davranışı olarak yorumlaması), (ii) K'nın bir *semantik yanılması* (örneğin K'nın dil bilgininin sorularını iyi anlayamaması veya düpedüz T teriminin anlamını yeterli derecede bilmemesi) ve (iii) K'nın bir *olgusal yanılması* (örneğin bir duyu aldanmasına maruz kalması) sonucunda olabilir.

(b) Dil bilgini, K'nın uzay zamanın herhangi bir bölgesinde varolan bütün nesneler karşısındaki davranışlarını gözlemesine imkan olmadığından, sınırlı bir bölgeye ait örnekler üzerinde yaptığı gözlemlere dayanan "induktif genellemesi"nde yanılmış olabilir. Böyle bir yanılma imkanı bütün empirik bilimlerde vardır.[15]

---

15 Bkz. Carnap, A. E. s. 236.

(ii) Anlam Belirlenimleri:

Birinci metot dil bilgininin kullananın karşılaştığı, yani doğrudan doğruya algıladığı nesneler karşısındaki dilsel davranışlarını gözlemesine dayanıyordu. Dil bilgini K'ya x gibi bir nesneyi gösterip K'nın T terimini x'e uygulamaya yatkın olup olmadığını tespit etmeye çalışır. Şimdi ele alacağımız ikinci metoda göre ise, dil bilgini, K kullananının doğrudan doğruya algılamadığı gerçek veya hayal ürünü nesnelere T terimini uygulamaya yatkın olup olmadığını araştırır.[16] Bu amaçla, dil bilgini bir arada bulunması (kendisine göre) mantıkça mümkün olan N_1, N_2, ..., N_n gibi çeşitli gözlemsel nitelikleri taşıyan bir somut nesneye ("mümkün nesne"ye) K kullananının T terimini uygulamaya yatkın olup olmadığını tespite çalışır. Dil bilginimiz, bu nitelikleri taşıyan böyle bir "mümkün nesne"yi K'ya çeşitli yollarla "tasvir" edebilir; nitekim, söz konusu N_1, ..., N_n nitelikleri varsayımımız gereği gözlemsel olduğundan, bunların K'ya bildirilmesi ilkece mümkündür.[17] Ancak N_1,...,N_n niteliklerinin bir arada (yani aynı bir somut nesnede) bulunması mantıkça mümkün olmakla birlikte, fiziksel veya teknik bakımdan imkansız olabileceğinden (teknik bakımdan mümkün olsaydı, doğrudan doğruya birinci metoda başvurulabileceğinden, bu ikinci metodun lüzumsuz olacağı meydandadır) ancak bu niteliklerin bazılarını birden taşıyan örnekler gösterilebilir. Öbür nitelikleri de taşıyan "mümkün nesne" ise dilsel tasvirler (dil bilgininin artık yerlilerin dilini öğrendiğini kabul edersek) veya resimler yardımıyla tasvir edilir. Örneğin Carnap "tek boynuzlu" (unicorn) gibi bir "mümkün nesne"nin şu üç yoldan biriyle tasvir edilebileceğini belirtmiştir.[18] a) Dil bilgini K kullananına kullananın dili olan (D) dilinde "alnının ortasında bir tek boynuz olan bir at" diye tasvir ettiği bir nesneye T terimini uygulamaya yatkın olup olmadığını sorar.[19] b) Dil bilgini K'ya bir

16 Bkz. Carnap, A. E. s. 238; ayrıca karşl. Quine, Word and Object, s. 32 v.ö.

17 Böyle bir bildirme herhalde örnekler göstermek suretiyle mümkündür.

18 Bkz. Carnap, A. E. s. 238.

19 Bu Arne Naess'in metoduna benzer.

at göstererek, bu hayvanın alnının ortasında bir boynuz bulunması halinde K'nın böyle bir nesneye T terimini uygulamaya yatkın olup olmadığını sorar. c) Dil bilgini K'ya bir "tek boynuzlu"nun resmini göstererek böyle bir nesneye T terimini uygulamaya yatkın olup olmadığını sorar.

Carnap[20] böyle bir metotla T gibi bir genel terimin "içlem"inin tespit edilebileceğini öne sürmüştür. Ama bu yola tespit edilen "içlem"in *ontolojik* statüsünü yeterli derecede aydınlatmıyor. Carnap için bir "içlem" genel olarak bir soyut nesne yani bir "tümel"dir. Bu manada "içlem" Lewis'in "signification" dediği anlam türüdür. Örneğin mavi'nin "signification"u mavilik, 'insan'ınki insanlıktır. Lewis bir de "comprehension" dediği bir anlam türünü ayırdediyor. Lewis bir genel terimin "comprehension"unu (mümkün kuşatımı diyebiliriz), bu terimin uygulandığı "mümkün nesneler"in öbeği şeklinde tanımlar. Böylece, incelediğimiz ikinci metodun bir "signification" belirlenimiden çok, bir "comprehension" belirlenimi olduğu söylenebilir. Dikkat edilirse, birinci metot (kaplam belirlenimi) her türlü genel terimler için kullanılabildiği halde, ikinci metot (Anlam belirlenimi) sadece *"karmaşık"* genel terimlere (yani birden çok basit gözlemsel niteliği içeren genel terimlere) uygulanır. Nitekim 'mavi' gibi bir *"basit"* gözlemsel terimin kaplamını birinci metoda göre belirtebiliriz. Örneğin belli bir frekanstan elektromagnetik dalgaları yansıtan nesnelere 'mavi' sözcüğünün uygulandığını tespit ederek, 'mavi'nin kaplamını "bu özelliği taşıyan nesneler" diye belirtmek mümkündür. Böyle bir belirlenimin sadece bir kaplam belirlenimi olmadığını şöyle gösterebiliriz: Söz konusu frekanstaki ışığı yansıtmakla birlikte kırmızı duyumuna yol açan bir "mümkün nesne"ye 'mavi'nin uygulanıp uygulanmayacağı soruldukta, "uygulanmaz" cevabı alınır. ('Mavi' sözcüğünün fiziksel bir niteliği değil, duyusal bir niteliği dile getirdiğini kabul ediyoruz. 'Mavi' bir fiziksel özelliği dile getirecek şekilde

20 Bkz. Carnap, A. E. s. 236-240.

yorumlanırsa, artık "basit" bir genel terim olmayıp "karmaşık" bir genel terim olur. O zaman da 'mavi'ye ikinci metodun, yani "anlam belirlenimi" metodunun uygulanması mümkün olurdu.) $N_1,...,N_n$ herhangi n tane (maviden farklı) gözlemsel nitelik oldukta, mavi olmayıp bu n niteliğin tümünü de taşıyan bir nesneye 'mavi"nin uygulanmayacağı, buna karşılık bu niteliklerin hiçbirini taşımadığı halde mavilik niteliğini taşıyan bir nesneye 'mavi'nin uygulanacağı besbellidir. Böylece "anlam belirlenimi"nin sadece karmaşık genel terimlere uygulanabileceğini anlıyoruz. Örneğin 'insan' genel terimini ele alalım. O zaman şu şu şu gözlemsel nitelikleri taşıyan, şu şu şu gözlemsel nitelikleri taşımayan bir "mümkün nesne"ye 'insan' genel teriminin uygulanıp uygulanamayacağı sorulabilir.

İşte, *"anlam belirlenimi"* dediğimiz bu metodun basit genel terimlere uygulanamadığını, basit genel terimlerin "içlem"lerinin ise ilkece karmaşık genel terimlerin içlemiyle aynı durumda olduğunu göz önünde tutarak, bu metodun hiç de bir "içlem belirlenimi" (determination of intension) sayılamayacağı sonucuna varıyoruz. Öte yandan, bu metodun Lewis'in anlamında bir "comprehension" belirlenimi olduğunu kabul etmeye de pek yanaşmıyoruz. Nitekim "mümkün nesneler"i kabul etmek "içlemler"i kabul etmekten de güçtür.[21] Biz burada 'mümkün nesne' deyimini sadece bir deyiş şekli (façon de parler) olarak kullandık, dolayısıyla bir "anlam belirleme" metodunun sadece bir deyiş şekli durumunda olan bir deyimin "karşılığı"nı belirlediğini söylemek, bu metodun gerçekte *hiçbir şeyi* belirlemediğini söylemekten başka bir şey değildir. Oysa bu metot göreceğimiz gibi, hiç de böyle kısır değildir. Birinci metodun (kaplam belirlenimi metodunun) sağlayamayacağı bazı önemli sonuçlar sağlar.

İmdi, gerek "içlemler"i gerekse "mümkün nesneler"i hiçbir şekilde kabul etmememiz halinde, "anlam belirlenimi" metodunun ne gibi sonuçlar sağladığını araştıralım. İçlemleri kabul etmediğimize göre, N_1,

21 Bkz. Quine, "Methods of Logic": On What There Is".

...,N_n niteliklerinden bile söz etmeye hakkımız olmayacaktır. Yalnız o zaman böylesine "nitelikler"den söz edecek yerde, dil bilgininin kendi diline (sözeden dile) ait $X_1,...X_n$ gibi nitelik *terimlerine* başvururuz. Örneğin mavilik niteliği yerine 'mavi' terimini ele alacağız. Böyle bir durumda, dil bilgininin "anlam belirlenimi" metodunu K gibi bir kullanana uygulamasını biz "ikinci seviyeden bir üst dil"de şöyle tasvir ederiz: Dil bilgininin kendi dili (D_1) olsun. ((D_1) birinci seviyeden bir üst dildir.) $X_1,...,X_n$ genel terimleri (D_1) diline aittir.[22] $X_1,...,X_n$ basit gözlemsel terimler olduğundan, bunların (D) nesnel dilinde karşılıklarının olduğunu kabul edebiliriz. Bu karşılıklar da $T_1,...,T_n$ olsun. O zaman dil-bilgininin yapacağı şundan ibarettir: Dil-bilgini (D) nesnel-dilini konuşan K gibi bir kullanana herhangi bir (gerçek veya hayali) nesneye $T_1,...,T_n$ terimlerini uygulamaya yatkın olması halinde, aynı nesneye T terimini de (öbür şartlar aynı olmak üzere-ceteris paribus) uygulamaya yatkın olup olmadığını sorar. Eğer dil bilgini K'nın başka hiçbir şarta bağlı olmadan T'yi uygulamaya yatkın olduğunu tespit ederse, K için *"analitik olarak doğru"*, kısaca *"A-doğru"* olan bir önermeyi bulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim

(1) $(\forall x)\,(T_1x.....T_nx \rightarrow T_x)$

ile tasvir edilebilen bir önermenin (D) *dilinde A-doğru* olduğunu söyleyebiliriz. (Böyle bir sonuca varmak için, sadece bu dili kullanan K gibi bir tek kullananın bir tek an içinde bu şekilde davranması yetmez. Dil bilgini, ancak bir çok kullanan üzerinde ayrı ayrı zamanlarda yaptığı gözlemler sonucunda, her K kullananının her zaman -normal şartlar altında- aynı şekilde davranacağını bir empirik genelleme sonucunda elde ederse sözü geçen önermenin A-doğru olduğunu öne sürmeye yetkili olur.

---

22 Dilbilgininin (kendi diline ait) $P_1,...,P_n$ terimlerini bazı nesnelere uygulamaya yatkın olduğu meydandadır. Nitekim bu terimleri *anlaması*, böyle bir yatkınlığa sahip olmasından başka bir şey değildir.

İmdi, dil bilgini (D) dilini kullananların T'yi uygulamaya yatkın oldukları her "mümkün nesne"ye aynı zamanda $T_1,...,T_n$ terimlerinden her birini uygulamaya yatkın olduklarını ortaya koyarsa, o zaman

(2) $(\forall x)\,(Tx \leftrightarrow T_1x.....T_nx)$

biçiminde dile getirebileceğimiz bir önermenin (D) dilinde A-doğru olduğu sonucuna varılır.

(2)'den birde

$(\forall x)\,(Tx \rightarrow T_1x.....T_nx)$

elde edilebilir. Bundan da

$(\forall x)\,(Tx \rightarrow T \rightarrow x)$

.....

$(\forall x)\,(Tx \rightarrow T_nx)$

elde edilir. Bu bağlantıları kısaca

$T \rightarrow T_1$

.....

$T \rightarrow T_n$

biçiminde de dile getiririz. '$T \rightarrow T_1$' gibi bir önermenin A doğru olması *T teriminin T_1 terimini içermesi* şeklinde de yorumlanır. Lewis T teriminin T_1 terimini "konnote" ettiğini (to connote) söyler. Lewis yeni bir anlam türü olarak T gibi bir genel terimin "connotation"unu, bu terimin konnote ettiği, yani bu terimin içerdiği bütün genel terimlerin tümü şeklinde tanımlar. Bu anlam türü ise T teriminin *"dilsel anlamı"*ndan veya, başka bir deyimle, *"sentaktik anlam"*ından başka bir şey değildir. Böylece "anlam belirlenimi" metodunun ne bir "içlem" (signification) belirlenimi ne de bir "mümkün kuşatım" (comprehension) belirlenimi olmayıp "sentaktik" veya "dilsel" anlam belirlenimi veya, Lewis'in deyimiyle, bir "connotation" belirlenimi olduğu sonu-

cuna varıyoruz. Böylece *"analitiklik" kavramının sağlam pragmatik temellere dayanması ilkece mümkündür.* İlerde göreceğimiz gibi, bu "sağlam" temellere dayanarak, günlük dilde hiçbir "analitik" önermenin bulunmadığı sonucuna varacağız.

Dil bilgininin (2) gibi bir önermenin A-doğruluğunu tesbit etmesi, hiç de T, T_1,...,T_n terimlerinin herhangi birinin gözlemsel olmasını gerektirmez. Nitekim "anlam belirlenimi" metodunda, K kullananının herhangi bir somut nesne ile karşılaşması söz konusu değildir. "Kaplam belirlenimi" metodu halinde böyle bir karşılaşma gerektiği halde, "anlam belirlenimi" metodu halinde K kullananının sadece birtakım "terimler"le karşılaşması yetiyor. Bundan dolayı, (2) önermesinde geçen 'x' değişkeninin değerlerinin somut nesneler olması gerekmez, soyut nesneler de olabilir. Kaplam belirlenimi metodu halinde, T teriminin uygulandığı nesnelerin varlığını dil bilgininin de kabul etmesi gerektiği halde, anlam belirlenimi metodu halinde böyle bir gerekim yoktur. (2) gibi bir önerme dil bilgininin ontolojisine değil, sadece sözedilen dili kullanan K gibi kimselerin ontolojisine bağlıdır. Başka bir deyimle, bu önermede geçen 'x' değişkeninin değerlerinin sadece K gibi kullananlar tarafından gerçek nesneler sayılması gerekmekle birlikte, dil bilgini tarafından da böyle sayılması gerekmez. Nitekim (2) önermesi dil bilgini tarafından "kullanılmaz", sadece "anılır".

İmdi, dil bilgininin anlam belirlenimi metoduyla sadece (2) biçimindeki "A-doğru" önermeleri değil, herhangi bir biçimde olan A-doğru önermeleri ortaya çıkarması ilkece mümkündür. T_1,...,T_m (D) diline ait herhangi m tane terim oldukta,

(3) f (T_1,....,T_m)

gibi bu m tane terim ile mantıksal değişmezler ve bağlı değişkenlerden kurulu herhangi bir önermenin K kullananı tarafından *A-doğru sayılıp sayılmadığı* dil bilgini tarafından salt empirik bir yolla tespit edilebilir. Bunun için dil bilgini K gibi bir kullanana (3) biçimindeki bir önermeyi, *karşılaşabileceği durum ne olursa olsun* (come what

may), *doğru sayıp saymayacağını* sorar. Eğer K kullananının (3) önermesini, *durum ne olursa olsun doğru saymak yatkınlığında* olduğunu tespit ederse (böyle bir tespitin K'nın dilsel davranışlarını gözlemekle yapılabileceğini kabul ediyoruz), (3) önermesinin K için A-doğru olduğu sonucuna varır. Eğer (D) dilini kullanan herkesin her zaman (normal şartlar altında) (3) önermesini *A-doğru saydığı* ortaya çıkarsa, (3) önermesinin (D) *dilinde A-doğru* olduğu sonucuna varılır.

Açıklamalarımıza göre, A-doğru bir önermenin, bu önermenin ait olduğu dili kullanan kimselerce, durum ne olursa olsun (yani gözlem ve deneyim sonuçları ne olursa olsun), *doğru sayılan* bir önerme olduğu anlaşılır. Oysa klasik felsefede empirik olgulardan bağımsız olarak doğru bir önermeye *a priori* doğru denir. Böylece A-doğruluk a priori doğruluğun bir açıklaması sayılabilir. Ancak a priori doğruluğun "analitik" ve "sentetik" olmak üzere iki şekli olduğu kabul edildiği halde (Kant), sadece analitik doğruluğun karşılığı sayıyor, *sentetik a priori*'yi kabul etmiyoruz. Gerçi A-doğruluğun M-doğruluk (mantıksal doğruluk) ve M-doğruluk olmayan A-doğruluk olmak üzere iki şekli olduğunu, birincisinin analitikliğin, ikincisinin ise sentetik a priorinin karşılığı olduğunu söylemek de mümkündür. Ancak M-doğru olmayan A-doğru bir önermenin doğru olması *dilsel uzlaşımsal* bir olgu olduğu halde, klasik sentetik a priori önermelerin doğruluğu birtakım dil dışı soyut nesneler (kavramlar, içlemler) arasındaki objektif bağlantılara dayanır; dolayısıyla *A-doğruluğun analitik ile sentetik a priori arasında bir yer tuttuğunu söylemek daha uygundur.*

5. Göstersel Anlam ve Sözel Anlam

Şimdi, geçen §'ta sözünü ettiğimiz dil bilgininin sistematik bir şekilde incelediği (D) dilini ne şekilde öğrenebileceğini, başka bir deyimle, (D) diline ait deyimlerin anlamını ne şekilde tespit edebileceğini araştıracağız.

İncelememize gene genel terimlerle girişeceğiz. T bir gözlemsel genel terim oldukta, dil bilgininin T'nin kaplamını, daha doğrusu, T'nin kendi dilindeki çevirisini, T'yi kullanan K gibi kimselerin dilsel davranışlarını incelemek suretiyle ("kaplam belirlenimi" metoduyla) tespit edebileceğini görmüştük. İmdi, dil bilgininin T teriminin kaplamını, yeni konuşmaya başlayan bir çocuk gibi, t'nin bir "çeviri"sini yapmadan da öğrenmesi mümkündür. Bu da dilbilgininin bir yandan T'yi işittiğinde belli birtakım şartlandırılmış davranışlarda bulunması, öbür yandan da T'nin kaplamına giren nesneler karşısında T terimini bir şartlandırılmış davranış olarak kullanma yatkınlığını kazanması demektir. (Dilin doğrudan doğruya öğrenilmesi: direkt metot.)

Böyle bir *şartlandırma* sonucunda dil bilginimizin T teriminin kaplamını öğrenmiş olduğu söylenebilir. Ancak, böyle bir öğrenmenin T teriminin kaplamına giren bütün nesnelerin önceden belirtilebilmesi anlamına gelmediğini, sadece bu kaplama giren herhangi bir nesne ile karşılaşıldıkta T'yi *uygulayabilme* anlamına geldiğini belirtmek gerek. Oysa dil bilginimizin T terimini yerinde uygulayabilmesi onun T'nin kaplamını bilmesinden çok, T'nin *"anlamını bilmesi"* şeklinde yorumlanabilir. Nitekim, bir deyimin *"anlamını bilme"* yi bu deyimi *"anlayabilme"* şeklinde tanımlayabiliriz. Oysa dil bilgininin T'yi anlayabilmesi, sadece T'yi yerinde uygulayabilmesi demektir. Böylece Carnap'ın bir "kaplam belirlenimi" saydığı metodun da bir "anlam belirlenimi" sayılabildiğini görüyoruz. Hatta basit gözlemsel terimler halinde (gelen §'ta "anlam belirlenimi" dediğimiz) ikinci metodun kullanılması imkansız olduğundan, bu türlü terimlerin anlamı ancak birinci metotla öğrenilebilir. Dolayısıyla "kaplam belirlenimi" metodunun gerçekte basit gözlemsel genel terimlerin *anlamını* belirlediğini göz önünde tutmamız gerekir. İmdi, bir gözlemsel terimi bu şekilde öğrenmeye *"gösterici yolla öğrenme"* denir. Buna göre, kaplam belirlenimi metodunun bir terimin *"göstersel anlam"*ını belirlemeye yaradığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla "kaplam belirlenimi" metoduna, daha doğru olarak, *"göstersel anlam belirlenimi"* metodu diyeceğiz. Oysa

geçen §'ta "anlam belirlenimi" metodunun bir terimin dilsel anlamını (veya sentaktik anlamını) belirlediğini görmüştük. 'Dilsel' deyimi yerine daha uygun gördüğümüz 'sözel' (verbal) deyimini kullanarak, bu ikinci metoda bundan böyle *"sözel anlam belirlenimi"* metodu diyeceğiz. Böylece iki anlam çeşidi ayırdetmiş oluyoruz:

(i) Göstersel Anlam

Bir gözlemsel genel terimin *göstersel anlamını bilmeyi*, bu terimin uygulandığı bir somut nesne karşısında terimi nesneye uygulamaya yatkın olma şeklinde tanımlıyoruz.[23] Bir terimin göstersel anlamının öğrenilmesi ise bir takım şartlandırılmış davranışlarda bulunma yeteneğini kazanmaktan başka bir şey değildir. *Gözlemsel tekil terimlerin* de gösterici anlamından söz edilebilir. böyle bir terimin göstersel anlamını bilmeyi, bu terimin gösterdiği bir nesne karşısında o nesneyi sözü edilen terimle *adlandırmaya* yatkın olma şeklinde tanımlıyoruz. Örneğin 'Ahmet' tekil teriminin göstersel anlamını bilmem, Ahmet'le her karşılaştığında ona 'Ahmet' adını verebilme yeteneğine sahip olmam demektir.

Yalnız *basit* gözlemsel terimlerin değil, *karmaşık* gözlemsel terimlerin de göstersel anlamı olduğu, dolayısıyla bu terimleri de gösterici yolla öğrenebildiğimizi belirtmek gerek. Örneğin 'insan', 'su', 'masa', ... v.b.g. günlük dile ait gözlemsel genel terimlerin çoğunu hep bu şekilde öğreniriz. Bunu şöyle belgelemek mümkündür: x gibi bir insanla karşılaştığımı düşünelim. Eğer 'insan' sözcüğünü gösterici yolla öğrenmişsem, o zaman bir çırpıda, hiçbir bilinçli çıkarım yapmadan (başka bir deyimle, bir "hayvansal çıkarım" sonucunda) x'e 'insan' sözcüğünü uygularım. x karşısında bu şekilde 'insan' sözcüğünü söylememi şartlandırılmış bir davranıştan başka bir şey olamaz.

Öte yandan, 'insan' sözcüğünü gösterici yolla öğrenmemiş olmam halinde, ilk önce x'in taşıdığı basit nitelikleri tanımam, yani x'e

---

[23] x gibi bir nesnenin T teriminin uygulandığı bir nesne olması, T'nin ait olduğu (D) dilini kullanan toplumun T'yi x'e uygulamayı onaylamasından başka bir şey değildir.

T_1,...,T_n (örneğin 'tüysüz', 'iki bacaklı', 'konuşan',...) gibi bir takım gözlemsel *basit* genel terimleri uygulamam; ondan sonra da T_1,...,T_n gibi nitelikleri olan bir nesne bir insan olduğundan veya hiç olmazsa bir insan olması pek olası olduğundan, x'e 'insan' sözcüğü uyguladım. *Bu son açıklama ise gülünçtür.* Şu halde, 'insan' gibi bir *karmaşık* gözlemsel terimi, 'mavi' türünden basit bir gözlemsel terim gibi gösterici yolla öğrendiğimizi, dolayısıyla *karmaşık gözlemsel terimleri* de bir *göstersel anlamı* olduğunu görüyoruz. Bu genel terimler için olduğu kadar tekil terimler için de böyledir. Hatta günlük yaşayışımızda kullandığımız somut gözlemsel tekil terimlerin hemen hemen hepsinin "karmaşık" olduğunu söyleyebiliriz. Özel isimler hep böyledir. Örneğin 'Ahmet' gibi bir ad "karmaşık" bir terimdir. Ama herhangi bir nesne karşısında 'Ahmet' adını kullanmam, hiç de daha önce bu nesneye birtakım basit terimleri uygulamama bağlı değildir.

(ii) Sözel Anlam

Gözlemsel olmayan genel veya tekil terimlerin anlamının gösterici yolla öğrenilemeyeceği meydandadır. Buna karşılık, bu gibi terimlerin *"sözel anlamı"*nı "sözel anlam belirlenimi" metoduyla öğrenmek mümkündür. Bir deyimin *"sözel anlamı"nı bilmeyi,* "bu deyim ile aynı dile ait olan öbür deyimler arasındaki analitik bağlantıları bilme" şeklinde tanımlıyoruz.

Örneğin 'önce' sözcüğünün sözel anlamını bilmem, 'bir olay başka bir olaydan *önce* gelirse, ikincisi birincisinden önce *gelmez*', veya 'bir olay başka bir olaydan *önce* gelirse, ikincisi birincisinden *sonra* gelir', ... gibi bir takım önermelerin A-doğru olduğunu bilmem demektir.

Bazı terimlerin hem gösterici anlamı hem de sözel anlamı olduğunu belirtmek gerek. Örneğin 'yeşil' sözcüğünü ele alalım. Bu sözcüğün gösterici bir anlamının olduğu meydandadır. Ama 'bir nesnenin tüm yüzeyi yeşil ise, bu nesnenin tüm yüzeyi kırmızı değildir' önermesinin A-doğruluğu 'yeşil'in bir de sözel bir anlamının olduğunu gösterir.

Öte yandan, sözel bir anlamı olduğunu gösterdiğimiz 'önce' gibi bir (2-li) genel terimin göstersel bir anlamının olduğunu da söyleyebiliriz. Nitekim, x ve y diye iki ayrı olay olsa, 'önce' sözcüğünü x, y çiftine veya y, x çiftine uygulamam hiç bir bilinçli çıkarıma dayanmayan bir şartlandırılmış davranıştan başka bir şey değildir. Böylece 'yeşil' veya 'önce' gibi gözlemsel bir genel terimin anlamını bilmem, bir yandan bu terimlerin göstersel anlamını bilmem, yani bu terimleri karşılaştığım bazı nesnelere uygulamaya veya uygulamamaya yatkın olmam; öbür yandan da bu terimlerin sözel anlamını bilmem, yani bu terimleri içine alan bazı önermelerin A-doğru olduğunu bilmem demektir.

6. Önermelerin Birbirlerini Etkilemesi[24]

Şimdiye kadar bir yandan terimlerle bu terimlerin uygulandıkları somut nesneler arasındaki, öbür yandan terimlerin birbirleri arasındaki bağlantıları inceledik. Birinci türden bağlantıların terimlerin *göstersel anlamını*, ikinci türden bağlantıların da terimlerin *sözel anlamını* belirttiğini gördük. Oysa, böyle bir ayrımın bir soyutlama ve idealleştirmeye dayandığı, gerçekte göstersel anlam ile sözel anlam arasında kesin bir ayrımdan çok, dereceli bir ayrım olduğu öne sürülmüştür.[25]

Geçen §'ta dile getirdiğimiz "perakendeci" görüşe göre, bir terimin anlamı *ya* bu terim ile birtakım dil dışı nesneler arasındaki bağlantılara (göstersel anlam), *ya da* bu terim ile bir takım başka terimler arasındaki bağlantılara (sözel anlam) dayanır. Oysa "tümcü" görüş açısından, herhangi bir terimin anlamı, bu terimin *hem* bir takım *dil dışı nesneler* (duyusal uyarımlar, başka bir deyimle, empirik olgular)

24 "Interanimation of Sentences", Bkz. Quine, Word and Object, s. 9 v.ö.

25 Duhem ve Quine'ın "tümcü" (holistic) veya "toptancı" anlam teorisi.

ile olan bağlantılarına, *hem de* birtakım başka *dilsel deyimlerle* olan bağlantılarına dayanır. Hiçbir terimin anlamı yalnız dil dışı nesnelerle olan bağlantıları veya yalnız dilsel deyimlerle olan bağlantıları ile belirlenemez. Başka bir deyimle, tümcü (toptancı) görüş bakımından, salt gösterici anlamı veya salt sözel anlamı olan hiçbir terim yoktur. Burada ancak dereceli bir ayrım yapılabilir; şöyle ki: *"gözlemsel"* dediğimiz terimlerin anlamı *daha çok dil dışı nesnelerle* (yani birtakım empirik olgularla) olan bağlantıları yardımıyla belirlenir, öbür terimlerin anlamı ise *daha çok dilsel deyimlerle olan bağlantıları* yardımıyla belirlenir. Hiçbir terime salt gözlemsel veya salt gözlemsel olmayan terim diyemeyiz. Bazı terimlerin daha çok gözlemsel, bazılarının ise daha az gözlemsel olduklarını söylemekten ileri gidemeyiz.

"Perakendeci" görüş açısından, göstersel anlamını bildiğim T gibi bir terimle kurulu 'x T dir' türünden bir önermenin doğru veya yanlış olması (T'nin anlamı değişmeksizin) sadece "empirik olgular" tarafından belirlenir. Başka bir deyimle, 'x T dir' önermesini şu anda yanlış saydığım halde, daha önceleri doğru saymış olmam, ya *semantik* ya da *olgusal bir yanılma*'ya düşmüş olmam şeklinde açıklanır. Yani şu iki şıktan birinin söz konusu olduğunu düşünürüz: (i) 'T' teriminin şimdiki anlamı, eski anlamından farklıdır. Böylece 'x T dir' önermesi 'T'nin eski anlamı gereği doğru, yeni anlamı gereği yanlış olabiliyor. (ii) 'T' teriminin anlamı değişmemiştir. Ama eskiden olup bitmiş saydığım empirik olgunun gerçekte olmadığını şimdi biliyorum. Yani eskiden x'in T olduğunu *sandığım* halde, şimdi x'in T olmadığını *biliyorum*.

"Tümcü" (toptancı) görüş açısından ise, "semantik" yanılma ile "olgusal" yanılma arasında bir ayrım yapılması mantıkça imkansızdır. Nitekim, böyle bir ayrımın yapılması, hiç olmazsa bazı terimlerin salt göstersel bir anlamı olmasını gerektirir. Oysa böyle terimler yoktur. Dolayısıyla eskiden doğru saydığım 'x T dir' önermesini şimdi yanlış saymamı, ne sadece semantik bir yanılma ne de salt olgusal bir yanıl-

ma şeklinde açıklayamayız. "Tümcüler"e göre, bu durumu şöyle açıklamak gerekir: 'x T dir' gibi bir önermeyi doğru veya yanlış saymam, hiçbir zaman sadece söz konusu x nesnesine (ve T'nin anlamına) bağlı değildir; bir de evetleme anında doğru saydığım dilin bütün öteki önermelerine bağlıdır. Oysa, bir sürü önermenin doğruluk değeri değiştiğinden, daha önce doğru saydığım 'x T dir' önermesini (hiçbir olgusal veya semantik yanılmadan söz etmeksizin) şimdi yanlış saymam mümkündür. Başka bir deyimle, tümcülere göre, *herhangi bir* tek önermeyi doğru veya yanlış saymam uzlaşımsal veya keyfe bağlıdır. Olgular ve dil kuralları (yani anlam kuralları) bir dilin *bütün* önermelerinin doğruluk değerleri arasında bazı bağlantılar kurmaya yararlar, ama hiçbir önermenin *tek başına* doğruluk değerini belirlemezler. Biz bir önermenin doğruluk değerini, bazı başka önermelerin doğruluk değerini ona göre ayarlamak suretiyle, keyfe bağlı bir şekilde belirleyebiliriz.

Gözlemsel olmayan terimlere gelince: *Perakendeci* görüş açısından böyle bir terimin "sözel anlam"ı, empirik olgulardan bağımsız olarak, salt bu terimin başka terimlerle olan analitik bağlantıları yardımıyla belirlenir. Böylece A-doğru bir önermenin, içinde geçen sözcüklerin anlamı değişmeksizin yanlış olması imkansızdır. Oysa tümcü (toptancı) görüş açısından, hiçbir terimin veya daha genel olarak, hiçbir deyimin anlamı, sadece bu deyim ile başka birtakım deyimler arasındaki bağlantılar yardımıyla belirlenemediğinden, *her* önermenin doğruluk değeri (yalnız bu önermede geçen deyimlerin sözel anlamına bağlı değil, bir de) empirik olgulara bağlıdır. Perakendeci açıdan, bir analitik önermenin doğruluk değerinin değişmesi, bu önermede geçen bazı sözcüklerin anlamının değişmesini gerektirir. Toptancı açıdan ise, böyle bir *anlam değişmesinden* söz etmek bile manasızdır. Bir toplum tarafından uzun bir süre, olgular ne olursa olsun, doğru sayılan bir önerme, yepyeni bir olgu karşısında yanlış sayılabilir. Böylece, tümcü (toptancı) görüş açısından, hiç olmazsa günlük dillerin söz konusu olduğu hallerde, *analitik önermelerden* söz etmek manasız olu-

yor. Gözlemsel terimlerle gözlemsel olmayan terimler arasındaki ayrımın dereceli sayılması gibi, analitik ile analitik olmayan (yani sentetik) önermeler arasındaki ayrım da kesin değil, dereceli sayılmaktadır. Yani bir önermenin "analitik" veya "sentetik" olduğunu söyleyemeyiz ama bazı önermelerin analitik olmaktan çok sentetik, bazılarının ise sentetik olmaktan çok analitik olduklarını söylemek mümkündür.

Tümcülerin (toptancıların) *anlam teorisi* şartlandırılmış davranış teorisi çerçevesinde çok daha akla yatkın bir görüş sayılabilir. Nitekim, bu görüş açısından, (D) dilini konuşan K gibi bir kullananın Ö gibi bir önermeyi evetlemesi (veya başka bir deyimle, kabul etmesi) iki türlü faktör tarafından şartlandırılmış bir davranış şeklinde açıklanır. Bu faktörlerden biri, evetleme anında K'nın karşılaştığı empirik olgular, yani K'yı o anda etkileyen dil dışı uyarımlar; öbür yandan da K'nın aynı anda $Ö_1$,....,$Ö_n$ gibi birtakım başka önermeleri doğru saymaması veya doğru saymaya yatkın olmasıdır. Böylece önermeler arasında bir karşılıklı etkileme (interanimation of sentences) olduğunu söyleyebiliriz. Bu etkileme şartlandırılmış bir davranıştan başka bir şey değildir. Ancak böyle bir etkileme salt "önermeler arası" bir etkilemeden ibaret olmayıp *dil dışı* uyarımlara da bağlıdır. *Analitik* önermeler, ideal bir sınır durumu olarak, "hiçbir dil dışı uyarıma bağlı olmayan, salt önermeler arası bir etkileme sonucunda doğru sayılan önermeler" diye tanımlanabilir. Toptancı (tümcü) görüş açısından, böyle bir *ideal* etkileme bir ideal olarak kalır, hiçbir zaman (hiç olmazsa günlük dillerde) tam olarak gerçekleşemez.

7. Belirsizlik ve Çokanlamlılık

T gibi *gözlemsel* (veya hiç olmazsa bir dereceye kadar gözlemsel olan) bir genel terimi ele alalım. Bu terimi kullananların onu (a) uygulamaya, (b) uygulamamaya ve (c) ne uygulamaya ne de uygulamama-

ya yatkın oldukları nesneler bulunabileceğini daha önce belirtmiştik. (a) öbeği T'nin kaplamını, (b) öbeği T'nin çelişiğinin kaplamını, (c) öbeği de T'nin *"esneklik bölgesi"*ni meydana getirir. Esneklik bölgesi geniş olan terimlere *"esnek"* (vague) terimler; esneklik bölgesi çok küçük veya ideal bir sınır hali olarak, *boş* olan terimlere ise *"keskin sınırlı"* veya kısaca *"keskin"* terimler diyeceğiz. *Bilimsel* terimler, özellikle kantitatif terimler, genellikle az veya çok keskindirler; günlük dile ait terimlerin çoğu ise, hiç olmazsa bir dereceye kadar, esnektir. Günlük dile ait keskin terimlere örnek olarak rakamları gösterebiliriz. Günlük dile ait gözlemsel terimlerin pek azı tam keskin olduğu halde, gene de bir çoğunun esnekliği sınırlıdır.

T esnek bir gözlemsel terim, x'te T'nin esneklik bölgesine ait bir nesne oldukta, 'x T dir' önermesinin *ne doğru ne yanlış* olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, varsayımımız gereği bu önermenin doğru veya yanlış olması imkansızdır. Biz bu özelliği esneklikten daha genel olan *"belirsizlik"* dediğimiz bir halin tanımı sayacağız.

Tanım: d deyimi *belirsizdir*$=_{dk}$

'...a...' gibi doğru veya yanlış bir önermede, 'a' yerine 'd' yi koymakla elde edilen '...d...' önermesi *ne* doğrudur *ne* yanlış.[26]

Esneklik kavramı yalnız gözlemsel terimlere uygulanabildiği halde, *belirsizlik* kavramı herhangi bir terime, hatta herhangi bir deyime uygulanabilir. Özellikle ne doğru ne yanlış olan bir *önermeye de belirsiz* diyeceğiz.[27]

"Esneklik" bir gözlemsel terimin *göstersel anlamının belirsizliği* şeklinde de tanımlanabilir. Carnap aynı manada *"kaplamsal belirsiz-*

---

26 'a' ile 'd'nin *aynı sentaktik kategoriye* ait olması gerekir. Yoksa *her* deyimin belirsiz olduğunu kabul etmek gerekirdi.

27 Bir *önermeyi* doğru veya yanlış olabilen bir deyim şeklinde tanımlarız. ama bu sadece yaklaşık bir tanımdır. Sentaktik yapısı bakımından "önerme biçiminde" olan her düzgün deyimin bir önerme olduğunu kabul edeceğiz.

lik" (extensional vagueness)ten sözediyor.[28] Gerçekte bir terimin esnek olması, bu terimin kaplamı ile terimin çelişiğinin kaplamı arasında bir "no man's land"ın bulunması anlamına geldiğinden, 'kaplamsal belirsizlik' deyimi yersiz değildir.

Şimdi bir terimin *sözel anlamı* bakımından da belirsiz olabileceğini gösterelim. Örneğin 'insan' sözcüğünü ele alalım. Böyle bir terimin (her günkü gözlem ve deneyimimiz bakımından) kaplamsal belirsizliği, yani esnekliği küçük sayılabilir.[29] Buna karşılık, günlük dile ait gözlemsel terimlerin ve genel olarak empirik terimlerin sözel anlamının belirsizliği çok yüksektir.

T gibi bir "karmaşık" empirik genel terimi ele alalım. (T'ye örnek olarak 'insan', 'limon', 'kuğu kuşu', ... gibi herhangi bir terim seçebiliriz. Buna karşılık 'mavi' gibi bir "basit" terimi seçmememiz gerek.) İmdi T teriminin uygulandığı nesnelerin *öz çizgilerinin* $T_1,....,T_n$ gibi birtakım (basit veya karmaşık) gözlemsel genel terimler dile getirildiğini kabul edelim. (n, genel olarak çok büyük bir sayıdır.) Bu terimlerin her biri de genel olarak *gerekli* bir şartı dile getirmez. Yani x gibi bir nesneye T terimini uygulamam için, T_i (i=1,...,n) terimlerinin herbirini x'e uygulamam gerekli değildir. O zaman şöyle bir soru ile karşılaşırız: "Bu n tane terim arasında *gerekli* olanlar da var mı?" Eğer T terimini T_i'ler türünden tanımlamak mümkün olsaydı, böyle gerekli terimlerin bulunacağı şüphe götürmezdi.[30] İmdi, bu soruya karşılık olarak hiçbir T_i'nin *gerekli olmadığını* söylemek mümkündür. Başka bir deyimle, her T_i için

(1) (x T dir) $\wedge$ (x T_i değildir)

bir çelişme değildir (1)'in formel bir çelişme, yani M yanlış olmadığı besbellidir. Ama (1)'in A yanlış (analitik olarak yanlış) ta olmadı-

---

28 Bkz. Carnap, A. E., s. 235-236.

29 Bkz. Carnap, A.E., s. 239: "the extensional vagueness of the Word "Mensch" is very small, at least in the accessible region".

30 Bkz. "Pap, Analytische Erkenntnistheorie", s. 33-34, 41-42, 144-146.

ğını söylemek mümkündür. Örneğin limonun ekşi olduğunu biliyoruz. Ama her bakımdan limona benzemekle birlikte *tatlı olan* (yani ekşi olmayan) x gibi bir nesneye rasladığımız zaman 'x bir limondur ve x tatlıdır' önermesini evetlememiz bizi (A-yanlışlık anlamında da olsa) bir çelişmeye düşürmez. Nitekim, böyle bir durumda, "tatlı limonlar" diye yeni bir limon türünden söz edebiliriz.

İmdi, limona benzeyen tatlı bir meyvaya rastlamam halinde, böyle bir nesneye 'limon' veya 'limon olmayan' terimlerini uygulamakta duraksamam, gene bir "esneklik" veya "kaplamsal belirsizlik" örneğidir. Bu gibi durumlarda, yeni semantik uzlaşımlar yaparak (toplumca kabul edilmeleri şartıyla) esnekliği gidermek mümkündür. Bu yeni uzlaşımlar *keskin bir anlam değişmesine yol açmaz.* Örneğin 'limon' sözcüğünü ele alalım. 'Bütün limonlar ekşidir' önermesi toptancı (tümcü) açıdan hiçbir zaman A-doğru değildir. Hatta T hangi terim olursa olsun, 'bütün limonlar T dir' gibi bir önerme A-doğru olamaz. Dolayısıyla böyle bir önermenin 'limon' teriminin sözel anlamına ait olduğunu da söyleyemeyiz. Dolayısıyla, böyle bir önermeyi yanlış saymamız 'limon'un sözel anlamını değiştirmez. Zaten 'limon'un "sözel anlamı" diye bir anlamından söz etmek manasızdır.

İmdi, hiçbir empirik terimin sözel anlamının keskin bir şekilde belirtilemeyeceğini kabul etmemiz halinde, bir de şöyle bir durumla karşılaşırız: Gene, öz çizgileri T_i (i=1,...,n) ile dile getirilebilen T gibi bir karmaşık empirik terimi ele alalım. T ile T_i arasında hiçbir analitik bağlantı olmadığına göre, bu öz çizgilerinden hiçbirinin bir "temel öz çizgisi" (yani x gibi bir nesneye T'nin uygulanması için *gerekli bir şartı)* olmadığını söyleyebiliriz. Yalnız o zaman K gibi bir kullanana T_i'lerin bazılarının uygulandığı, bazılarının da uygulanmadığı x gibi bir nesneye T'yi uygulamaya yatkın olup olmadığı soruldukta, K'nın bir cevap vermesi imkansız olur. İşte böyle bir özelliğe T teriminin "içlemsel belirsizliği" (intensional vagueness) diyeceğiz. T gibi bir terimin içlemsel belirsizliğinden dolayı T terimi ile T_i terimlerinden kurulu bazı önermelerin doğruluk değeri yoktur. Yani T'yi içine alan bazı önermeler ne doğrudur, ne yanlış.

İmdi, 'bütün limonlar ekşidir' veya 'bütün kuğu kuşları beyazdır' gibi önermelerin doğruluk değerinin değişmesi, bir *doğruluk değeri değişmesi olayı olarak*, içlemsel belirsizlik değildir. Fakat böyle bir değişme *bir içlemsel* belirsizliğin *bulunmuş olduğuna* işarettir. Doğruluk değerinin *değişmesi* ise bu belirsizliğin kendisi değil, tam tersine, bu belirsizliğin *giderilmesi* demektir. Doğruluk değerinin değişmesi olayı belirsizliğin farkına varıldığını açığa vurur.

"İçlemsel belirsizlik" kavramını incelemek için gene 'bütün limonlar ekşidir' önermesini ele alalım. t_o anı, tatlı olmaktan başka limonların sahip olduğu bütün öteki öz çizgilerine sahip olan a gibi bir nesnenin bulunmasından önceki an, t_1 ise böyle bir nesnenin bulunması anı olsun. t_o anında 'bütün limonlar ekşidir' önermesinin (empirik bir genelleme, yani bir tabiat kanunu) olarak doğru sayılmış olduğunu kabul edelim. [31] İmdi t_1 anında a nesnesinin bulunması sonucunda (a nesnesinin tatlı olması, öbür bakımlardan ise bir limona benzemesinin yeterli derecede belgelendiğini kabul etmemiz halinde) şu yollardan birine başvurmak gerekecek:

(i) a gibi karşılaşılan herhangi bir somut nesnenin limon olup olmadığının ekşi olup olmamasına bakmaksızın kestirilebilmesi halinde, söz konusu a nesnesinin *gerçekten* bir limon olup olmadığı tespit edilebilir. *a*'nın, tatlı olmaktan başka, limonların taşıdığı bütün özelliklere sahip olduğunu kabul ettiğimize göre, böyle bir halde *a*'nın "gerçekten" bir limon olması gerekir. Böylece *a* gibi bir nesnenin (veya *a* gibi bir çok nesnenin) bulunması 'bütün limonlar ekşidir' önermesinin bir yanlışlanması (veya daha genel olarak bir "zayıflatılma"sı), yani olasılık derecesinin düşmesi sayılır. Böyle bir durumda, 'limon' sözcüğünde bir kaypaklık olmadığı besbellidir. Böyle bir durumda "ekşilik" 'limon'un bir öz çizgisi olmakla birlikte bir "temel öz-çizgisi" olmuyor.

---

[31] Empirik kanunların kesin olmadığını kabul edenler için böyle bir önerme doğru sayılmayıp sadece belli bir olasılık derecesi olduğu kabul edilebilir.

(ii) "Ekşilik" limonların bir temel öz çizgisidir. Yani, ekşi olmayan bir nesneye 'limon' sözcüğünü *uygulamamaya kararlıyız*. Böyle bir durumda, *a* nesnesi ne kadar bir limona benzerse benzesin, limon sayılmayacaktır. Dolayısıyla 'bütün limonlar ekşidir' önermesi *a* nesnesinin bulunmasıyla yanlışlanamayacaktır. Önerme, t_0 anında olduğu gibi, t_1 anında da doğrudur. Bu önerme *A doğrudur*. Böyle bir önermenin yanlış sayılması, ancak içinde geçen bazı deyimlerin anlamının değiştirilmesine bağlıdır.

Bu halde 'limon'un bir belirsizliği yoktur. 'Bütün limonlar ekşidir' önermesi 'limon' sözcüğünün *sözel anlamını* belirleyen önermelerden biri durumundadır.

(iii) "Limon"un hiçbir öz çizgisi bir *temel öz çizgisi* değildir. Bu *toptancı* görüşe uygundur. Bu görüş açısından, 'bütün limonlar ekşidir' önermesinin t_0 anında birtakım dil dışı uyarımlar (gözlem ve deneyler) sonucunda bir şartlandırılmış davranış olarak evetlendiğini, t_1 anında ise yeni uyarımlarla (limona benzemekle birlikte tatlı olan nesnelerle) karşılaşılması sonucunda aynı önermenin gene bir şartlandırılmış davranış olarak hayırlandığını söyleyebiliriz. Bu durumda olgusal yanılma limona benzemekle birlikte *tatlı* olan nesnelerin varolduğunun t_0 anında bilinmemesi şeklinde açıklanabilir. Böylece önermenin oldumolası *yanlış* olduğu, ancak t_0 anında yetersiz bilgilerden dolayı *doğru sanıldığı* söylenebilir.

Toptancı görüşe başvurmaksızın da böyle bir sonuca varmak mümkündür. Nitekim, yalnız basit gözlemsel genel terimlerin değil, karmaşık olanlarının da göstersel anlamı olduğunu kabul ettiğimize göre, 'limon" sözcüğünün salt göstersel anlamına dayanarak, t_0 anında 'bütün limonlar ekşidir'i doğru saydığımız halde, t_1 anında karşılaştığımız *a* nesnesine ('limon'un göstersel anlamı gereği) 'limon' terimini uygulamaya yatkın olduğumuzu, dolayısıyla böyle bir gözlemi 'bütün limonlar ekşidir'in deneysel yoldan *yanlışlanması* sayabileceğimizi belirtmek gerek. Böyle bir durumda ise hiçbir *belirsizlik* yoktur. Öner-

memizin t_0 anında doğru *sanıldığını*, t_1 anında ise yanlışlığının *ortaya çıktığını* söyleyebiliriz.

Şu halde 'limon' gibi bir sözcüğün *kaypaklığının* nerede olduğunu sorabiliriz. Böyle bir kaypaklık t_1 anında değil, t_0 anında aranmalıdır. t_0 anında, k gibi bir kullanana "tatlı olmaktan başka bütün öbür nitelikleri bakımından limona benzeyen *a* gibi bir nesneye 'limon' sözcüğünü uygular mıydınız?" diye sorulacak olsa, K'ya *"evet"*, ya *"hayır"*, ya da *"bilmiyorum"* cevabını verecektir. Duraksamaya yer bırakmayan bir "hayır" ekşiliğin K tarafından limonların bir temel öz çizgisi sayıldığını gösterir. O zaman, sözü geçen K kullananının kendisine tatlı bir limonun gösterildiği t_1 anında 'bütün limonlar ekşidir' önermesini yanlış saymasını, 'limon' sözcüğünün bir *anlam değişikliği* şeklinde yorumlamaya hakkımız olacaktır. (Bu önermenin K için t_0 anında A-doğru iken, t_1 anında yanlış olması ancak bu şekilde yorumlanabilir.)

İmdi, K gibi bir kullananın (aklı başında olması halinde) böyle acayip durumlarla karşılaşmak istemediğini söyleyebiliriz. Bu bakımdan K'nın "hayır" cevabını değil de "bilmiyorum" cevabını vermesi kendisi için daha iyi olur. "Evet" cevabı da ilkece tehlikeli olabilir. Nitekim t_1 anında rastlanan söz konusu nesnelere 'limon' denilmemesi ilkece mümkündür. Gerçi durumun böyle olmadığını, bu nesnelere 'limon' denildiğini biliyoruz. Ama başka bir örnekte durum farklı olabilir. 'H_2O' yapısında olmamakla birlikte bütün öbür bakımlardan suya benzeyen bir maddeye 'su' sözcüğünü uygulamaya yatkın olup olmadığımız sorulsa, "evet" demeyeceğimizi söyleyebiliriz. (Bu örnekte tam tersine belki "hayır" diyebiliriz. Ama genel olarak ne "hayır" ne de "evet" cevabını vermeli).

Böylece en akla yakın ve tehlikesiz cevabın "bilmiyorum"dan ibaret olduğunu görüyoruz. İşte bu "bilmiyorum" cevabı söz konusu terimin *içlemsel belirsizliğinin* belirtisidir.

Limon örneğimize dönelim. Bu terimin (ekşilik niteliği bakımından) t_0 anında içlemsel belirsiz olmasının 'bütün limonlar ekşidir'

önermesinin *ne doğru ne yanlış* olmasına hiç bağlı olmadığını görüyoruz. Ama o zaman içlemsel belirsizliği ne hakla "belirsizlik"in bir çeşidi saydığınız sorulabilir. Cevabımız şöyledir: 'Bütün limonlar ekşidir' önermesinin gerek t_0 gerek t_1 anında belli bir doğruluk değeri olduğu halde,

(a) Bütün limonların ekşi olması zaruridir

modal önermesi ne doğru ne yanlıştır. Nitekim bir önermenin K tarafından doğru sayılması, yukarda sözünü ettiğimiz soruya "hayır" cevabını vermesi demektir. Bu önermenin *yanlış* olması

(b) Bazı limonların ekşi olmaması mümkündür

önermesinin doğru olması demektir. İşte söz konusu soruya *"evet"* cevabını vermek, (b) yi doğru saymak, dolayısıyla (a)yı yanlış saymaktan başka bir şey demek değildir. Şu halde, K kullananının *"bilmiyorum"* cevabını vermesi; (a) modal önermesini (dolayısıyla (b) önermesini) *ne doğru ne yanlış* sayması demektir. Böylece, 'limon' sözcüğünün içlemsel belirsizliğinin bir "belirsizlik" türü olduğunu, bu sözcüğün içinde geçtiği (a) (veya (b)) gibi bazı önermelerin ne doğru ne yanlış olmasını göstermek suretiyle belgeleyebiliriz.

İmdi, (a) önermesinin *doğru* olmasının gerekli ve yeterli şartı,

(c) Bütün limonlar ekşidir

önermesinin *A doğru olması*, (a) önermesinin yanlış olmasının gerekli ve yeterli şartı ise aynı (c) önermesinin *A doğru olmamamsıdır*. Böylece 'limon' gibi bir sözcüğün *içlemsel belirsizliğinin*, eninde sonunda bu sözcüğü içine alan hiçbir önerme için ne A doğru olduğunun ne de A-doğru olmadığının söylenilememesi manasına geldiğini görüyoruz. Böylece, *empirik terimlerin kaypaklığının*, bu terimlerden kurulu bir dilde *analitik sentetik ayrımının* yapılamasına dayandığını, daha doğrusu *kaypaklığın böyle bir ayrımın yapılamaması şeklinde tanımlandığını söyleyebiliriz*. Analitik-sentetik ayrımı ancak bütün sözcük ve sembolleri sintaktik veya sözel olarak *tanımlanmış* olan bir dilde yapılabilir. Dolayısıyla, eninde sonunda, bir terimin içlemsel belirsiz ol-

masını, bu terimin anlamının gösterici yoldan belirlenmiş olmasına rağmen, terimin söz konusu dil çerçevesinde *tanımlanmamış* olması veya *tanımlanamaması* şeklinde açıklayacağız. Basit gözlemsel tekil terimler bundan müstesnadır. Bunlar *sözel* bir şekilde (belirtik veya örtük olarak) tanımlanamamakla birlikte, gene de içlemsel belirsiz değillerdir. Ancak gerçekten "basit" olan gözlemsel terimlerin sadece "temel önermeler"de geçtiğini belirtmek gerek. Bu terimlerin anlamının ise *tüketici* bir şekilde bilindiğini, dolayısıyla (*tanımlamayı* "tam veya tüketici bir şekilde anlamın belirlenmesi" diye yorumladığımızdan) "basit" gözlemsel terimleri "göstersel yolla *tanımlanmış*" sayacağız. Böylece bu terimlerin durumları artık bir istisna olmaktan çıkacaktır.

Kaplamsal ve *içlemsel belirsizlik* arasındaki ayrım Goblot'nun *açık olma* ile *seçik olmama* arasında yaptığı ayrıma çok yakındır. Goblot bir genel terimin *açık* (clair) olmasını, bu terimin *kaplamının* eksiksiz olarak belirtilebilmesi şeklinde, bir terimin *seçik* (distinct) olmasını ise terimin *içerdiği* kavramların eksiksiz olarak belirtilebilmesi şeklinde tanımlamıştır.[32] Buna göre, bir terimin *açık olmaması* (Descartes ve Goblot'nun deyimiyle "karanlık" olması), gerek terimin kendisinin gerekse çelişiğinin uygulanamadığı bazı nesnelerin bulunması demektir. Bu nesnelerin, terimin veya bu terimin çelişiğinin uygulandığı nesneler türünden olması gerek. Goblot, günlük dilde kullandığımız ('insan',... gibi) terimlerin çoğunun "açık" olduğunu belirtmiştir. Öte yandan, bir terimin *"seçik olmaması"* (confus) karışık olması bu terimin verilen bir kavramı içerip içermediğinin belirlenememesi demektir. Oysa, daha önce belirttiğimiz gibi, bir terimin belli bir kavramı *içermesi* bir yandan bu terimi öbür yandan da sözü geçen kavramı dile getiren bir terimi içine alan bir önermenin A-doğru olması manasına gelir. Örneğin, 'insan' teriminin canlı kavramını içermesi, '$(\forall x)$ (x insandır $\rightarrow$ x canlıdır)' önermesinin A-doğru olması demektir. Goblot, (tıpkı Carnap gibi) günlük dildeki birçok terimlerin "*açık*" ol-

32 Bkz. E. Gablot, Traité de Logique.

malarına karşılık, *"seçik" olmadıklarını* belirtmiştir. Örneğin, karşılaştığımız bir nesnenin bir insan olup olmadıklarını belirtmiştir. Örneğin, karşılaştığımız bir nesnenin bir insan olup olmadığını çokluk kolayca tespit edebiliriz. Ama 'insan' ın *içerdiği* öz çizgilerini, veya başka bir deyimle, insanın *temel öz çizgilerini* hangi *babayiğit* belirtebilir?

İmdi, analitik sentetik ayrımının yapılmadığı bir dilde terimlerin esnek olmaması, yani keskin sınırlı olması şartıyla, kaypaklığın genellikle hiçbir zararı olmadığını söyleyebiliriz. Tabiat bilimlerinde kullandığımız diller hep bu durumdadır. Terimler içlemsel belirsiz olmakla birlikte esnek değillerdir. İçlemsel belirsizlikten dolayı, "tanımsal" gibi görünen ilkelerin değiştiğini görüyoruz. Böyle bir değişiklik, terimlerin içlemsel belirsizliğinden dolayı (süreksiz) bir anlam değişikliği sayılmıyor. Tam tersine, önceden doğru sanılan bir önermenin şimdi yeni olgusal bilgilerin ışığı altında yanlışlandığı (veya zayıflatıldığı) söylenebiliyor. Yerlerine konulan önermelerin ise olgulara daha uygun olduğu öne sürülebiliyor.

Ancak belli bir dilde birçok belirsiz terimin bulunmasının (bilim dilinde olduğu gibi) hiçbir zarar vermemesi için böyle bir dili kullanan kimselerin ezici çoğunluğunun bir yandan terimlerin anlıktaki kaplamları (yani anlıkta bilinen kaplamları) konusunda anlaşmaları, öbür yandan ise yeni durumlarla karşılaşmaları halinde (yani kaplamların genişlemesi halinde) verilen bir terimi bu yeni durumlarda uygulamak veya uygulamamak konusunda anlaşabilmeleri gerekir. Böyle bir "anlaşma"yı bir "uzlaşım-yapma" şeklinde yorumlamamak gerek. Nitekim, beklenmeyen çeşitten bir nesne ile karşılaşıldıkta, bu nesneye belli bir terimi uygulayıp uygulamamanın bilinçli bir uzlaşıma dayanmadığını görmüştük. (Yoksa, örneğin 'bütün limonlar ekşidir' önermesinin t_1 anında yanlış sayılmasının uzlaşımsal olduğunu dolayısıyla. 'limon'un anlamının değişmesine yol açtığını, böylece t_0 anında bu önermenin doğru sayılmasının bir *yanılma* olmadığını kabul etmek gerekecekti. Oysa durumun böyle olmadığı, tam tersine, böyle bir *yanılma*'dan söz edildiğini belirtmiştik.)

Söz konusu "anlaşma"nın, uzlaşımsal olmadığına göre, nasıl bir anlaşma olduğu sorulabilir. İşte böyle bir "anlaşabilme" yeteneğini, bir "tek düzenli davranma yatkınlığı", dolayısıyla, şartlandırmadaki bir tek düzenlilik şeklinde açıklayabiliriz.

İmdi, her türlü içlemsel belirsiz terimler üzerine böyle bir "anlaşma"ya varılamadığını belirtmek gerek. Bilim dilinde, salt bilimsel içeriği olan içlemsel belirsiz terimler halinde genellikle bir anlaşmaya varıldığını görüyoruz. Buna karşılık bir yandan *felsefede*, hatta bilim felsefesinde, öbür yandan *değer terimlerini* içine alan dillerde insanların bir türlü böyle bir *anlaşmaya varamadıklarını* veya yanaşmadıklarını görüyoruz. Bu alanlarda belirsizlik yerine belki bir *"kaypaklık"*tan söz etmek gerekir. Nitekim metafizik terimler veya değer terimleri halinde bir *"belirsizlik"* değil, tam tersine bir *"aşırı belirleme"* (over determination) vardır. Filozof veya herhangi bir değer yargısında bulunan bir kimse, kullandığı ana terimlerin *ne gibi terimleri içerdiklerini bildiği iddiasındadır*. Dolayısıyla, bu türlü terimleri içine alan önermelerin, hatta modal önermelerin belli bir doğruluk değeri vardır. Bu türlü deyimleri kullananlar öne sürdükleri önermelerin çokluk *analitik* (veya a priori) doğru olduğuna inanırlar. Bilim dilindeki belirsizlik analitik sentetik ayrımının yapılamaması manasına geldiği halde, metafizik ve değer yargıları alanındaki "kaypaklık", tam tersine, analitik-sentetik ayrımının aşırı bir şekilde kullanılmasına, böylece her kişinin hiç olmazsa her toplumun değişik önermeleri A-doğru (veya a priori) saymalarına dayanıyor.

Belirsizlik halinde, kullananların yeni nesnelerle karşılaşmadan önce çekimser davrandıklarını (başka bir deyimle analitik-sentetik ayrımını yapmadıklarını), buna karşılık, bu gibi nesnelerle gerçekte karşılaşmaları halinde terimleri bu nesnelere uygulamak veya uygulamamak konusunda anlaşabildiklerini görmüştük. Buna karşılık, *kaypaklık* halinde, yeni nesneler veya durumlarla daha karşılaşmadan *a priori* birtakım yargılarda bulunduklarını, fakat *ayrı kullananların iddialarının çatıştığını gördük*. İddialar *a priori* (veya analitik) sayıldığından,

deneye başvurmak suretiyle çatışmaların elenmesine imkan bırakılmıyor. Örneğin, bir kimsenin ekşiliği limonların bir temel öz çizgisi, başka bir kimsenin ise öyle saymadığını farzedelim. O zaman tatlı olmakla birlikte limona benzeyen nesnelerle karşılaşıldıkta, birincisi 'bütün limonlar ekşidir'i A-doğru saymaya devam edecek, ikincisi ise onu yanlış sayacak ve kıyamet kopana kadar aralarında bir anlaşmaya varılamayacak.

Giderilebilen kaypaklık "içlemsel belirsizlik" *belirsizliğin* bir biçimidir. *"Kaypaklık"* (giderilemeyen kaypaklık) ise *çok anlamlılığın* bir biçimidir. Bu bakımdan ikisinin aynı bir cinsin iki ayrı türü olduğu şüpheli görünüyor.

Giderilemeyen çok anlamlılığı sıradan çok anlamlılıktan ayırt etmek için, bu son türden çok anlamlılığa *"giderilebilen çok anlamlılık"* (veya daha açık olarak *"bağlamla giderilebilen çok anlamlılık"* demeği teklif ediyoruz.

W.K.C.GUTRIE
İLKÇAĞ FELSEFESİ TARİHİ
Çeviren: Dr. Ahmet Cevizci

"Bu kitap W.K.C. Guthrie'nin, Antik Yunan Felsefesi üzerine Felsefe Tarihi'nin en geniş kapsamlı, en eleştirisel ve en nitelikli yorumu olan, 1980'li yıllarda tamamlanan yedi ciltlik dev İlkçağ Felsefesi Tarihi'nin bir taslağı olup, onun temel tüm tezlerini içermektedir. Guthrie, İlkçağ Felsefesi Tarihinde, insanlığın mitolojiden felsefeye yükselişini antik Yunan özgün düşünme biçimlerini ayrıntılarıyla betimlemekte ve Antik Yunan Felsefesinin karanlıkta kalmış birçok, yönlü, bu felsefenin doğal dekoru olan kent-devletinin belirlediği siyasal ve toplumsal koşullar içinde, büyük bir yetki ve özgürlükle gözler önüne sermektedir.

İlkçağ Felsefesi Tarihi Antik Yunan Felsefesinin bütün bir yaratıcı döneminin -Sokrates öncesi İyonya ve İtalya doğabilminin, Sofistler ve Sokrates'in insan merkezli felsefelerinin Sokrates'in büyük ardılları Platon ve Aristotales'in güçlü felsefesinin Thales'le başlayan ve Aristotales'le doruk noktasına ulaşan gelişimiyle, bu gelişim süreci içinde yer alan filozoflardan her birinin bilim ve felsefeye olan katkılarıyla ilgili olarak sağlam bir kavrayış, Yunan anlığı ve onun yaşam karşısındaki tavrı üzerine parlak bir yorum sağlamaktadır. Kitap felsefe, Yunan Dili ve Edebiyatı öğrencileri için olduğu kadar, Antik Yunan düşünürlerinin bizzat kendilerini öğrenmek isteyen, ya da bunların daha sonraki İslam ve Avrupa düşüncesini nasıl ve hangi yönlerden etkilemiş olabileceklerini merak eden okuyucular için de değerli bir başvuru kaynağı olmak durumundadır.

GÜNDOĞAN YAYINLARI

II

"BELİRSİZLİK" KAVRAMININ ÇÖZÜMLENMESİ

1. Semantik Belirsizlik

Bir terimin *belirsiz* olmasını, kaba taslak bu terimin içinde geçtiği en az bir önermenin *ne doğru ne de yanlış* olması şeklinde tanımlamıştık. (Söz konusu önermede başka belirsiz terimlerin geçmemesi gerekir.)

Bir genel terimin belirsizliğini *uygulama* bağlantısı yardımıyla da tanımlamayı düşünebiliriz. Şöyle ki P gibi bir (1-li) genel terimin belirsizliğini, ne P'nin ne de *değil*-P'nin uygulanamadığı x gibi bir nesnenin bulunması şeklinde tanımlamak isterdik. Ancak, böyle bir tanımın bir çelişmeye yol açtığı Max Black tarafından ("Vagueness" adlı yazısında) gösterilmiştir. Nitekim söz konusu x nesnesinin nesnel dildeki adı 's' olsun. O zaman 'P'nin x'e uygulanamaması '-P(s)'nin doğruluğunu, 'değil P'nin de x'e uygulanamaması '-(-P(s))'nin doğruluğunu gerektirir. Dolayısıyla, 'P'nin belirsizliği hem '-P(s)'in doğruluğuna, hem de (çifte-değilleme ilkesi gereği), 'P(s)'in doğruluğuna yol açar. (Çelişme!) Böyle bir çelişmeye düşmemek için çifte değilleme ilkesini içermeyen bir mantık sistemine (sezgici veya çokdeğerli bir mantık sistemine) başvurmamız, ya da belirsizliğin tanımını değiştirmemiz gerekir. Biz, *geleneksel iki değerli mantık sistemi* çerçevesi içinde kalmayı tercih ederek, yeni bir belirsizlik tanımı ortaya koyacağız.[1]

---

1 Bu tanım, Körner'in "Vagueness, reference and logic" adlı makalesinden esinlenmekle birlikte ondan çok farklıdır.

Böyle bir tanımı yapmak için, hiçbir belirsizlik alanı olmayan genel terimler halindeki uygulama bağlantısı yerine şu iki bağlantıya başvurmamız gerekecek:

'P' (nesne dile ait) herhangi bir (1'li) genel terim, (yüklem) 'X'te üst dile ait ('P'nin uygulanabildiği nesnelere ilişkin olan) bir değişken olsun. 'P' yükleminin ait olduğu nesnel dili de 'D' ile gösterelim.

(1) 'P' yükleminin D dilinin kuralları uyarınca X nesnesine *uygulanması* gereklidir.

(2) 'P' yükleminin D dilinin kuralları uyarınca X nesnesine *uygulanmaması* gereklidir.

veya

(2') 'P' yüklemi D dilinin kuralları uyarınca X nesnesine *uygulanmamalıdır*.

Dikkat edilirse, (1) ile (2) veya (2') zorunlu olarak birbirinin çelişiği değillerdir. *Her iki önermenin yanlış olması mümkündür. Fakat her ikisi doğru olamaz.*

(1) ile (2) yi kipler mantığı çerçevesinde yorumlamamız halinde, (1)'i ❑p (yani 'p zaruridir') (2) yi ise ❑ ~ p (yani 'p imkansızdır') biçiminde dile getirebiliriz. Bunlar ise bağdaşmaz önermelerdir. Nitekim ❑~p ('p imkansızdır') ~❑ p'yi ('p zorunlu değildir'i) içerir. Ama ❑p ile ❑~p birbirinin çelişiği değildir. Biz ise burada kipler mantığına başvurmaksızın, (1) ile (2)nin *çelişik değil,* sadece *bağdaşmaz* olduğunu doğrudan doğruya "tanımsal" bir gerekçeye dayanarak kabul edeceğiz.

(2) ve (2')yü şu biçimde de çevirebiliriz:

(3) 'P' yükleminin X nesnesine uygulanması D dilinin kurallarına *aykırıdır*.

(3) önermesini (2)'nin başka bir deyiş şekli olarak yorumlayarak, (1) ile (2) yi birbiriyle çelişik olmayan *bağdaşmaz önermeler* sayıyoruz.

İmdi, (1) önermesini (daha doğrusu "önerme şemasını")

(4) Uyg ('P', X, D)

biçiminde, (3)ü de

(5) Ayk ('P', X, D)

biçiminde kısaltacağız. Söz konusu nesnel dilin hep aynı D dili olması hallerinde, D örtük bir şekilde anlaşılarak, (4) yerine

(6) Uyg ('P', X), yani 'P' yüklemi X'e uygulanır (*"uygulanmalı"* manasında).

(5) yerine de

(7) Ayk ('P', X), yani 'P' yüklemi X'e *uygulanmamalı.*

yazarız. *'a'* gibi bir "Grek" harfini 'P' gibi bir (nesnel dile ait) yüklemin üst dildeki adı olarak kullanmamız halinde, (6) ve (7) yerine

(8) Uyg (*a*, X)

ile

(9) Ayk (*a*.X)

yazarız.

(8) ile (9) veya (6) ile (7) biçimindeki önermeler birbiriyle *bağdaşmaz* olan önermelerdir. Yani:

(10) $(\forall X)$ Uyg (*a*,X) | Ayk (*a*,X))

İmdi, birbiriyle bağdaşmaz olan önermelerin birbiriyle çelişik olması *mümkündür*. Birbiriyle çelişik olan önermelerin ise aynı zamanda birbiriyle bağdaşmaz olması *gereklidir*. $(p \leftrightarrow q) \rightarrow (p \mid q)$. Başka bir deyimle, çelişik önerme çiftleri, bağdaşmaz önerme çiftlerinin özel bir hali sayılabilir. (10), her *a* yüklemi için doğrudur. Ama

(11) $(\forall X)$ (Uyg (a,X) $\leftrightarrow$ Ayk (a,X))

bazı *a* yüklemleri için yanlıştır. (11) in doğru olması halinde, (10)un da doğru olması gereklidir. Ama (10)un doğru olmasına rağmen, (11)'in yanlış olması mümkündür.

İşte, *a* gibi bir yüklemin belirsiz olduğunu, (11)in yanlışlığı ile, yani:

(12) $\sim (\forall X)$ (Uyg (*a*,X) $\leftarrow\!\!\!|\!\!\rightarrow$ Ayk (a, X))

veya, bununla eşdeğer olan

(13) $(\exists X)$ (Uyg (a,X) $\leftrightarrow$ Ayk (a, X))

şartıyla dile getirebiliriz. (13) ise

(14) $(\exists X)$ [Uyg (*a*,X) Ayk (*a*, X))$\vee \sim$ Uyg (*a*,X) $\sim$ Ayk (*a*, X)]

biçimine çevrilebilir. (14) ü *a* gibi bir *yüklemin belirsizliğinin en genel tanımı* sayabiliriz. Ancak, Uyg (a, X) ile Ayk (a, X)in bağdaşmazlığını (yani (10)u göz önünde tutarsak, 'Uyg (a, X). Ayk (a, X)'in 'X'in bütün değerleri için yanlış olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla (14)ü ((10) yardımıyla)

(15) $(\exists X)$ ($\sim$Uyg (*a*,X) $\sim$ Ayk (*a*, X))

biçimine çevirebiliriz. İşte biz a *yükleminin belirsizliğini* (15) yardımıyla tanımlamayı teklif ediyoruz. Yani:

(16) *Tanım*: *a* yüklemi belirsizdir=$_{dk}$ $(\exists X)$ [$\sim$Uyg (*a*,X) $\sim$Ayk (*a*, X)]

Körner ise

a yüklemi belirsizdir=$_{dk}$ $(\exists X)$ [Uyg (*a*,X) Ayk (*a*, X)]

biçiminde bir tanım sunuyor. Körner'in bu tanımı (14) şartına uygundur. Ama (10)a aykırıdır. Başka bir deyimle, Körner Uyg (a, X) ile Ayk (*a*, X) i bağdaşmaz saymıyor. İstesek, belirsizliği en geniş bir şekilde (14) şartıyla tanımlayabilirdik. Böylece Körner'in tanımıyla, kendi tanımımızı yani (16)yı uzlaştırmış olurduk. Fakat (11) şartını sezgisel olarak doğru, yani günlük dilin kullanımlarına uygun saydığımızdan, belirsizliği ne Körner'in tanımıyla, ne de (14)le tanımlamayıp kendi (16) tanımımızı tercih ediyoruz.

Dikkat edilirse, *"belirsizlik"*(15) gereği Uyg ve Ayk gibi iki semantik bağlantı yardımıyla tanımlanabildiğinden, kendisi de bir *se-*

mantik özellik durumundadır. Bunu belirtmek için, bu türlü bir belirsizliğe *"semantik belirsizlik"* diyeceğiz.

İmdi, Uyg ve Ayk ilkel-yüklemleri bakımından şu dört hal mantıkça mümkündür;

(a) Uyg $(a, X) \wedge \sim$ Ayk (a, X)

(b) Ayk $(a, X) \wedge \sim$ Uyg (a, X)

(c) $\sim$ Uyg $(a, X) \wedge \sim$ Ayk (a, X)

(d) Uyg $(a, X) \wedge$ Ayk (a, X)

(d) şıkkı (Körner "belirsizliği" bu şıkla tanımlıyor!)(11) gereği saf dışı edilmelidir. Dolayısıyla, yalnız (a), (b) ve (c) şıkları geri kalıyor. Uyg ve Ayk'ın bağdaşmazlığına dayanarak (a) şıkkını sadece 'Uyg (a,X)' şeklinde, (b) şıkkını da sadece 'Ayk(a,X)' şekilnde tek-anlamlı olarak belirtebiliriz. (c) şıkkına gelince: bu şık (16) tanımı uyarınca kendi görüşümüz açısından "belirsizlik" halini dile getirdiğinden, '$\sim$ Uyg $(a, X) \wedge \sim$ Ayk (a, X)' deyimini 'BIrz(a,X)' biçiminde kısaltacağız. ('BIrz' sembolü 'belirsiz' deyiminin bir kısaltmasıdır! Buna göre, mümkün olan üç hali şöyle dile getirebiliriz:

(a) Uyg (a, X)

(b)Ayk (a, X)

(c) BIrz(a,X)

a belli bir yüklem oldukta, (c) şartını yerine getiren bütün X nesnelerinin kümesine *a* yükleminin "belirsizlik bölgesi" diyoruz. Bu kümeyi 'blbg(a)' ile gösterdikte

(17) *Tanım:* blbg$(a)=_{dk}$ {X: BIrz(a, X)}

olur.[2]

a yüklemi belirsiz olmayan (yani "tam belirli" olan) bir yüklem ise, blbg (a) boş küme ile özdeş olur. Nitekim, (16) tanımı gereği

---

[2] 'Fx' şartını yerine getiren, yani F olan bütün x nesnelerinin kümesi '{x:Fx}' biçiminde gösterilir.

(18) *a* yüklemi belirsizdir $\leftrightarrow$ $(\exists X)$ Blrz (a,X)

elde edilir.

(18) in iki yanını değillemekle

a belirsiz değildir $\leftrightarrow$ $\sim$ $(\exists X)$ Blrz (a,X)

yani:

a belirsiz değildir $\leftrightarrow$ $(\forall X)$ $\sim$ Blrz (a,X)

elde edilir. Buna dayanarak, (a), (b) ile (c) şıklarından (c) şıkkının ortadan kalktığını, dolayısıyla yalnız (a) ile (b) şıklarının geriye kaldığını görüyoruz. Şu halde:

(19) *a* belirsiz değildir $\leftrightarrow$ $(\forall X)$ [¤yg $(a,X) \vee (\forall yk)$ (a,X)]

Belirsizlik bölgesinin genişliği ilgili yüklemin belirsizlik derecesinin bir ölçüsü durumundadır: Bölge ne kadar genişse, yüklem o kadar çok belirsiz; bölge ne kadar darsa, yüklem o kadar az belirsizdir. *Belirsizlik bölgesi* hiçbir zaman *evrensel küme* ile *özdeş olamaz*, nitekim belirsizlik-bölgesi evrensel küme ile eşdeğer olan bir yüklemin *anlamsız* olduğu söylenebilir. Belirsizlik bölgesi evrensel küme ile özdeş olamamasına karşılık, *boş küme* ile özdeş olabilir. Nitekim herhangi bir yüklemin belirsiz *olmamasının* gerekli ve yeterli şartı, bu yüklemin belirsizlik bölgesinin boş küme ile özdeş olmasıdır. Nitekim *a* gibi bir yüklemin belirsiz olmaması halinde, $\sim$ $(\exists X)$ Blrz (a,X) olur. Bu ise blbg *(a)*nın boş küme ile özdeş olması gerekli ve yeterli şartıdır.

Kanıt: K gibi bir kümenin boş küme ile özdeş olması $\sim$ $(\exists X)$ $(x \in K)$ biçimde dile getirilebilir. Şu halde blbg *(a)*nın, yani {X: Blrz (a,X)}nın boş küme ile özdeş olması $\sim$ $(\exists Y)$ $(Y \in$ {X: Blrz (a,X)}) demektir. Bu ise $\sim$ $(\exists Y)$ Blrz (a,Y) anlamına gelir. Bu son şart ise *a* yükleminin hiç belirsiz olmaması demektir.(İ.K.)

İmdi, Uyg ve Ayk bağlantıları yardımıyla tekil önermelerin (semantik) doğruluk ve yanlışlığını şöyle tanımlayabiliriz:

(20) *Tanım:* ⌜a (β)⌝ doğrudur = $_{dk}$ Uyg (*a*, adl (β))[3]

(21) ⌜*a* (β)⌝ yanlıştır = $_{dk}$ Ayk (*a*, adl (β))

a yüklemi belirsiz değilse, yani *a*'nın belirsizlik bölgesi boş küme ile özdeşse (kısaca belirsizlik bölgesi "boş" ise), β gibi *bütün* tekil terimler için ⌜*a* (β)⌝ tümcesi *doğru veya yanlış* olur. *(Üçüncü halin olmazlığı ilkesi!)* Ama *a* yüklemi belirsiz ise, belirsizlik bölgesi boş olmadığından bu bölgeye ait nesneler bulunacaktır. İmdi, β tekil terimi *a* yükleminin belirsizlik bölgesine ait olan bir nesnenin adı olsun. O zaman ~ Uyg (*a*, adl (β)) ∧ ~ Ayk (*a*, adl (β)) olacağından, *a* (β) tümcesinin ne doğru ne de yanlış olduğunu görüyoruz. Şu halde:

(22) *a* belirsiz değildir → (∀ β) [⌜ *a*(β)⌝ doğrudur ∨ ⌜*a*(β)⌝ yanlıştır]

(23) *a* belirsizdir → (∃ β) [⌜*a*(β)⌝ doğru değildir ∧ ⌜*a*(β)⌝ yanlış değildir]

(22), tekil önermeler için *üçüncü halin olmazlığı ilkesini* dile getirir, (23) ise belirsiz yüklemler halinde bu ilkenin (hiç olmazsa görünüşte) çiğnendiğini dile getirir.[4]

Böyle bir durum karşısında, şu iki yoldan birini seçmek gerekir:

Birinci yol: Üçüncü halin olmazlığı ilkesinin yalnız belirsiz olmayan deyimler halinde geçerli olduğunun, *belirsiz yüklemler halinde geçersiz olduğunun* kabulü: O zaman üç değerli bir mantığa ("doğru", "yanlış" ve "belirsiz" değerlerine dayanan bir mantığa) başvurmak gerekir. Böylece, belirsiz yüklemleri kapsadığı şüphe götürmeyen günlük dile klasik 2-değerli mantığın uygulanamayacağı, üç değerli bir mantığın gerekli olduğunu kabul etmeli.

---

3 ⌜ ⌝ ile ⌜ ⌝ işaretleri Quine'ın yarı tırnak içinde göstermeyi dile getiren "köşe işaretleri" dir. 'adl(β)' ise β tekil teriminin adlandırdığı nesneyi gösterir.

4 *a* yüklemenin belirsizlik bölgesi evrensel küme ile özdeş olsaydı, ⌜*a*(β)⌝ biçimindeki bütün önermelerin ne doğru ne de yanlış olacağını görüyoruz. Bu ise *a* nın anlamsız bir deyim olduğunu gösterirdi.

İkinci yol: Üçüncü halin olmazlığı ilkesinin belirsiz yüklemler halinde bile geçerli olduğu iddiasında direnme: "doğru" ile "yanlış"tan başka hiçbir doğruluk değeri kabul etmemekle böyle bir yolun geçerliliğini savunmak mümkündür. Nitekim, semantik açıdan, bir "önerme" belli bir doğruluk değeri taşıyan herhangi bir deyim demektir. Oysa, "doğru" ile "yanlış"tan başka bir doğruluk değerinin tanınmaması halinde, *a* gibi bir belirsiz yüklemi içine almasından ötürü ne *doğru ne de yanlış* olan $\lceil \beta(a) \rceil$ biçimindeki bir tümcenin (sentaktik bakımdan bir "düzgün" bildirsel-tümce olmasına rağmen) bir "önerme" olarak yorumlanmaması gerekir. (Nitekim böyle bir tümcenin, *hiçbir doğruluk değeri olmadığından,* 'önerme' sözcüğünün tanımı uyarınca bir önerme sayılmaması gerekir.) İmdi, üçüncü halin olmazlığı ilkesinin her (düzgün bildirsel) tümcenin değil de, *her "önerme"nin doğru veya yanlış olduğu* şeklinde dile getirilmesi gerekir. Oysa, sözü geçen $\lceil a(\beta) \rceil$ biçimindeki tümcelerin birer *önerme durumunda olmamasından* (başka bir deyimle birer önermeyi dile getirmemelerinden) *ötürü, üçüncü halin olmazlığı ilkesinin bu gibi durumlarda* (sanıldığından farklı olarak) hiç te *çiğnenmediği* ortaya çıkar. Böylece üçüncü halin olmazlığı ilkesini kurtarmış oluyoruz.

İşte biz ikinci yolu tercih edeceğiz. Buna göre, bir tümcenin yanlış olduğunu, 'doğru' terimi yardımıyla şöyle tanımlarız:

Tanım:

(23-1) Ö bir önermedir $\rightarrow$ (Ö yanlıştır $=_{dk}$ Ö doğru değildir)[5]

İki değerli mantık halinde, sözü geçen (21) tanımını (23-1) den çıkarmak mümkündür.[6] Bundan böyle, hep iki değerli mantık çerçevesinde kalacağız.

İmdi, *a* gibi herhangi bir yüklemin değillemesini tanımlamak mümkündür. *a* yükleminin değillemesi olan yüklem α olsun. O zaman:

---

5 Bu türden tanımlara şarta bağlı tanımlar denir.

6 (23-1) tanımı yalnız iki değerli mantıkta geçerlidir, (21) tanımı ise -tekil önermeler için- gerek iki-değerli mantıkta, gerek çok-değerli mantıklarda geçerlidir.

Semantik tanım:

(23-2) Uyg (α ,X) $\leftrightarrow$ Ayk (α,X)

Ayk (α ,X) $\leftrightarrow$ Uyg (α,X)

(23-2) ye dayanarak; şu teoremler elde edilebilir:

(23-3) ($\forall\beta$)[⌜α ,X(β)⌝ doğrudur ⌜α (β)⌝ yanlıştır)]

(23-4) ($\forall$X)[(Blrz (α ,X) $\leftrightarrow$ Blrz (α ,X)]

ve dolayısıyla:

(23-5) blbg (α) = blbg (a)

(yani: bir yüklem değillemesinin belirsizlik bölgesi, bu yüklemin belirsizlik bölgesiyle özdeştir. a ile α yüklemlerinin belirsizlik bölgeleri birbiriyle özdeştir.

(23-4) ü şöyle kanıtlayabiliriz:

Blrz (α,X) $\leftrightarrow\sim$Uyg (α ,X)]$\sim$Ayk (α,X) ('Blrz'nin tanımı gereği)

Blrz (α ,X) $\leftrightarrow\sim$Ayk (α ,X)]$\sim$Uyg (α,X) ((23-2)) gereği)

Blrz (α,X) $\leftrightarrow$ Blrz (α ,X)) ('Blrz'nin tanımı gereği)

Yani: (X) (Blrz (α,X) $\leftrightarrow$ Blrz (α,X)) (İ.K.)

İmdi, a gibi bir yüklemin "kaplam"ı, bu yüklemin uygulandığı nesnelerin kümesi demektir. Şu halde, a yükleminin kaplamı Uyg (a, X) şartını yerine getiren bütün X nesnelerinin kümesidir. a'nın kaplamını 'kpl (a)' ile gösterdikte:

Tanım:

(23-5) kpl (a) $=_{dk}$ {X: Uyg (a ,X)}

(23-2) ve (23-5) e dayanarak:

(23-6) kpl ($\hat{a}$) = {X: Ayk (a ,X)}

elde edilir.

İmdi, evrensel kümeyi 'E' ile gösterdikte:

(23-7) kpl (a) $\cup$ kpl ($\hat{a}$) $\cup$ blbg (a) = E

olduğu kanıtlanabilir. kpl (a), kpl ($\hat{a}$) ve blbg (a) kümeleri birbiriyle kesişmeyen kümelerdir. Böylece, varolan bütün nesnelerin a yüklemi yardımıyla tüketici bir şekilde birbiriyle kesişmeyen üç kümeye ayrıldığını görüyoruz. a yüklemi belirsiz değilse, blbg (a) boş olur. a yüklemi belirli ve evrensel ise, kpl ($\hat{a}$) boş olur. a yüklemi belirli ve boş ise kpl (a) boş olur.

Görüldüğü gibi, a gibi bir yüklemin belirsiz olması, bu yüklemin kaplamıyla, yüklemin değillemesinin kaplamı arasında (bir "no man's land" durumunda olan) bir "belirsizlik bölgesi"nin bulunması anlamına gelmektedir. Bu bakımdan *semantik belirsizliğin* bir "kaplamsal *belirsizlik" olduğu söylenebilir*. Ancak, Uyg ile Ayk bağlantıları bir yüklemin içlemini de belirttiğinden, aynı semantik belirsizliğin bir "içlemsel belirsizlik"te olduğu söylenebilir. Bu bakımdan, semantik belirsizlik halinde, kaplamsal ile içlemsel belirsizliği ayırdetmek manasız olur.

1-li yüklemler için ortaya koyduğumuz özellik ve bağlantıları n-li yüklemler hali için genelleştirmek mümkündür. a bir n-li yüklem oldukta, Uyg (a, X_1,....,X_n) ile Ayk (a, X_1,....,X_n) ilkel semantik bağlantılar bulunur. Bunlar yardımıyla Blrz (a, X_1,....,X_n) ile blbg (a) şöyle tanımlanırlar:

Tanım:

(23-8) Blrz (a, X_1,....,X_n) $=_{dk}$ $\sim$Uyg (a, X_1,....,X_n)$\sim$Ayk(a, X_1,....,X_n)

Tanım:

(23-9) blbg (a) $=_{dk}$ {Y: ($\exists X_1$)... ($\exists X_2$) [Blrz (a, X_1,....,X_n)$\wedge$Y=<X_1,....,X_n>]]

Buna göre, a gibi bir n-li yüklemin belirsizliğini şöyle tanımlarız:

Tanım:

(23-10) *a* belirsizdir$=_{dk}$ $(\exists X_1)...(\exists X_n)$ Blrz $(a,....,X_n)$

Nesnel -dile ait *a* gibi bir yüklem belirsiz olabildiği gibi, üst-dile ait 'Uyg' ile 'Ayk' semantik-yüklemlerinin de belirsiz olması mümkündür. O zaman *"ikinci seviyeden bir belirsizlik"*le karşılaşırız. 'Uyg' gibi 1.ci seviyeden üst-dile ait bir (2-li) yüklemin belirsizliği, 2.ci seviyeden üst dilde dile getirilen uygunluk ve aykırılık bağlantıları yardımıyla tanımlanır. Oysa bu son bağlantıları 2.ci seviyeden üst-dilde dile getiren 2-li yüklemlerin de belirsiz olması mümkündür. Böylece *3.seviyeden bir belirsizlik* hali meydana gelir...

İmdi, (1. seviyeden üst-dile ait 'Uyg' ile 'Ayk' 2-li yüklemlerinin belirsiz olduğunu kabul edelim. O zaman 'Blrz' 2-li yüklemi de belirsiz olur. ⟨a, X⟩ çifti bu üst dil yüklemlerinin belirsizlik bölgesine girsin. O zaman 'Uyg ⟨a, X⟩', 'Ayk ⟨a, X⟩' ve 'Blrz ⟨a, X⟩'(üst dil) tümcelerinin doğruluk değeri olmaz. Böyle bir durumda, X nesnesinin kpl (*a*) ya mı, kpl (*â*)mı, yoksa blbg(*a*) mı ait olduğu belirsizdir (2. seviyeden belirsizlik!)

1. seviyeden belirsizlik halinde, *a* gibi bir yüklemin bir belirsizlik bölgesi olur. Ancak bu belirsizlik bölgesinin *sınırları belirlidir*. Buna karşılık, 2. seviyeden belirsizlik halinde, söz konusu *belirsizlik bölgesinin sınırları belirsizdir*.

2. Pragmatik Belirsizlik

Semantik Uyg ile Ayk bağlantılarının pragmatik karşılıkları da vardır. Bu karşılıkları 'Puyg' ve 'Payk' biçiminde dile getireceğiz. Bu iki pragmatik bağlantıyı şöyle dile getireceğiz:

(24) K kullananı (D-dilinin kurallarını izlemek niyetiyle) *a* yüklemini, karşılaştığı X nesnesine (fiilen) uyguluyor.

Söz konusu nesnel D-dilinin örtük bir şekilde kaldığını kabul ederek, (24) önerme şemasını

(25) Puyg (K, *a*, X)

biçiminde kısaltıyoruz. Puyg bağlantısına "pragmatik uygulama bağlantısı" diyebiliriz.

(25) K kullananı (D-dilinin kurallarını izlemek niyetiyle) *a* yüklemini karşılaştığı X nesnesine uygulamayı (fiilen) dilin kurallarına aykırı (yasak) sayıyor.

(25) önerme şemasını da

(26) Payk (K, *a*, X)

biçiminde kısaltıyoruz. Payk bağlantısına da "pragmatik aykırılık bağlantısı" diyebiliriz. (Uyg ile Ayk bağlantılarına ise "semantik uygulama" ve "semantik aykırılık" bağlantıları diyeceğiz.)

İmdi, Puyg ile Payk bağlantıları bakımından mantıkça mümkün dört şık vardır:

(i) Puyg (K,*a*, X) $\wedge \sim$ Payk (K,*a*, X)

(ii) Payk (K,*a*, X) $\wedge \sim$ Puyg (K,*a*, X)

(iii) $\sim$ Puyg (K,*a*, X) $\wedge \sim$ Payk (K,*a*, X)

(iv) Puyg (K,*a*, X) $\wedge$ Payk (K,*a*, X)

Puyg ile Payk bağlantılarını *bağdaşmaz* sayıyoruz. Daha doğrusu, "rasyonel" bir şekilde davranan bir K kullananı için:

(27) $(\forall X)$ (Puyg (K,*a*, X) | Payk (K,*a*, X))

olduğunu kabul ediyoruz. (27), semantiğe ait (10) un pragmatik karşılığıdır.

(27)'ye dayanarak (iv) şıkkının safdışı edilmesi gerektiğini, dolayısıyla yalnız (i), (ii) ve (iii) şıklarının geri kaldığını görüyoruz.

Öte yandan, pragmatik bakımdan, K gibi bir kullananın *a* gibi bir yüklemi (t anında) kullandıkta, K'nın fiilen *karşılaştığı* (ve *a* yüklemenin uygulanıp uygulanmadığını araştırdığı) nesnelerle, K'nın (o ana kadar) hiç *karşılaşmadığı* (ve *a* yükleminin uygulanıp uygulanmadığını araştırmadığı) nesneleri ayırdetmek gerekir. İmdi, sözü geçen

Puyg ile Payk bağlantılarının uygulandığı nesneler yalnız K'nın *karşılaştığı* nesnelerdir. İmdi *'K kullananı X nesnesiyle karşılaşıyor'* deyimini 'Krşl (K,X)' biçiminde kısaltalım. O zaman:

(28) (∀X) (Puyg (K,*a*, X) → Krşl (K, X))

(29) (∀X) (Payk (K,*a*, X) → Krşl (K, X))

olduğunu söyleyebiliriz. Buna karşılık

(∀X) (~ Puyg (K,*a*, X) ~ Payk (K,*a*, X) → Krşl (K, X) geçersizdir.

İmdi, K gibi bir kullananın X gibi bir nesneyle karşılaştığını ve ~ Puyg (K, *a*, X) ~ Payk (K, *a*, X) olduğunu düşünelim. *a* yükleminin (semantik bakımından) belirsiz olması halinde böyle bir davranış yerindedir). Böyle bir davranışa "*a* yüklemini X nesnesine uygulayıp uygulamamakta *çekimser* kalma" diyebiliriz. O zaman 'Çksr (K, *a*, X)' ile gösterdiğimiz yeni bir bağlantıyı şöyle tanımlıyoruz: ('Çksr' sembolü 'çekimser'in kısaltmasıdır.)

(30) Çksr (K,a,X)=$_{dk}$ Krşl (K, X) ∧ ~ Puyg (K,*a*, X) ∧ ~ Payk (K,*a*, X)

Buna göre, K kullananının X nesnesiyle karşılaşması halinde, ((27) bağdaşmazlığını da gözönünde tutmak suretiyle) yalnız şu üç şıkkın mümkün olduğunu söyleyebiliriz:

(A) Puyg (K,*a*, X)

(B) Payk (K,*a*, X)

(C) Çksr (K,*a*, X)

Yani:

(31) (∀X) [Krşl (K,X) ↔ Puyg (K,*a*, X) ∨ Payk(K,*a*, X) ∨ Çksr (K,*a*, X)]

İmdi, Puyg bağlantısı semantik Uyg bağlantısının, Payk bağlantısı da semantik Ayk bağlantısının pragmatik karşılığı olduğu gibi, Çksr bağlantısı semantik Blrz bağlantısının pragmatik karşılığıdır. Buna göre, *"pragmatik belirsizlik"*i şöyle tanımlayabiliriz:

(32) *Tanım: a* yüklemi K *kullananı için* (pragmatik bakımdan) *belirsizdir*$=_{dk}$ (∃X)Çksr (K, *a*, X)

Aynı şekilde, *a* yükleminin K kullananına göre *"pragmatik belirsizlik bölgesi"*ni ('pblbg (K, *a*) ' ile gösteriyoruz) şöyle tanımlarız:

(33) pblbg (K, a) = {X:Çksr (K, *a*, X)}

Pragmatik belirsizlik bölgesi *boş* olan bir yüklemin pragmatik belirsizliği yoktur. Pragmatik belirsizlik bölgesi *evrensel* olan bir yüklem halinde ise, ilgili K *kullananının* sözü geçen *yüklemin kullanılışını hiç bilmediğini*, başka bir deyimle, *hiç anlamadığını* söylemek gerek.

Dikkat edilirse, Uyg ile Puyg, Ayk ile Payk, Blrz ile Çksr birbirinden bağımsız bağlantılardır. Ancak bir yüklemin *"uygun"* (correct) bir şekilde kullanılması bu üç bağlantı çiftinin *eşdeğer* olmasına bağlıdır. Buna göre şu tanımları yapabiliriz:

(34) K kullananı *a* yüklemini karşılaştığı X nesnesine "uygun" (correct) bir şekilde uyguluyor $=_{dk}$ Puyg (K,*a*, X) . Uyg (*a*,X)

(35) K kullananı *a* yüklemini karşılaştığı X nesnesine uygulamayı "uygun" bir şekilde aykırı sayıyor$=_{dk}$ Payk(K,*a*,. X) ∧ Ayk (*a*, K)

(36) K kullananı *a* yüklemini karşılaştığı X nesnesine uygulayıp uygulamamakta "uygun" bir şekilde çekimser kalıyor$=_{dk}$ Çksr (K, *a*, X)∧ Blrz(*a*,X)

(37) K kullananı *a* yüklemini "uygun" bir şekilde kullanıyor$=_{dk}$ (∀X) [Krşl (K,X) ↔ Puyg (K,*a*, X) Uyg (*a*, X) ∨ Payk(K,*a*, X) Ayk (*a*, X) ∨ Çksr (K,*a*, X)Blrz(*a*,X)]

Buna göre, verilen *a* gibi bir belirsiz yüklemin K kullananı tarafından *"uygun"* şekilde kullanılması halinde, *a* yükleminin semantik belirsizlik bölgesiyle pragmatik belirsizlik bölgesinin büsbütün örtüşeceğini söyleyebiliriz. Yani:

(38) K kullananı yüklemini "uygun" bir şekilde kullanıyor → blbg(a)=pblbg(a)

'Puyg' ile 'Payk' bağlantıları yardımıyla *"Kabul"* (acceptance) ile "ret" (rejection) kavramlarını tanımlayabiliriz (tekil önermeleri için):

(39) *Tanım:* K kullananı $\ulcorner a(\beta) \urcorner$ tümcesini[7] (cümlesini) *kabul* ediyor$=_{dk}$ Puyg (K, a, adl (β))

(40) *Tanım:* K kullananı $\ulcorner a(\beta) \urcorner$ tümcesini *red* ediyor$=_{dk}$ Payk (K, a, adl (β))

(41) *Tanım:* K, $\ulcorner a(\beta) \urcorner$'yı "uygun" olarak kabul ediyor$=_{dk}$ (K, $\ulcorner a(\beta) \urcorner$'yı kabul ediyor). ($\ulcorner a(\beta) \urcorner$) doğrudur

(42) *Tanım:* K, $\ulcorner a(\beta) \urcorner$'yı "uygun" olarak red ediyor$=_{dk}$ (K, $\ulcorner a(\beta) \urcorner$'yı red ediyor) $\wedge$ ($\ulcorner a(\beta) \urcorner$ yanlıştır)

(43) *Tanım:* K kullananı $\ulcorner a(\beta) \urcorner$ tümcesi karşısında *çekimser* kalıyor$=_{dk}$ Çksr(K, a, adl(β))

(44) *Tanım:* K, $\ulcorner a(\beta) \urcorner$ karşısında "uygun" olarak çekimser kalıyor$=_{dk}$ (K, $\ulcorner a(\beta) \urcorner$ karşısında çekimser kalıyor). ($\ulcorner a(\beta) \urcorner$ ne doğru ne yanlıştır.)

a herhangi bir yüklem, $\hat{a}$ da bu yüklemin değillemesi oldukta:

(45) K, $\ulcorner \hat{a}(\beta) \urcorner$ kabul ediyor ↔ K $\ulcorner a(\beta) \urcorner$'yı redediyor

(46) K, $\ulcorner \hat{a}(\beta) \urcorner$ *red ediyor* ↔ K $\ulcorner a(\beta) \urcorner$'yı kabul ediyor

olur. Bunlar, 'Puyg' ile 'Payk'ın anlam postulatları sayabileceğimiz aşağıdaki önerme şemalarına dayanarak kanıtlanabilir:

(47) Puyg(K,$\hat{a}$,X) ↔ Payk (K, a, X)

(48) Payk(K,$\hat{a}$,X) ↔ Puyg (K, a, X)

(47 ile (48) den:

---

[7] Burada 'önerme' sözcüğünü değil de, 'tümce' sözcüğünü kullanmak zorundayız. Nitekim söz konusu tümcenin kabul edilmesi, onun gerçekten doğru olmasına, hatta bir doğruluk değeri taşımasına bile bağlı değildir.

(49) Çksr(K,$\hat{a}$,X) $\leftrightarrow$ Çksr(K,a,X)

elde edilir. (43), (45) ve (46) dan da:

(50) [K, $\ulcorner\hat{a}(\beta)\urcorner$ karşısında çekimser kalıyor] $\leftrightarrow$ [K, $\ulcorner a(\beta)\urcorner$ karşısında çekimser kalıyor]

elde edilir.

Tabii diller halinde, önemli olan pragmatik belirsizlik belli bir *kişisel* K kullananı için ortaya çıkan belirsizlik değil de, *dili kullanan kişilerin büyük çoğunluğu için* ortaya çıkan belirsizliktir. Bu bakımdan K kullananını, belli bir tek kişi olarak değil de, *"toplumsal" bir kullanan* şeklinde yorumlamak faydalıdır. O zaman pragmatik belirsizlik bölgesinin az çok semantik belirsizlik bölgesiyle örtüşeceği beklenebilir.

Öte yandan, sözü geçen *"dil içi belirsizlik"* (intralinguistic vagueness)in yanı sıra, çok daha önemli olan bir *"diller arası belirsizlik"* (interlinguistic vagueness) ten de söz etmek mümkündür. Belli bir nesnel dile ait *a* gibi bir yüklemin "diller arası belirsiz" olmasını, bu yüklemin kendisinin (dil içinde) belirsiz olmakla kalmayıp yüklemin bütün öteki dillerdeki *çevirilerinin* de (kendi dilleri içinde) belirsiz olması şeklinde tanımlıyoruz. (Böyle bir "dillerarası belirsizlik"e *"kavram belirsizliği"*de diyebiliriz. Fakat 'kavram' sözcüğünün burda hiçbir Platoncu içeriği olmadığını hatırdan çıkarmamak gerek.)

Diller arası belirsizliğin gerek semantik şekli, gerekse pragmatik şekli olabilir. K kullananı "toplumsal" bir şekilde yorumlandıkta, her iki belirsizlik bölgesinin az çok örtüşeceği beklenebilir. Başka bir deyimle, toplumun *a* gibi herhangi bir yüklemi -hiç olmazsa günlük yaşayışa ait basit bir empirik yüklem olması halinde- *"uygun"* bir şekilde kullandığını kabul edebiliriz. Örneğin 'mavi' veya 'dazlak' gibi yüklemlerin pragmatik belirsizliklerinin diller arası olduğunu ve semantik belirsizlikleriyle az çok uyuştuğunu söylemek yanlış olmasa gerek.

Şimdiye dek sözünü ettiğimiz pragmatik belirsizlik hep *"kaplamsal"* bir belirsizliktir. Nitekim, böyle bir belirsizlik K kullananının fii-

len *karşılaştığı* nesnelerle ilgilidir. Çksr (K, *a*, X) şartını yerine getiren X'lerin kümesine *a* yükleminin "pragmatik belirsizlik bölgesi" dediğimiz gibi Puyg(K,*a*,X) şartını yerine getiren X'lerin kümesine de yükleminin (K kullananına göre) *"pragmatik kaplam"*ı diyebiliriz. Bunu 'pkpl (K, *a*)' ile gösterelim. O zaman:

(51) *Tanım:* pkpl (K,*a*) $=_{dk}$ {X: Puyg (K, *a*, X)}

yazarız. (47)ye dayanarak:

(52) pkpl (K, $\hat{a}$)= {X: Payk (K, *a*, X)}

elde edilir. (49) *a* da dayanarak:

(53) pblbg (K, $\hat{a}$) = pblbg (K, *a*)

elde edilir. (Yani: bir yüklemin pragmatik belirsizlik bölgesi, bu yüklemin hayırlamasının pragmatik belirsizlik bölgesiyle özdeştir.) Böylece, K kullananının karşılaştığı nesnelerin kümesini: pkpl (K, *a*), pkpl (K, $\hat{a}$) ve pblbg (K,*a*) olmak üzere tüketici bir şekilde üç tane birbiriyle kesişmeyen kümeye ayırmak mümkündür. Görüldüğü gibi, pblbg (K,*a*) pragmatik belirsizlik bölgesi pkpl (K,*a*) ile pkpl (K,$\hat{a}$) gibi iki pragmatik kaplam arasında bir "no man's land" durumundadır. Dolayısıyla, pkpl (K,*a*) ya bundan böyle *"kaplamsal pragmatik belirsizlik bölgesi"* diyeceğiz.

İmdi, söz konusu "kaplamsal" pragmatik belirsizliğin yanısıra bir de *"içlemsel"* bir pragmatik belirsizlikten söz etmek mümkündür. *Kaplamsal* pragmatik belirsizlik yalnızca K kullananının fiilen karşılaştığı nesnelerle ilgili olmasına karşılık, *içlemsel* pragmatik belirsizlik K'nın fiilen *karşılaşmadığı* fakat sadece şu veya bu şekilde *tasavvur* ettiği nesnelere ilişkin bir belirsizliktir. Bu nesneler gerçek nesneler olduğu gibi, hayal ürünü nesneler de olabilir. ("unactualized possibles" or even "unactualized impossibles" such as a round square). K kullananı, bu gibi nesnelerin kendileriyle değil, bu nesnelerin "tasvirler'iyle karşılaşır. *"Nesne tasvirleri"* diyeceğimiz bu tasvirler, bir fotoğraf, bir resim, bir şema olduğu gibi Russel'in manasında bir "de-

finite" veya "indefinite description"da olabilir. (Örneğin: 'bir Türk papa' deyimi böyle bir *"indefinite* description"dır.) Nesne tasvirleri hiçbir gerçek nesneyi tasvir etmeyebilir. Örneğin kanatlı bir at resmi hiçbir gerçek nesneyi tasvir etmez. Aynı şekilde 'bir Türk papa' deyimi de hiçbir kimseyi tasvir etmez. İmdi, birer dilsel *yatkınlığı* ifade eden olana aykırı koşullu önermeler yardımıyla verilen *a* gibi bir yüklemin K kullananı tarafından t gibi belli bir nesne tasvirinin tasvir ettiği nesnelere uygulanıp uygulanmadığı dile getirilebilir:

(54) K kullananı t tasvirinin tasvir ettiği (tasavvur edilen) bir nesne ile karşılaşsaydı, K *a* yüklemini böyle bir nesneye (D-dilinin kurallarını izlemek niyetiyle) uygulayacaktı.

veya kısaca:

(55) K kullananı t tasvirinin tasvir ettiği nesne veya nesnelere *a* yüklemini uygulamaya yatkındır.

(54) veya (55) i ise

(56) İpuyg (K, *a*, t)

biçiminde kısaltıyoruz. "İpuyg" bağlantısına *"içlemsel pragmatik uygulama bağlantısı"* diyeceğiz.

(57) K kullananı t tasvirinin tasvir ettiği (tasavvur edilen) bir nesne ile karşılaşsaydı, K *a* yüklemini böyle bir nesneye uygulamayı (D dilinin kurallarına) aykırı (yasak) sayacaktı.

(57) yi de

(58) İpayk (K, *a*, t)

biçiminde kısaltıyoruz.

İpuyg bağlantısına dayanarak bir "pragmatik analitiklik" tanımlanabilir:

"'Q' ile tasvir edilen her nesne P dir" K kullananı için analitiktir $=_{dk}$ İpayk (K, 'P', 'Q')

'$\forall x$ (Qx $\rightarrow$ Px)' K için analitiktir $=_{dk}$ İpayk (K, 'P','Q')

İpuyg ile İpayk bağdaşmazdır. Yani:

(59) (t) (İpuyg (K, *a*, t) | İpayk (K, *a*, t))

Buna göre şu üç şıkkın mümkün olduğunu söyleyebiliriz:

(I) İpuyg (K, *a*, t)

(II) İpayk (K, *a*, t)

(III) ~ İpuyg (K,*a*, t) ~ İpayk(K,*a*, t)

(III)ü 'İçksr (K, *a*, t)' biçiminde kısaltıyoruz. Böylece, İpuyg (K, *a*, t) veya İpayk (K, *a*, t) ya da İkçsr (K, *a*, t) olduğunu görüyoruz.

(60) *Tanım:* *a* yüklemi K kullananı için *içlemsel* olarak (pragmatik) *belirsizdir*$=_{dk}$ (∃t) İçksr (K, *a*, t)

Dikkat edilirse, 't' değişkeninin değerleri tasavvur edilen "mümkün" nesneler değil de, K kullananının gerçekten (fiilen) karşılaştığı nesne tasvirleridir. Bu tasvirler ise resim, fotoğraf veya deyim örnekleri gibi somut fiziksel veya duyusal nesnelerdir.)

Söz konusu 't' değişkeninin değerleri arasında nesnel dile ait tekil tasvirler, dolayısıyla tekil terimler de vardır. Bundan faydalanarak, şu üç yeni bağlantıyı tanımlıyoruz:

(60-1) İpuyg (K, *a*, X)$=_{dk}$ (∃t) (Adl (t, X) ∧ İpuyg (K, *a*, t))

(60-2) İpayk (K, *a*, X)$=_{dk}$ (∃t) (Adl (t, X) ∧ İpayk (K, *a*, t))

(60-3) İçksr (K, *a*, X)$=_{dk}$ (∃t) (Adl (t, X) ∧ İçksr (K, *a*, X))

('Adl (t, X)' deyimi 't X'i adlandırıyor' deyiminin kısaltmasıdır.)

O zaman:

(61) (∀X) (Puyg (K, *a*, X) → İpuyg (K,*a*, X))

(62) (∀X) (Payk (K, *a*, X) → İpayk (K,*a*, X))

ve dolayısıyla

(63) (∀X) (Çksr (K, *a*, X) → İçksr (K,*a*, X))

kabul edilmelidir. ((61) ile (62) anlam postulatları durumundadır.)

Hatta:

(64) $(\forall X)$ (Krşl (K, X) $\rightarrow$ (Puyg (K,*a*, X) $\leftrightarrow$ İpuyg (K,*a*, X))

(65) $(\forall X)$ (Krşl (K, X) $\rightarrow$ (Payk (K,*a*, X) $\leftrightarrow$ İpayk (K,*a*, X))

(66) $(\forall X)$ (Krşl (K, X) $\rightarrow$ (Çksr (K,*a*, X) $\leftrightarrow$ İçksr (K,*a*, X))

geçerlidir. Yani: K kullananının *karşılaştığı* (gerçek) nesneler halinde, kaplamsal ile içlemsel pragmatik bağlantıların örtüştüğünü görüyoruz.

İmdi *a* gibi bir yüklemin *"içlemsel (pragmatik) belirsizlik bölgesi"*ni (ipblbg (K, *a*)) şöyle tanımlıyoruz:

(67) İpblbg (K, *a*) $=_{dk}$ {X: İçksr (K, *a*, X)}

(66)ya dayanarak:

(68) pblbg (K, *a*) $\subseteq$ ipblbg (K, *a*)

elde edilir. Yani: *herhangi bir yüklemin kaplamsal (pragmatik) belirsizlik-bölgesi, bu yüklemin içlemsel (pragmatik) belirsizlik bölgesinin* bir alt kümesidir. Böylece, verilen bir yüklemin belirsizlik bölgesinin hiç olmazsa kaplamsal belirsizlik bölgesi kadar geniş olduğu ve genel olarak ta içlemsel belirsizlik bölgesinin kaplamsal belirsizlik bölgesinden daha da geniş olduğunu görüyoruz.[8]

3. Tekil terimlerin, Funktorların ve Tümcelerin Belirsizliği:

Buraya kadar yalnız genel terimlerin belirsizliğini inceledik. Oysa *tekil terimlerin, funktorların ve tümcelerin de* belirsiz olması mümkündür.

---

[8] Carnap'ın belirttiği gibi, empirik terimlerin bir çoğunun (örneğin 'köpek'in kaplamsal (pragmatik) belirsizlik bölgesinin çok dar olmasına rağmen, içlemsel belirsizlik bölgesinin çok geniş olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. *"Meaning and Necessity in Natural Languages"* (Meaning and Necessity, 2nd ed., s. 236 ve s. 239-240.

(i) Tekil terimlerin Belirsizliği:

Bir "fiziksel nesne"nin sınırları (matematiksel bir kavramın sınırlarından farklı olarak) kesin bir şekilde belirtilmiş değildir. Bu bakımdan, 's' fiziksel nesneyi gösteren bir tekil terim oldukta, x gibi herhangi bir küçük fiziksel nesnenin s nin bir parçası olup olmadığı belli olmayabilir. Örneğin 's' olarak 'Uludağ' tekil terimini alalım. O zaman 'Uludağın doruk noktasına çok yakın olan bir yerin bu dağa ait olduğu şüphe götürmez. Bu doruk noktasından çok uzak olan bir yerin ise bu dağa ait olmadığı gene şüphe götürmez. Fakat bu noktaya ne fazla yakın, ne de bu noktadan fazla uzak olmayan bir yerin Uludağ'a ait olup olmadığı sorusuna cevap veremeyebiliriz. (Uludağ'ın sınır bölgesi!) Buna göre, *'Uludağ'a aittir'* veya *'Uludağ'ın bir parçasıdır'* genel teriminin *belirsiz* olduğunu görüyoruz.[9]

Genellikle 's' herhangi bir empirik (fiziksel) *tekil terim* oldukta, *'s nin parçasıdır' ('s nin bir kısmıdır', 's ye aittir')* gibi bir *1-li genel terim* meydana getirilebilir.

'x y'nin parçasıdır' deyimini 'x«y' biçiminde kısaltırız. (Goodman'ın "bireyler kalkülü"!) O zaman λ- operatörü yardımıyla, *'s nin bir parçasıdır'* genel terimini şöyle dile getirebiliriz:

(λ x) (x«s)

İmdi, 's' gibi bir tekil terimin belirsiz olmadığını şöyle tanımlarız:

(69) *Tanım:* s tekil terimi belirsizdir $=_{dk}$'s nin bir parçasıdır' genel terimi belirsizdir.

yani:

(70) *Tanım:* s tekil terimi belirsizdir $=_{dk}$ '(λ x) (x«s)' belirsizdir veya daha düzgün bir ifadeyle:

(71) a tekil terimi belirsizdir$=_{dk}$

öp⌒lbh⌒iksh⌒ap⌒öp⌒prç⌒*a*⌒ap belirsizdir.

Burada: öp (ön parantez) '(', ap (ard parantez) ')', lbh (lambda harfi) 'λ ', iksh (iks harfi) 'x ', prç (parça işareti) '« 'dır.

Bir genel terimin, *genel terim olarak* belirsiz olabildiği gibi, bir de bu genel terimin uygulandığı tek tek nesneleri adlandıran tekil terimle-

9 Bkz. Quine, "Word and Object", s. 125-129, özellikle s. 126.

rin belirsizliğinden ötürü *"dolaylıca belirsiz"* olması mümkündür. Örneğin 'dağ' genel terimi (nelerin dağ olduğu sınır durumlarda belirsiz olduğundan) doğrudan doğruya genel terim olarak belirsiz olduğu gibi, bir de tek tek 'Uludağ', 'Mont Blanc', ... gibi tekil terimlerin belirsizliğinden ötürü "dolaylıca belirsiz"dir.[10]

Buna göre:

(i) *Tanım*: *a* genel terimi "dolaylıca belirsiz"dir. $=_{dk}$ $(\exists\beta)$ [(β bir tekil terimdir)$\wedge$ (Uyg (a, (η X) Adl (β,X))$\wedge$ (β tekil terimi belirsizdir)

'P' gibi bir genel terimin "dolaylıca belirsiz" olması bir de doğrudan doğruya *'P olan bir nesnenin parçasıdır'* genel teriminin belirsiz olması şeklinde tanımlanabilir. Böylece, 'P' genel teriminin uygulandığı nesnelerin adlarına başvurmaksızın 'P' genel teriminin "dolaylıca belirsiz" olduğu tanımlanabilir. Böyle bir tanım, uygulandığı hiç bir nesnenin adı olmayan bir genel terim halinde gereklidir.

'P olan bir nesnenin parçasıdır' genel terimini şöyle dile getiririz:

(λ y) (($\exists$x) (Px $\wedge$ y «x))

yani: 'öyle bir y dir ki, P olan bir x vardır ve y x in bir parçasıdır'

(ii) *Tanım*: 'P' genel terimi *dolaylıca belirsizdir*$=_{dk}$ '(λ y) (($\exists$x) (Px $\wedge$ y «x)) belirsizdir.

(i) tanımı gereği "dolaylıca belirsiz" olan bir genel terimin (ii) tanımı gereği de "dolaylıca belirsiz" olduğu kanıtlanabilir. (Varlıksal genelleme çıkarımıyla). Buna karşılık, (ii) tanımı gereği "dolaylıca belirsiz" olan bir genel terimin (1) tanımı gereği de dolaylıca belirsiz olması gerekmez. Örneğin uygulandığı nesneleri adsız olan bir genel terim için durum böyledir. Buna göre, (ii) tanımının daha geniş kaplamlı olduğunu görüyoruz. Bu bakımdan, (ii)yi "dolaylıca belirsizlik"in asıl tanımı sayarak, (i)yi sadece (ii)nin özel bir hali sayıyoruz.

(ii) Funktorlar'ın Belirsizliği:

'f' herhangi bir n-li funktor oldukta:

10 Bkz. Quine, A.E., s. 126, ikinci paragraf.

(72) Tanım: $F(x_1,....,x_{n+1})=_{dk} f(x_1,...,x_n)=x_{n+1}$

tanımıyla 'F' gibi bir n+1 li genel terim elde edilebilir. İşte, 'f' funktorunun belirsiz olmasını F genel teriminin belirsiz olması şeklinde tanımlıyoruz.

(73) *Tanım:* 'f' n-li funktoru belirsizdir$=_{dk}$ 'f'nin karşılığı olan n+1 li 'F' genel terimi belirsizdir.

(iii) Tümceler'in Belirsizliği:

İlk bakışta, bir cümlenin belirsiz olmasını, bu cümlenin belirsiz bir deyimi (belirsiz bir genel terimi, tekil terimi veya funktoru) içine alması şeklinde tanımlamayı düşünebiliriz. *Fakat bu uygun değildir.* Örneğin 'mavi' belirsiz bir genel terimdir. Fakat 's' 'Uyg ('mavi', X) şartını yerine getiren bir X nesnesini gösteren bir tekil terim oldukta, 's mavidir' önermesi hiç de belirsiz değildir. Bu tümce, ne anlam bakımından, ne de doğruluk değeri bakımından belirsiz değildir: Doğruluk değeri "doğru"dur, anlamı da herhalde apaçıktır.

Buna göre, bir cümlenin belirsiz olmasını, a) *semantik* açıdan hiç bir *doğruluk değeri taşımaması* şeklinde, b) *pragmatik* açıdan ise bir K kullananı tarafından *kabul veya red edilmemesi* şeklinde tanımlıyoruz.

Buna göre, bir *tümcenin* belirsizliğinin, bu tümcenin bir belirsiz terimi içine almasından doğabileceğini; fakat bir cümlede belirsiz bir terimin geçmesinin hiç de tümcenin belirsizliği için *yeterli olmadığını* söyleyebiliriz. Başka bir deyimle, bir tümcenin belirsizliğinin *gerekli ama yeterli olmayan şartı,* bu tümcede belirsiz bir terimin geçmesidir.[11]

---

[11] Bkz. Quine, "Word and Object", s. 125-129, Peter Geach, "Reference and Generality".

Laszlo VERSENYI

SOKRATES VE İNSAN SEVGİSİ

Çeviren : Dr. Ahmet Cevizci

Sokrates insanlık tarihinde, felsefi anlamı içinde insan ruhunu bulgulayan ilk filozoftur. Sokratesçi düşünce yalnızca insanı değil, ancak aynı zamanda her biri bireysel insan varlığını felsefi düşüncenin mutlak merkezi yapmıştır. Bu ise gerçek felsefenin başlangıcından başka bir şey değildir.

Sokrates tarihinin tanıdığı ilk ve en büyük ahlâk filozofu olduktan başka, "Ruhlarınıza özen gösterin" çağrısıyla insanlık tarihinin belli başlı öğretmenlerinden biri ve büyük bir hümanist olmuştur.

Sokrates insanlara iyi ve ahlâklı yaşamalarını öğütlerken, şunları söylemektedir: "Dışsal kazanımlar ve hatta yaşamın kendisi bile, iyi yaşama göre çok daha az önemlidir, çünkü hasta bir ruhla mutsuz ve sefil bir yaşam sürmek, hiç yaşamamaktan çok daha iyidir. Yaşanmaya değer olan yaşam değil, iyi yaşamdır. Çünkü iyi bir insana hiçbir şeyden ve hiçbir kimseden kötülük gelmez."

Sokrates söz konusu olduğunda, bilgelik ve erdem trajik bir boyut kazanır. Çünkü onun savunduğu değerler ve ahlâk anlayışı yüzünden ölüme mahkûm edilmesi, dünyamızın, yetkin bir insanın dünyaya evsiz barksız kalacak ve aşağı olsalar da yeryüzüne, büyük çoğunluğun zararına olarak egemen olanların ellerinde yok olacak biçimde kurulmuş olduğunu göstermektedir.

GÜNDOĞAN YAYINLARI

III

"ÇOK ANLAMLILIK" KAVRAMININ ÇÖZÜMLENMESİ

1. Sentaktik Çok anlamlılık:

Her düzgün deyim hiç olmazsa bir tane *sentaktik kategori* (kısaca "SK") ye aittir.[1] Bir deyimin ait olduğu SK, bu deyimin sentaktik *"görev"*ini belirtir. Günlük dilde aynı bir deyimin ayrı bağlamlarda ayrı sentaktik görevleri olabilir. (Örneğin 'work' sözcüğü 'work is hard' veya 'hard work' bağlamında bir *isimdir*, 'work hard' bağlamında ise buyruk kipinden bir *fiildir*.) Hatta aynı bir deyimin *aynı zamanda* birden çok sentaktik görevi olabilir. ('Kapıyı kapadınız mı?') Buna göre, aynı bir deyimin birden çok SK'ye ait olabildiğini kabul etmeliyiz. (Bar-Hillel!) Belli bir deyim ayrı bağlamlarda ayrı SK'lere ait olabildiği gibi, aynı bir bağlam içinde bile ayrı SK'lere ait olabilir.

İmdi, basit bir deyimin (yani bir sözcük veya sembolün) sentaktik görevi ve yapısı tüketici bir şekilde bu deyimin SK'siyle belirtilmiş olmasına karşılık, bileşik deyimler (yani sözcük veya sembol dizileri) halinde bu böyle değildir. $A_1 \frown A_2 \frown ... A_n$ belli bir sembol dizisi, a_1 A_1 in, $a_2 A_2$ nin, ...,$a_n A_n$ nin SK'sı olsun. O zaman, a_1, a_2,...,a_n dizisine $A_1 \frown A_2 \frown ... A_n$ sembol dizisinin (deyiminin) bir *"SK dizisi"* diyoruz. Her sembolün birden çok SK'sı olabildiğinden, aynı bir deyimin (sembol dizisinin) birden çok SK-dizisi olabildiğini görüyoruz. Bazı SK di-

---

1 Bkz. Grünberg, *"Syntactical Categories"*.

zileri birer SK'ye indirgenir (cancel to a SC). İşte, bir bileşik deyimin ait olduğu SK'ler, bu deyimin SK dizilerinin indirgendiği SK'lerden ibarettir. Bir düzgün deyim hiç olmazsa bir SK'ye ait bir deyimdir. Dolayısıyla bir düzgün deyim, SK dizilerinin hiç olmazsa biri belli bir SK'ye indirgenen bir deyim demektir.

İmdi, bir düzgün deyimin sentaktik görev ve yapısının, bu deyimin SK'si (veya SK'leri) tarafından değilse de, bu deyimin SK dizisi (veya SK dizileri) tarafından tüketici bir şekilde belirtildiği sanılabilir. Fakat bu da böyle değildir: Çünkü aynı bir SK dizisinin birden çok "dallı açılımlar"ı (tree expansions) olabilir.[2] Buna göre, verilen bir (bileşik) deyimin sentaktik görev ve yapısının tüketici bir şekilde bu deyimin SK dizilerinin "dallı açılınlar"ı tarafından belirtildiğini söyleyebiliriz. Bir deyimin dallı açılımının, bu deyimin *"kuruluş yapısı"*nı (constituent structure) belirttiği söylenir. Bir basit deyimin (sembol veya sözcüğün) kuruluş yapısı ise sadece bu deyimin ait olduğu SK veya SK'ler tarafından belirtilir.

İmdi, bir deyimin *"sentaktik çok anlamlı"* (syntactically ambiguous, constructionally homonymous, amphibolic) olmasını, bu deyimin birden çok farklı "kuruluş yapıları"na (constituent structures) sahip olması şeklinde tanımlıyoruz. Özellikle bir basit deyimin (sembol veya sözcüğün) sentaktik çok anlamlı olması, bu deyimin birden çok SK'ye ait olması demektir.

Dikkat edilirse, bir (bileşik) deyimin birden çok SK'ye ait olması, bu deyimin çok anlamlı olması için *yeterli* bir şarttır. Ama *gerekli* bir *şart değildir*. Nitekim, yalnız bir tek SK'ye ait bir (bileşik) deyimin birden çok SK dizisi olması, veya bir tek SK dizisi olmasına rağmen bu SK dizisinin birden çok dallı açılımları olması halinde, deyim gene de çok anlamlı olur.

---

2 'Paul thought that John slept soundly' tümcesinin aynı bir SK-dizisinin iki ayrı "dallı açılım"ı vardır. Bkz. Grünberg, *"Syntactical Categories"*, s. 40.

Sembolleştirilmiş dillerde parantezler çok anlamlılığı gidermeye yarayan araçlardır. Örneğin

$$p \vee q \wedge r$$

deyimini ele alalım. Bu deyimin şöyle iki ayrı dallı açılımı vardır:

$$\begin{array}{ll} p \vee q \wedge r & \qquad p \vee q \wedge r \\ p \vee q \quad \wedge r & \qquad p \quad \vee \quad q \wedge r \\ p \vee q & \qquad\qquad\quad q \wedge r \end{array}$$

Oysa, 'p ∨ q ∧ r'nın bir tek SK'si hatta bir tek SK dizisi vardır. Fakat, iki farklı dallı açılımı olduğundan çok görevlidir. Buna karşılık, '(p∨q) ∧r' (parantezli deyimi artık çok görevli değildir. Onun tek dallı açılımı:

$$\begin{array}{l} (p \vee q) \wedge r \\ p \vee q \quad \wedge r \\ p \vee q \end{array}$$

dır.

İmdi, 'p ∨ q ∨ r' gibi bir deyim de 'p ∨ q ∧ r' deyimi kadar çok anlamlıdır. Onun '(p ∨ q) ∨ r' ile 'p ∨ (q ∨ r)'nin karşılığı olan dallı açılımları vardır. Ancak '∨'nin ortaklaştırıcılığından dolayı, 'p ∨ q ∨ r'nin çok anlamlılığı zararsızdır. Böylece 'p ∨ q ∨ r'nin *semantik* bakımdan çok anlamlı olmadığını (yani yalnız bir tek doğruluk değeri olduğunu) söyleyebiliriz. Ama *sentaktik* bakımdan 'p ∨ q ∨ r'nin ('p ∨ q ∧ r' kadar) çok anlamlı olduğunu hatırdan çıkarmamak gerek.

2. Semantik Çok Anlamlılık:

Bir deyimin *semantik* bakımdan *çok anlamlı* olması, bu deyimin içinde geçtiği (hiç olmazsa) bir önermenin *hem doğru hem yanlış* olması şeklinde tanımlanabilir. Özellikle, bir *"önerme"*nin (semantik ba-

kımdan) çok anlamlı olması, bu önermenin kendisinin hem doğru hem yanlış olması demektir. Tabii, çelişmeme ilkesi gereği böyle bir durum imkansız olduğundan, aynı bir önermenin hem doğru hem yanlış olmasının sadece *görünüşte* kalması gerekir. Yoksa, çelişmeme ilkesi bu manadaki çok anlamlılığı imkansız kılacaktı.

(i) Genel terimlerin Çok anlamlılığı:

Belirsizlik halinde yaptığımız gibi, ilk önce genel terimlerle incelememize başlayalım.

(1) *Tanım: a* genel terimi çok anlamlıdır$=_{dk}$ $(\exists\beta)$ ⌜$a(\beta)$⌝ doğrudur $\wedge$ ⌜$a(\beta)$⌝ yanlıştır)

'Ahmet keman çalıyor' doğrudur $\wedge$ 'Ahmet *keman çalıyor'* yanlıştır.

(1) tanımını,

(2) *Tanım: a* genel terimi çok anlamlıdır$=_{dk}$ $(\exists X)$ (Uyg (a,X).Ayk (a,X)) tanımının özel bir hali sayabiliriz. Nitekim *a* genel terimi (1) gereği çok anlamlı ise, (2) gereği de çok anlamlıdır. Ama (2) gereği çok anlamlı olduğu halde (1) gereği çok anlamlı olmayabilir. Nitekim, *a* genel teriminin uygulandığı nesneler "adsız" ise, (1) gereği çok anlamlı olamaz. Ama gene de (2) gereği çok anlamlı olabilir.

Böylece, semantik çok anlamlılığın asıl tanımı olarak (2) yi alacağız. (1) ise (2) nin özel halinden başka bir şey değildir.

İmdi, *a* gibi bir yüklemin anlamı

(3) Uyg $(a, X) \leftrightarrow$ ...X...

(4) Ayk $(a, X) \leftrightarrow$ —X—

gibi bir kural çiftiyle belirlenir.

a yüklemi belirsiz değilse (yani tam belirli ise),

(5) Ayk $(a, X) \leftrightarrow \sim$ Uyg (a, X)

olur. Dolayısıyla:

Ayk $(a, X) \leftrightarrow \sim (...X...)$

dır. Yani:

$—X— \leftrightarrow \sim (...X...)$

Böyle bir halde, (4) kuralına lüzum kalmayıp yalnız (3) kuralıyla yetinebiliriz. Kolaylık için bundan böyle a yükleminin tam belirli olduğunu yani (5)in geçerlilğini kabul edeceğiz.

İmdi, (5)e dayanarak, (2) tanımından:

(6) *a* çok anlamlıdır $\leftrightarrow (\exists X)$ (Uyg (a,X).~Uyk (a,X))

elde edilir. Bu formülün sağ yanı bir çelişmedir. Dolayısıyla 'a çok anlamlıdır'ın hep yanlış olması gerekecek gibi görünüyor. (Zaten *a* nın belirsiz olması halinde de, 'Uyg (a,X)' ile 'Ayk (a,X)'ın bağdaşmazlığından dolayı '*a* çok anlamlıdır' deyimi kendiyle çelişik olmamakla birlikte, gene de *tutarsız* oluyor.)

İmdi, (6) nın içerdiği çelişmenin *sadece görünüşte* olduğunu kabul etmeliyiz. Bunu da şöyle açıklayabiliriz: *a* yükleminin anlamını belirleyen uygulama kuralı tek olmayıp bu yüklemin anlamı birden çok sayıda (ve birbiriyle *eşdeğer olmayan*) uygulama kurallarıyla belirlenir. Yani, (3) uygulama kuralı yerine:

(3-1) (Uyg $(a,X) \leftrightarrow F(X)$ (k_1 kuralı)

(3-2) (Uyg $(a,X) \leftrightarrow G(X)$ (k_2 kuralı)

'F (X)' ile 'G (X)' eşdeğer *değildir*, yani:

(7) $(\exists X) \sim (F(X) \leftrightarrow G(X))$ veya (7-1) $(\exists X)$ (F (X)←| →G (X)·

yani

(8) $\sim (\forall X)(F(X) \leftrightarrow G(X))$

İmdi, 'Uyg (*a*, X)' deyiminin ilişkin olduğu kuralı belirtebiliriz. Böylece:

(3-1') Uyg $(a,X, k_1) \leftrightarrow F(X)$

(3-2') Uyg $(a,X, k_2) \leftrightarrow G(X)$

....

....

yazarız. (Uyg (*a*, X, k_i) deyimi '*a* yüklemi X nesnesine k_i kuralı gereği uygulanır'ın kısaltmasıdır.)

Buna göre, *a* gibi bir yüklemin çok anlamlı olmasını şöyle tanımlayabiliriz.

(9) *Tanım*: a yüklemi (semantik bakımdan) *çok anlamlıdır*$=_{dk}$

$(\exists k_1)(\exists k_2)(\exists X)\{[\text{Uyg}(a,X,k_1) \sim \text{Uyg}(a,X,k_2)] \vee [\text{Uyg}(a,X,k_2) \sim \text{Uyg}(a,X,k_1)]\}$

Böyle bir tanımın "tanımlayan"ında ise hiçbir çelişme (veya tutarsızlık) yoktur. *a* yükleminin *belirsiz* olması halinde şöyle bir tanım yaparız:

(10) *Tanım*: *a* yüklemi (semantik bakımdan) çok anlamlıdır$=_{dk}$

$(\exists k_1)(\exists k_2)(\exists X)\{[\text{Uyg}(a,X,k_1) \wedge \text{Ayk}(a,X,k_2)] \vee [\text{Uyg}(a,X,k_2) \wedge \text{Ayk}(a,X,k_1)]\}$

(9) tanımı (10) tanımının özel bir halinden başka bir şey değildir. Böylece, (10) tanımını, (belirsizliği de hesaba katan) en genel semantik çok anlamlılık tanımı sayabiliriz (10) tanımının tanımlayanında hiçbir tutarsızlık olmadığı meydandadır.

(9) tanımını ('$pq \vee pq \leftrightarrow (p \leftarrow\!| \rightarrow q)$' totolojisi gereği)

(9-1) *Tanım*: (tam-belirli) *a* yüklemi semantik *çok anlamlıdır* $=_{dk}$

$(\exists k_1)(\exists k_2)(\exists X)[\text{Uyg}(a,X,k_1) \leftarrow\!| \rightarrow (\text{Uyg}(a,X,k_2)]$

(9-1) tanımına ve (3-1´), (3-2´), ... uygulama kurallarına dayanarak, *a* yükleminin semantik çok anlamlı olmasının gerekli ve yeterli şartının (7-1) olduğunu söyleyebiliriz. Başka bir deyimle, *a* gibi *tam belirli bir yüklemin semantik çok anlamlı olması için, bu yüklemin (en az) iki eşdeğer olmayan uygulama kuralı olması gerekli ve yeterlidir.*

İmdi, (9), (9-1) veya (10) tanımına dayanarak, (2) tanımında görünen çelişmenin sadece görünüşte kaldığını anlıyoruz. Fakat (1) tanımında görünen çelişme gene de giderilmiş olmuyor. Bunu gidermek için, (1) deki *a* nın iki geçişinin anlamının farklı olduğunu belirtmek gerek. Ancak, deyim örneklerine değil de deyim tiplerine dayanan *formel mantık* bakımından (aynı bir tipe ait bütün deyim örnekleri eş anlamlı sayılır!) *a* nın iki geçişini aynı bir deyim tipinin iki örneği olarak değil de, iki ayrı deyim tipinin birer örneği saymak gerekir. O zaman da α gibi bir tek deyim tipinden söz edecek yerde, a_1 ve a_2 gibi iki ayrı sözcük tipinden söz edeceğiz. Yani (1) tanımını:

(1-1) *a* genel terimi çok anlamlıdır $=_{dk}$

$(\exists\beta)$ ($\ulcorner a_1(\beta)\urcorner$ doğrudur $\wedge$ $\ulcorner a_2(\beta)\urcorner$ yanlıştır)

veya simetriyi göz önünden kaybetmemek için:

(1-2) α genel terimi çok anlamlıdır $=_{dk}$

$(\exists\beta)$ {[$\ulcorner\alpha_1(\beta)\urcorner$ doğrudur $\wedge$ α_2 (β) yanlıştır] $\vee$ [$a_2(\beta)$ doğrudur $\wedge$ α_1 (β) yanlıştır]}

(1-1) veya (1-2) de ise artık hiçbir çelişme veya tutarsızlık yoktur.

Böylece, bir genel terimin çok anlamlılığının yol açtığı *çelişmeyi gidermek için çok anlamlılığın kendisinin giderilmesi gerektiğini görüyoruz.* Gerek $\ulcorner a_1(\beta)\urcorner$ gerek $\ulcorner a_2(\beta)\urcorner$ deyimleri — $\ulcorner a(\beta)\urcorner$ dan farklı olarak— *tek anlamlıdırlar.* '$\ulcorner a_1(\beta)\urcorner$ doğrudur $\wedge$ $\ulcorner a_1(\beta)\urcorner$ yanlıştır' veya '$\ulcorner a_2(\beta)\urcorner$ doğrudur $\wedge$ $\ulcorner a_2(\beta)\urcorner$ yanlıştır'. Yani, çok anlamlı bir terimin yol açtığı çelişmeyi, bu terimin çok anlamlılığını ortadan *kaldırmayıp* sadece bu çok anlamlılığı ortaya *çıkarmak* yoluyla gidermek imkansızdır.

Bir genel terimin *semantik* bakımdan *çok anlamlı* olması için, (en az) iki farklı anlamı olması yeterli değildir. Söz konusu terimin *her iki anlamda da aynı sentaktik kategoriye* ait olması gerekir. Genel olarak, herhangi bir deyimin semantik çok anlamlı olması için, birden çok anlamı olması, bir de her ayrı anlamında aynı sentaktik "kuruluş yapısına" sahip olması gerekir. Nitekim verilen bir deyimin birden çok kuruluş yapısına sahip olmasından doğan çok anlamlılık semantik değil, *sentaktik bir çok anlamlılık*. Özellikle bir n-li genel terimin çok anlamlı olması için, bu terimin en az iki ayrı anlamda bir *n-li genel terim* olması gerek. Örneğin, bir anlamında bir 1-li genel terim, başka bir anlamında ise bir 2-li genel terim olan bir terimin çok anlamlılığı semantik değil, *sentaktiktir*. Örneğin 'Baba' terimi 'Baba(x) (yani 'x bir babadır') bağlamında bir 1-li genel terim; 'Baba (x,y)' (yani 'x y nin babasıdır') bağlamında bir 2-li genel terimdir. Bu iki anlamdan doğan çok anlamlılık ise semantik değil, sentaktiktir.

İmdi, α nın bir 1-li genel terim olduğunu, n tane ($n \geq 2$) ayrı birbiriyle eşdeğer olmayan uygulama kuralı olduğunu kabul edelim:

(11-1) $\text{Uyg}(\alpha, X, k_1) \leftrightarrow F_1(X)$

(11-2) $\text{Uyg}(\alpha, X, k_2) \leftrightarrow F_2(X)$

....

(11-n) $\text{Uyg}(a, X, k_n) \leftrightarrow F_n(X)$

O zaman α genel teriminin (aynı sentaktik kategoriye): "1-li genel terim" sentaktik kategorisine ait) n tane ayrı anlamı olur. *Her anlama karşılık α nın başka bir kaplamı vardır.* Yani α genel teriminin (11-1)-(11-n) uygulama kuralları gereği tam n tane farklı kaplamı vardır. Bu kaplamlar $kpl_1(\alpha)$,..., $kpl_n(a)$ olsun.

(12-1) $kpl_1(\alpha) = \{X : F_1(X)\}$

....

(12-n) $kpl_n(\alpha) = \{X : F_n(X)\}$

$kpl_1(\alpha) \neq ... \neq kpl_n(\alpha)$

Bu n tane farklı kaplamın birbiriyle *ortak kısmı olmaması* halinde, bu n tane kaplamı farklı *"nesne türleri"* sayabiliriz. $kpl_i(\alpha)$ ile $kpl_j(\alpha)$ bu n tane kaplamın herhangi ikisi oldukta, bunların ortak kısmının olmamasının gerekli ve yeterli şartı:

(13) $(\forall X)(F_i(X)|F_j(X))$

yani $(F_i(X)$ ile $F_j(X)$ in X in bütün değerleri için *bağdaşmaz* olmasıdır. Buna göre, *bir genel terimin (semantik bakımdan) çok anlamlı olması birden çok nesne türünü göstermesi şeklinde tanımlanabilir.*

Ancak, genel semantik çok anlamlılık tanımımız gereği böyle bir şart (yani (13)) gerekli değildir. Yani n tane ayrı ayrı kaplamın birbiriyle ortak kısmının olmaması gerekmez. Ortak kısımları da olabilir. Buna karşılık, α nın semantik çok anlamlı olması için gerekli olan bu n tane kaplamın *farklı* olması, yani: $(F_i(X)$ ile $F_j(X)$ in X in bütün değerleri için eşdeğer olmamalarıdır. (7-1) ile gösterdiğimiz gibi, bu şart:

(14) $(\exists X)(F_i(X) \leftarrow\!\!| \rightarrow F_j(X))$

ile dile getirilebilir. (13) şartı (14)ü içerir, ama (14) şartı (13) ü içermez.

Imdi, (14)ün yerine geldiği halde (13)ün yerine gelmediğini düşünelim. O zaman $kpl_i(\alpha)$ nın belirlediği nesne türüyle $kpl_j(\alpha)$nin belirlediği nesne türünün ortak üyeleri olduğundan, bütün bu kaplamların birleşimini bir tek nesne türü saymak akla uygundur. Ancak, bu kaplamların ortak üyeleri olmaması halinde bile, bunların birleşimini istersek gene de bir *"dağınık nesne türü"* sayabiliriz. *"Tabii türleri"* kabul etmeyen bir görüş açısından böyle bir yoruma ilkece itiraz edilemez. İşte, n tane birbiriyle eşdeğer olmayan uygulama kuralıyla belirlenen bir genel terimin çok anlamlılığını, bu n tane ayrı kuralın belirlediği n tane ayrı kaplamı bir tek kaplam halinde birleştirmek suretiyle giderebiliriz.

Çok anlamlılığın böyle bir metotla giderilmesi şöyle yapılır: n tane ayrı k_1, k_2, ..., k_n kuralı yerine aşağıdaki eşdeğerlikle belirlenen bir tek k kuralı seçilir:

(15) Uyg $(\alpha,X, k) \equiv [F_1(X) \vee F_2(X) \vee ... \vee F_n(X)]$

a genel terimi tam belirli ise, Ayk $(\alpha,X, k) \equiv \sim$ Uyg (α,X, k) olduğundan:

Ayk $(\alpha,X, k) \equiv [F_1(X) \vee ... \vee F_n(X)]$

yani:

(16) Ayk $(\alpha,X, k) \equiv \sim F_1(X) \wedge ... \wedge \sim F_n(X)$

olur. α genel teriminin belirsiz olması halinde ise: n tane uygulama kuralının yanı sıra n tane aykırılık kuralının da verilmesi gerekir. Yani semantik bakımdan hem belirsiz hem de çok anlamlı olan bir genel terimin anlamı şöyle belirlenir:

(17-1) Uyg $(\alpha,X, k_1) \equiv F_1(X)$ Ayk$(\alpha,X, k_1) \equiv G_1(X)$

(17-2) Uyg $(\alpha,X, k_2) \equiv F_2(X)$ Ayk$(\alpha,X, k_2) \equiv G_2(X)$

....

(17-n) Uyg $(\alpha,X, k_n) \equiv F_n(X)$ Ayk$(\alpha,X, k_n) \equiv G_n(X)$

$(\exists X)\ (F_i(X) \leftarrow\!\!| \rightarrow F_j(X))$ i, j= 1, 2,...,n $(i \neq j)$

$(\forall X)\ [F_i(X) | G_j(X)]$ İ=1,...,n

İmdi, α genel teriminin çok anlamlılığını gidermek için, sözü geçen n tane k_1,...,k_n kuralı yerine bir tek k kuralı seçilir. k kuralı ise şöyle belirlenir:

(18-a) Uyg $(\alpha,X, k) \equiv [F_1(X) \vee F_2(X) \vee ... \vee F_n(X)]$ (ayrıklık!)

(18-b) Ayk $(\alpha,X, k) \equiv [G_1(X) \wedge G_2(X) \wedge ... \wedge G_n(X)]$

(birlikte-evetleme!)

(18-a) ya göre, α nın kaplamı (kpl(α)) çok anlamlı olması halindeki n tane kaplamının *birleşimi* (union) dır. (18-b) ye göre de, α nın kaplamı çok anlamlı olması halindeki n tane kaplamının *kesişimi* (intersection) dir.

(19) $kpl(\alpha) = kpl_1(\alpha) \cup kpl_2(\alpha) \cup ... \cup kpl_n(\alpha)$

(20) $kpl(\alpha) = kpl_1(\alpha) \cap kpl_2(\alpha) \cap ... \cap kpl_n(\alpha)$

Yani, çok anlamlılığı bu metotla giderdiğimizde, kaplam genişler, hayırlamanın kaplamı ise darlaşır.

Söz konusu ikinci metotla çok anlamlılığın nasıl giderildiğini bir örnekle açıklayalım: 'Keman çalıyor' genel terimi "keman çalıyor" ile "keman hırsızlığı yapıyor" gibi iki anlama geldiğinden çok anlamlıdır. İmdi

(i) Ahmet keman çalıyor ve Ahmet keman çalmıyor

önermesini ele alalım. Bu önermenin

(ii) Ahmet keman çalıyor ve (fakat) Ahmet keman hırsızlığı yapmıyor önermesinin çevirisi olarak *doğru* olduğunu (yani Ahmet'in keman çaldığını, fakat keman hırsızlığı yapmadığını) kabul edelim. İmdi, birinci metoda göre çok anlamlılığı gidermek için çok anlamlı 'keman çalıyor' yüklemi yerine tek anlamlı olan 'keman çalıyor$_1$' ile 'keman çalıyor$_2$' gibi iki yüklem kullanılır. (Biri 'keman çalıyor'un, ikincisi de 'keman hırsızlığı yapıyor'un karşılığı olur.) Böylece (i) deki çok anlamlılık

(iii) (Ahmet keman çalıyor$_1$) ve değil (Ahmet keman çalıyor$_2$)

Şimdi ikinci metoda gelelim: Bu metot gereği:

(iv) Keman çalıyor$=_{dk}$ Keman çalıyor $\vee$ Keman hırsızlığı yapıyor şeklinde bir *tanım* yapılır.

İmdi (iv) tanımına dayanarak, (ii) önermesinden artık çelişik (i) önermesini elde edemeyiz. Nitekim

Ahmet keman çalıyor $\rightarrow$ Ahmet keman çalıyor veya Ahmet keman hırsızlığı yapıyor

doğru olmakla birlikte,

$\sim$ (Ahmet keman hırsızlığı yapıyor) $\rightarrow$

$\sim$ (Ahmet keman çalıyor $\vee$ Ahmet keman hırsızlığı yapıyor)

yanlıştır.

Yani ikinci metoda göre (i) önermesi yanlış sayılıyor. 'Ahmet keman çalıyor' bileşeni doğrudur. Ama 'Ahmet keman çalmıyor' bileşeni:

$\sim$ (Ahmet keman çalıyor $\vee$ Ahmet keman hırsızlığı yapıyor)

yani

(Ahmet keman çalmıyor) $\wedge$ (Ahmet keman hırsızlığı yapmıyor)

anlamına geldiğinden yanlıştır.

m-li genel terimlerin semantik çok anlamlılığı:

(21)*Tanım:* α m-li (belirsiz) genel terimi semantik çok anlamlıdır$=_{dk}$

$(\exists k_1)\ (\exists k_2)\ (\exists X_1)\ \ldots\ (\exists X k_m)\ \{[Uyg\ (\alpha, X_1, \ldots, X_m, k_1) \wedge$

$Ayk\ (\alpha, X_1, \ldots, X_m, k_2)] \vee [Uyg\ (\alpha, X_1, \ldots, X_m, k_2) \wedge$

$Ayk\ (\alpha, X_1, \ldots, X_m, k_1)]\}$

Böyle bir belirsiz çok anlamlı terimin anlamı şu n tane ayrı kuralla belirlenir:

(22-a) $Uyg\ (\alpha, X_1, \ldots, X_m, k_i) \equiv F_i\ (X_1, \ldots, X_m)$

(22-b) $Ayk\ (\alpha, X_1, \ldots, X_m, k_i) \equiv G_i\ (X_1, \ldots, X_m)$

$i = 1, 2, \ldots, n$

$(\exists X_1)\ \ldots\ (\exists X_m)\quad [F_i\ (X_1, \ldots, X_m) \leftrightarrow \neg F_j\ (X_1, \ldots, X_m)]$

$(\forall X_1)\ \ldots\ (\forall X_m)\ [F_i\ (X_1, \ldots, X_m) \leftrightarrow G_i\ (X_1, \ldots, X_m)]$

Çok anlamlılığı iki ayrı metotla gidermek mümkündür:

(1) α çok anlamlı genel terimin yerine $\alpha_1, \ldots, \alpha_n$ gibi n tane farklı tek anlamlı genel terimin kullanılması: Bu n tane ayrı tek anlamlı genel terim şöyle belirlenir:

$Uyg\ (\alpha_i, X_1, \ldots, X_m, k_i) \equiv F_i\ (X_1, \ldots, X_m)$

$Ayk\ (\alpha_i, X_1, \ldots, X_m, k_i) \equiv G_i\ (X_1, \ldots, X_m)$

α çok anlamlı genel teriminin $kpl_1(\alpha)$, $kpl_2(\alpha)$,...,$kpl_n(\alpha)$ olmak üzere n tane farklı kaplamı vardır.

(23) $kpl_i(\alpha) = \{Y: Y = < X_1, ..., X_m > \wedge (\exists X_1) ... (\exists X_m) F_i (X_1, ..., X_m)\}$ $i = 1,...,n$

o zaman:

(24) $kpl(\alpha_1) = kpl_1(\alpha)$

.....

$kpl(\alpha_n) = kpl_n(\alpha)$

olur. Yani: *çok anlamlı bir genel terimin n tane farklı kaplamı olması halinde, bu çok anlamlı terimin yerine, her birinin kaplamı bu n tane farklı kaplamdan biri olan n tane tek anlamlı genel terim kullanılır.*

(II) α çok anlamlı genel teriminin çok anlamlılığının, k_1,...,k_n kuralları yerine aşağıdaki şartlarla belirlenen bir tek k kuralı kullanmak suretiyle giderilmesi:

(25-a) $Uyg(\alpha, X_1, ..., X_m, k) \equiv [F_1 (X_1, ..., X_m) \vee ... \vee F_n(X_1, ..., X_m)]$

(25-b) $Ayk(\alpha, X_1, ..., X_m, k) \equiv [G_1 (X_1, ..., X_m) \wedge ... \wedge G_n(X_1, ..., X_m)]$

Böylece belirlenen α genel terimi tek anlamlıdır. Bu terimin kaplamı, sözü geçen n tane ayrı kaplamın birleşiminden ibarettir.

İmdi, çok anlamlılığı gidermeye yarayan (I) ile (II) yöntemleri arasında sanılabileceği kadar büyük bir fark yoktur. Bunların çıkış noktaları farklı olmakla birlikte, her ikisinin aynı sonucu verdiğini gösterebiliriz:

(I) yöntemine başvurulması halinde, n tane kaplamın (nesne türünün) karşılığı olan α_1,...,α_n gibi n tane farklı tek anlamlı genel terim elde edilir.

İmdi, bu n tane genel terimin ayrıklığını meydana getirmek suretiyle, kaplamı söz konusu n tane kaplamın birleşimi olan tek anlamlı bir genel terim elde edilir. Bu genel terimi

$$\ulcorner \alpha_1 \vee \ldots \vee \alpha_n \urcorner$$

biçiminde gösterelim.[3]

O zaman, söz konusu n tane $\alpha_1,\ldots,\alpha_n$ genel teriminin kaplamlarını (yani söz konusu n tane nesne türünü) $\ulcorner \alpha_1 \vee \ldots \vee \alpha_n \urcorner$ genel türünün kaplamı olan nesne türünün alt türleri olarak yorumlamak (tabii türleri kabul etmeyen bir görüş açısından) pekala mümkündür.

(II) yöntemine gelince: Çok anlamlı terimin n tane ayrı kaplamının birleşimi olan kaplamın karşılığı olan tek anlamlı bir genel terim meydana getirilir. Sonra, istersek, bu kaplamın bileşenleri olan n tane ayrı kaplamın karşılığı olan n tane ayrı tek anlamlı genel terim meydana getirebiliriz.

İmdi, (I) metoduna göre, *ilk önce* söz konusu *n tane ayrı nesne türünü* gösteren $\alpha_1,\ldots,\alpha_n$ gibi n tane farklı tek anlamlı genel terim elde ederiz. *Sonra* istersek, bu n tane nesne türünün birleşimi olan bir *(yapma)* üst türü kaplam olarak alan $\ulcorner \alpha_1 \vee \ldots \vee \alpha_n \urcorner$ gibi yeni bir tek anlamlı genel terimi elde ederiz.

(II) metoduna göre ise ilk önce söz konusu n tane ayrı nesne türünün (yani çok anlamlı genel terimin n tane ayrı kaplamının) "yapma" bir üst türü durumunda olan birleşimini kaplam olarak alan bir tek anlamlı genel terimi elde ederiz. Bu terim ise (I) metodunda elde edilebilen $\ulcorner \alpha_1 \vee \ldots \vee \alpha_n \urcorner$ terimiyle eş anlamlıdır. *Sonra* da istersek, bu genel terimin kaplamı olan yapma üst türü bileşenleri olan türlerini kaplam olarak alan $\alpha_1,\ldots,\alpha_n$ tek anlamlı genel terimleri elde edebiliriz.

Bu anlatıma göre, (I) ile (II) yöntemleri yalnız işlemlerin sırası bakımından farklıdır. Ancak bu metotların herbirinin aslında sadece bi-

---

[3] $(P \vee Q)(X_1, \ldots, X_m) =_{dk} P(X_1, \ldots, X_m) \vee Q(X_1, \ldots, X_m)$

rinci işlemlerden ibaret olduğu, ikinci işlemlerin ise keyfe bağlı olduğu söylenebilir. Ama bunun böyle olmadığı, ikinci işlemlerin de "tabii" olduklarını öne sürüyorum. Nitekim (I) metodunda, n tane ayrı tek anlamlı $\alpha_1,...,\alpha_n$ genel terimi elde ettikten sonra, bunlara dayanarak $\ulcorner \alpha_1 \vee ... \vee \alpha_n \urcorner$ genel teriminin elde edilmesi aslında hiç te keyfe bağlı bir işlem değildir. Tam tersine, böyle bir işlem keyfe bağlı bir tanımlama olmayıp aslında dilin sentaktik yapısı gereği içine aldığı bir deyimi belirtik bir şekilde ortaya koymaktan başka bir şey değildir. Nitekim 'P' ve 'Q' gibi iki genel terimi içine alan bir (formelleşmiş) dil, kendi sentaktik yapma kuralları gereği 'P $\vee$ Q' genel terimini de içine alır. (II) metodunda ise yapma genel terimin elde edilmesinden sonra, yapma üst türünün bileşenleri olan (sezgisel bakımdan tabii, yani alışılagelmiş) türleri kaplam olarak alan n tane farklı $\alpha_1,...,\alpha_n$ tek anlamlı genel terimlerin elde edilmesi zorunlu sayılabilir.

Quine'ın (II) metodunu genellikle olmamakla birlikte, bazı hallerde (örneğin *'doğrudur'* ve *'vardır'* deyimleri halinde) savunduğunu görüyoruz. (Bk. Quine, Word and Object", s. 129-134, özellikle s. 130 (paragraf: 3-s.131.) Quine bir terimin (semantik) çok anlamlılığının en açık seçik bir şartı olarak, bu terimi içine alan bir önermenin doğruluk-değerinin değişmesini sayıyor. Ama bu şartın gerekli (s. 131, paragraf: 2), hatta yeterli olmadığını (s. 131, paragraf:3) kabul ediyor. Quine'ın s. 132 (paragraf:1)- s.134'te sözünü ettiği çok anlamlılık ise "semantik" değil, "sentaktik"dir.

Quine'ın (s. 129-130) açıklamalarına göre, (genel terimlerin) *iki türlü semantik çok anlamlılığı* ayırdedilebilir:

(i) α gibi bir genel terim oldukta,

$(\exists X)$ [Uyg $(\alpha,X) \wedge$ Ayk (α,X)] olması bizim semantik çok anlamlılığın tanımı için seçtiğimiz başlangıç noktasıdır. (Bkz. Tanım (2).) Quine bunu semantik çok anlamlılığın en *açık seçik niteliği* sayıyor. Ama gene de bu niteliği çok anlamlılığın *gerekli şartı saymıyor.*

(ii) α gibi bir genel terim'in çok anlamlı olması, (en azından) iki ayrı ("tip"ten) nesne türüne uygulanması şeklinde yorumlanıyor. Örneğin:

(a) 'bu iş *ağırdır*', (b) bu bavul *ağırdır*

önermelerinde 'ağırdır' genel terimi çok anlamlıdır. Ama bu çok anlamlılık (i) manasında değildir. Nitekim

'Bu iş ağırdır, fakat ağır değildir'

'Bu bavul ağırdır fakat ağır değildir' denilemez.

'Ahmet hem keman çalar, hem çalmaz' gibi (i) manasındaki bir çok anlamlılığı alt indislerle

'Ahmet keman çalıyor$_1$ fakat keman çalmıyor$_2$'

biçiminde giderebiliriz.

Gerek 'Ahmet keman çalıyor$_1$' gerekse 'Ahmet keman çalıyor$_2$' birer "düzgün" tümcedir.

Buna karşılık sözü geçen (a) ile (b) tümcelerindeki çok anlamlılığı gidermek amacıyla alt indisler koyduğumuzu, örneğin 'bu bavul ağırdır' yerine 'bu bavul ağır$_1$dır', 'bu iş ağırdır' yerine de 'bu iş ağır$_2$dir' yazdığımızı düşünelim. O zaman 'bu iş ağır$_2$dir' "düzgün" bir tümce olduğu halde, 'bu iş ağır$_1$dir' deyimi (bir işin fiziksel ağırlık manasında ağır olduğunu dile getirdiğinden ötürü) "düzgün" bir tümce değildir. *Tipler teorisinin sentaktik kurallarına aykırı sayılmalıdır.* Aynı şekilde 'bu bavul ağır$_1$dir'in düzgün olmasına karşılık, 'bu bavul ağır$_2$dir'in düzgün olmadığını kabul etmek gerekir.

O zaman da, 'ağır$_1$' ve 'ağır$_2$' ile dile getirebileceğimiz iki ayrı anlamı olan 'ağır' sözcüğünün çok anlamlı olduğunu:

(c) 'bu bavul ağır$_1$dir' doğrudur ve 'bu bavul ağır$_2$dir' yanlıştır biçiminde açıklayamayız. Nitekim sözü geçen (c) tümcesinin ikinci bileşeni yanlıştır. Çünkü 'bu bavul ağır$_2$dir' yanlış değildir. Yanlış olsaydı, 'bu bavul ağır$_2$ değildir' doğru olacaktı. Oysa bu son deyim de

düzgün olmayan bir deyim sayılmalıdır. Başka bir deyimle, 'Ayk ('ağır$_2$' bu bavul)'un doğru olduğunu kabul etmiyoruz.

İmdi, (ii) manasındaki çok anlamlılığın halis bir *"semantik"* çok anlamlılık *olmayıp "sentaktik" olduğunu* öne sürüyorum. Nitekim 'ağır$_1$' ile 'ağır$_2$' iki *ayrı* sentaktik kategoriye aittir. *İki deyimin ayrı sentaktik kategoriye ait olmasının ayracı, birini içine alan düzgün bir deyimle ötekisiyle değiş-tokuş etmekle düzgün olmayan bir deyimin elde edilmesidir.* Oysa, 'bu bavul ağır$_1$dir' düzgün bir deyim olduğu halde, 'bu bavul ağır$_2$dir' düzgün olmayan bir deyimdir. Şu halde 'ağır$_1$' ile 'ağır$_2$' ayrı sentatik kategoriye ait olup 'ağır' sözcüğünün böyle iki ayrı anlamı olması semantik değil, sentaktik bir çok anlamlılığa yol açar.

Öte yandan, tipler teorisini bir yana bırakarak hiç bir tip ayrımı gözetmeyen bir sentaks açısından, 'ağır$_1$' ile 'ağır$_2$yi' aynı sentaktik kategoriden saymak mümkündür.

Böyle bir durumda 'bu bavul ağır$_2$dir' deyimini düzgün ama *"aykırı"* (anomalous) bir önerme saymalıyız. Dolayısıyla (c) tümcesi doğru bir önerme olur. Böylece 'ağır' sözcüğünün (i) manasında çok anlamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Şu halde şöyle bir sonuca varıyoruz: (i) manasındaki çok anlamlılığa geri götürülemeyen bir çok anlamlılık semantik değil, sentaktik bir çok anlamlılıktır. Böyle birçok anlamlılığı tip ayrımı gözetmeyen bir sentaks çerçevesinde halis bir semantik çok anlamlılığa geri götürebiliriz. Ama o zaman çok anlamlılık (ii) manasında değil, (i) manasında bir çok anlamlılık olur. O halde genel terimlerin tek halis semantik çok anlamlılığı (i) manasındaki çok anlamlılık (yani bizim (9) veya (10) ile tanımladığımız) çok anlamlılık şeklidir.

(ii) Tekil terimlerin, Funktorların ve Önermelerin Çok anlamlılığı:

'Ahmet' gibi bir tekil terim (özadı) çok anlamlıdır, çünkü ayrı bağ-

lam ve durumlarda ayrı kimseleri gösterir. Aynı şekilde 'ben', 'sen', 'o', 'bu', 'şimdi',... gibi anlamı kullanana bağlı tekil terimler, 'bu adamı', ' o ağaç',... gibi işaret tekil terimleri de çok anlamlıdır. Genel olarak α gibi bir tekil terimin çok anlamlı olması, birden çok nesneyi adlandırması şeklinde tanımlanabilir.

(26) *Tanım:* α *tekil terimi semantik bakımdan çok anlamlıdır*$=_{dk}$

$(\exists X)\ (\exists Y)\ [Adl(\alpha,X) \wedge Adl\ (\alpha,Y) \wedge (X \neq Y)]$

Adlandırmanın k_1 ve k_2 gibi ayrı kurala ilişkin olduğunu belirtik bir şekilde göstermek için şöyle bir tanım daha uygundur:

(27) *Tanım:* α *tekil terimi semantik bakımdan çok anlamlıdır*$=_{dk}$

$(\exists k_1)\ (\exists k_2)\ (\exists X)\ (\exists Y)\ [Adl\ (\alpha,Xk_1) \wedge Adl\ (\alpha,Y,k_2) \wedge (X \neq Y)]$

İmdi, Adl (α, Y, k_1) ∧ Adl (α, X, k_2) olduğunu, ayrıca β gibi bir genel terim için Uyg (β,X) ve Ayk (β,Y) olduğunu kabul edelim. O zaman

$\ulcorner \beta(a) \urcorner$ doğrudur ∧ $\ulcorner \beta(\alpha) \urcorner$ yanlıştır

yazılabilir. Bu görünüşteki çok anlamlılığı gidermek için (α nın bir tekil terim sayılmasında direnilmesi halinde) tek yol, *indisleme* yoludur. Yani: Adl (α, X, k_1) ve Adl (α_2, X, k_2) yazılarak,

$\beta(\alpha_1)$ doğrudur ∧ $\beta(\alpha_2)$ yanlıştır

elde edilir. Bu ise bir çelişmeyi içermez.

Funktorların semantik çok anlamlılığını ise bunların belirlediği yüklemlerin semantik çok anlamlı olması şeklinde tanımlayabiliriz.

Önermelerin semantik çok anlamlılığını ise daha önce belirttiğimiz gibi, onların hem doğru hem yanlış olması şeklinde tanımlarız. Örneğin '*bu* kapı açıktır' önermesi belli bir bağlam ve durumda *doğru*, başka bir bağlam ve durumda ise *yanlış* olabilir. Bu da söz konusu önermenin semantik çok anlamlı olduğunu gösterir. Görünüşteki çelişmeyi gidermek için önermemizi 'K kapısı t anında açıktır' türünden tek anlamlı bir önermeye çeviririz. O zaman:

('$K_1 t_1$ anında açıktır' doğrudur) ve ('K_2 t_2 anında açıktır' yanlıştır)ın hiç bu çelişmeyi içermediğini görüyoruz.

(iii) Kaplamsal ve içlemsel semantik çok anlamlılık:

Buraya kadar incelediğimiz semantik çok anlamlılık *"kaplamsal"* bir özellik durumundadır. Örneğin 's' gibi bir sembolü (tekil terim olarak) hem Zeus'u hem de Bacchus'u göstermek için kullandığımızı kabul edelim. O zaman (26) veya (27) tanımı gereği 's'nin çok anlamlı bir tekil terim olduğu söylenemez. Nitekim bu tanımdaki "tanımlayan" deyim böyle bir 's' sembolü halinde yanlış olur. Dolayısıyla 's' *çok anlamlıdır'* önermesi de yanlış olur.

Öte yandan, 's' sembolünü (tekil terim olarak) hem 'Sabah yıldızı'nın hem de 'Akşam yıldızı'nın bir çevirisi olarak kullanmamız halinde, bu iki terimin aynı nesneyi (Venüs gezegenini) göstermesinden dolayı 's' sembolü (26) veya (27) tanımı gereği çok anlamlı bir tekil terim *olmuyor*. Oysa, biz böyle bir sembolün çok anlamlı olduğunu kabul etmek isterdik.

Aynı şekilde, 'P' gibi bir sembol (genel terim olarak), kaplamdaş olmakla birlikte, anlamdaş olmayan iki genel terimin çevirisi olsun. Örneğin 'P' hem 'insan'ın hem 'tüysüz iki bacaklı'nın veya hem 'unicorn'un hem de'centaur'un çevirisi olsun. O zaman (9) veya (10) tanımı gereği 'P'nin çok anlamlı bir genel terim olmadığını görüyoruz. Oysa, böyle bir 'P' terimini çok anlamlı saymak isterdik.

Buna göre, "kaplamsal" ile "içlemsel" semantik çok anlamlılığın ayırt edilmesinin zorunlu olduğunu anlıyoruz. Söz konusu 's' tekil terimiyle 'P' genel terimi *kaplamsal semantik çok anlamlı değillerdir*, ama bunlar *içlemsel semantik çok anlamlıdır*.

Şimdi *"içlemsel semantik çok anlamlılık"*ı tanımlamaya çalışalım: İçlemci-Platoncu bir açıdan bu kolaydır. Nitekim, böyle bir görüş açısından her genel terimin, tekil terimin, funktorun veya önermenin (soyut bir nesne sayılan) birer "içlem"i vardır. Bir deyimin içlemi bir

dilsel kural yardımıyla belirlenir. 'α deyiminin içlemi, k kuralı gereği, X'dir' deyimini 'İçl (α, X, k)' ile kısaltalım. O zaman α deyiminin içlemsel çok anlamlı olmasını şöyle tanımlarız:

(28) α deyimi semantik içlemsel çok anlamlıdır$=_{dk}$

$(\exists k_1)(\exists k_2)(\exists X)(\exists Y)$ [İçl $(\alpha, X, k_1) \wedge$ İçl $(\alpha, Y, k_2) \wedge (X \neq Y)$]

Dikkat edilirse, (28) tanımı tekil terimlerin kaplamsal çokanlamlılığının tanımı olan (27)ye tıpa tıp benziyor. Ancak, (28)in "üstünlüğü", her tekil terimin bir nesneyi göstermemesine karşılık, her tekil terimin, hatta her kategorematik deyimin bir içlemi olmasıdır.

İmdi nominalist bir görüş açısından (28) tanımının manasız olacağını göz önünde tutarak, içlemsel çok anlamlılığı (bu son görüş bakımından da geçerli olan) bir şekilde tanımlamamız gerekecek. İşte bunu şöyle yapabiliriz:

α herhangi bir deyim, $\ulcorner ...\alpha... \urcorner$ da bu deyimi içine alan bir önerme olsun. O zaman α yı onunla kaplamdaş olan β gibi herhangi başka bir deyimle değiş-tokuş ettikte, elde edilen $\ulcorner ...\beta... \urcorner$ önermesi $\ulcorner ...\alpha... \urcorner$ ile eşdeğer olursa (yani aynı doğruluk değerini taşıyorsa) $\ulcorner ...\alpha... \urcorner$ önermesinin α deyiminin bir *"kaplamsal bağlam"*ı olduğu, aksi halde ise bir *"içlemsel bağlam"*ı olduğu söylenir.

İmdi, α herhangi bir (kategorematik) deyim oldukta, α nın *kaplamsal* semantik çok anlamlı olması, aşağıdaki şartı yerine getiren kaplamsal bir bağlamı olması şeklinde tanımlanır:

(i) $\ulcorner ...\alpha... \urcorner$ doğrudur ve $\ulcorner ...\alpha... \urcorner$ yanlıştır

Buna karşılık, α nın içlemsel semantik çok anlamlı olması, α nın aynı (i) şartını yerine getiren herhangi (ister kaplamsal ister içlemsel) bir bağlamı olması şeklinde tanımlanır. Buna göre, α deyimi kaplamsal çok anlamlı ise, aynı zamanda içlemsel çok anlamlı da olmalıdır. Fakat bunun tersi doğru değildir. Kaplamsal çok anlamlı olmayan (yani kaplamsal tek anlamlı olan) α gibi bir deyimin içlemsel çok anlamlı olması mümkündür. Bu da α nın hiçbir kaplamsal bağlamının (i)

şartını yerine getirmemesine rağmen, bu şartı yerine getiren içlemsel bir bağlamının bulunması halinde olur.

Örneğin hem 'insan' hem de 'tüysüz iki bacaklı'nın çevirisi olduğunu kabul ettiğimiz 'P' gibi bir genel teriminin kaplamsal çok anlamlı olmamasına rağmen, içlemsel çok anlamlı olmasını şöyle gösterebiliriz:

'P' nin bir içlemsel bağlamı olarak:

(ii) $\Box (\forall x)$ [P(x) $\rightarrow$ x akıllıdır]

önermesini seçelim. 'P' sembolü 'insan'ın çevirisi olması halinde (ii) *doğru*, 'tüysüz iki bacaklı'nın çevirisi olması halinde ise *yanlıştır*. (İ.K.)

Modal mantığa başvurmaksızın da böyle bir durumu gösterebilirdik. Örneğin:

(iii) Ahmet inanıyor ki $(\forall x)$ [P(x) $\rightarrow$ x akıllıdır]

(yani 'Ahmet P olan herşeyin akıllı olduğuna inanıyor') önermesini alalım. Ahmet'in (haklı veya haksız olarak) her insanın akıllı olduğunu, fakat bazı tüysüz iki bacaklıların akıllı olmadıklarına inandığını kabul edelim. O zaman (iii) hem doğru hem yanlış olur. Bu şekilde de 'P' nin kaplamsal tek anlamlı olmasına rağmen, içlemsel çok anlamlı olduğunu göstermiş oluyoruz.

Buna göre, bir deyimin çok anlamlılığını, bu deyimin içinde geçtiği (en azından) bir önermenin hem doğru hem yanlış olması şeklinde tanımlamakla, içlemsel bağlamları da kapsayan bir dil halinde "içlemsel semantik çok anlamlılığı"; yalnız kaplamsal bağlamları kapsayan bir dil halinde ise "kaplamsal semantik çok anlamlılığı" tanımladığımızı söyleyebiliriz.

3. Pragmatik Çok anlamlılık ve Kaypaklık

(i) Pragmatik çok anlamlılık: Bir tek kullanan için

Pragmatik Puyg ile Payk, İpuyg ile İpayk bağlantılarına dayanarak,

semantik çok anlamlılığın pragmatik kaplamsal ve içlemsel karşılıklarını kolaylıkla tanımlayabiliriz:

(1) *Tanım*: α yüklemi K kullananı için (pragmatik) *kaplamsal* çok anlamlıdır$=_{dk}$

$(\exists k_1)\ (\exists k_2)\ (\exists X)\ \{[Buyg\ (K, \alpha, X, k_1) \wedge Payk\ (K, \alpha, X, k_2) \vee [Puyg\ (K, \alpha, k_2) \wedge Payk\ (K, \alpha, X, k_1)]\}$

(2) Tanım: α yüklemi K kullananı için (pragmatik) içlemsel çok anlamlıdır$=_{dk}$

$(\exists k_1)\ (\exists k_2)\ (\exists t)\ \{[İpuyg\ (K, \alpha, t, k_1) \wedge İpayk\ (K, \alpha, t, k_2)] \vee [İpuyg\ (K, \alpha, t, k_2) \wedge İpayk\ (K, \alpha, t, k_1)]\}$

α yükleminin empirik bilgisel bir yüklem olması halinde, α nın pragmatik belirsizliği zamanla (bilginin artmasıyla) semantik belirsizliğiyle örtüşmeğe yüz tuttuğu gibi, α nın pragmatik çok anlamlılığı da semantik çok anlamlılığıyla örtüşmeye yüz tutar. (Böyle bir eğilim, Puyg'un Uyg ile, Payk'ın da Ayk ile eşdeğer olmaya doğru yönelmesinin (yani "ayak uydurmasının") zorunlu bir sonucudur.

(ii) "Kullananlar arası Çok anlamlılık" ve "Kaypaklık"

Yukarıda sözünü ettiğimiz pragmatik çok anlamlılık *bir tek kullanana* ilişkindir. Bu tek kullanan toplumun tümü de olabilir. Ama o zaman toplumun bir tek kişi gibi davrandığını, yani toplumun bütün üyelerinin (veya hiç olmazsa üyelerinin büyük çoğunluğunun) söz konusu terimi aynı şekilde kullandığını kabul etmeliyiz.

Şimdi ise, aynı dili kullanan kişi veya gruplar arasında, söz konusu terimin kullanılışı konusunda *anlaşmazlıkların* bulunması halini inceleyeceğiz.

(3) *Tanım:* K_1 ve K_2 kullananları arasında α genel teriminin kullanılışında "kaplamsal" *anlaşmazlık* vardır$=_{dk}$

$(\exists X)\ [Puyg\ (K_1, \alpha, X) \wedge Payk\ (K_2, \alpha, X)]$

(4) *Tanım:* K_1 ve K_2 kullananları arasında α genel teriminin kullanılışında *"içlemsel"* anlaşmazlık vardır$=_{dk}$

$(\exists t)$ [İpuyg $(K_1, \alpha, t) \wedge$ İpayk (K_2, α, t)]

K_1 ve K_2 'nin tabii aynı D dilini kullandıklarını kabul ediyoruz. Öte yandan, söz konusu α yükleminin çok anlamlı olması halinde, K_1 ve K_2 nin aynı yoksa farklı kurallara başvurduklarını belirtmedik. Aynı bir kullanan çok anlamlı bir terimi kullanırken, çok anlamlılığın farkına varmışsa, bu terimin her geçişinde ilişkin olduğu kuralı (hiç olmazsa örtük bir şekilde) bilir. Ama iki *ayrı* kullanan halinde durum değişiktir. Empirik terimlerin anlam kuralları çokluk *"dile getirilmemiş kurallar"*, yani *"dilsel yatkınlıklar"*dan başka bir şey değildir. Dolayısıyla, *aynı* bir kullananın α gibi bir terimin her bir geçişinde ayrı kurallara bağlı olduğunun farkına varması kolay olsa bile, iki *ayrı* kullananın aynı α terimini ayrı kurallar uyarınca kullandıklarını birbirlerine "söylemeleri" güç olabilir.

Yalnız burada iki şıkkı ayırt etmeliyiz. 1) Söz konusu α genel terimi semantik tek anlamlıdır. 2) α genel terimi semantik çok anlamlıdır.

1. şık: a genel terimi semantik tek anlamlıdır:

O zaman K_1 ile K_2 arasındaki anlaşmazlık "bilgisel" olur. Söz konusu X nesnesinin α yükleminin belirsizlik bölgesine ait olmaması şartıyla, K_1 ve K_2 den birinin haklı öbürünün haksız olması gerekir. Kimin haklı, kimin haksız olduğu da bilgisel bir yöntemle belirlenebilir.

2. şık: a genel terimi semantik çok anlamlıdır:

Bu halde (en azından) k_1 ve k_2 gibi iki ayrı ve eşdeğer olmayan kural vardır. Böyle bir halde (bilgisel bakımdan) hem K_1 in hem de K_2 nin haklı olması, birinin k_1 kuralına göre, öbürünün de k_2 kuralına göre davranması gerekir. (Sözel tartışmalar) Bunun da taraflarca anlaşılması aralarındaki anlaşmazlığa son verir. Nitekim böyle bir halde:

$(\exists X)$ [Puyg $(K, \alpha, X, k_1) \wedge$ Payk (K, α, X, k_2)]

veya

$$(\exists t)\ [\text{İpuyg}\ (K, \alpha, t, k_1) \wedge \text{İpayk}\ (K, \alpha, t, k_2)]$$

olur. Burada ise hiçbir çelişme yoktur. Her iki şıkta da anlaşmazlık az çok kolaylıkla giderilebilir.

İmdi, şöyle bir durum *daha* vardır:

K_1 kullananı α yüklemini her zaman ve her bağlamda yalnız k_1 kuralı gereği kullanır; K_2 kullananı ise aynı α yüklemini her zaman ve her bağlamda yalnız k_2 kuralı gereği kullanır. Böyle bir durumda α yüklemi gene de birbiriyle eşdeğer olmayan k_1 ve k_2 gibi iki ayrı kurala göre kullanılıyor. *Ama buna bakıp a nın çok anlamlı olduğunu söyleyemeyiz.* Nitekim α yükleminin (semantik kaplamsal) çok anlamlı olması, bu yüklemin ait olduğu dil çerçevesinde *bazı bağlamlarda* k_1 gibi bir kural uyarınca, *başka bağlamlarda* ise k_2 gibi (k_1 ile eşdeğer olmayan) bir kural uyarınca uygulanması demektir. Oysa K_1 kullananı α yüklemini bağlam ne olursa olsun (her bağlamda) sadece k_1 uyarınca, K_2 kullananı ise sadece k_2 kuralı uyarınca kullandığına göre, K_1 ile K_2 nin *ayrı diller kullandığını* kabul etmek zorundayız. Bir dil bir takım ortak "dil kuralları" sistemi olarak yorumlanabilir. Buna göre, büsbütün aynı olmayan kurallardan (veya hiç olmazsa eşdeğer olmayan kurallardan) kurulu sistemleri *ayrı* diller saymalıyız. İmdi, K_1in kullandığı dilde (α yükleminin uygulanışını yöneten kural olarak) k_1 kuralı bulunup k_2 kuralı bulunmuyor. K_2nin kullandığı dilde ise k_2 kuralı bulunup k_1 kuralı bulunmuyor. Bu iki kullananın kullandıkları bütün öteki kurallar aynı olsa bile, iki kural sistemi eş değer olmadığından, bunların ayrı iki dil sayılması gerekecek. Böylece söz konusu durumda K_1 ve K_2 kullananlarının birbirine çok yakın olmakla birlikte, gene de farklı diller kullandıklarını kabul etmek zorundayız. (Goodman!) K_1 in kullandığı dil D_1, K_2 nin kullandığı dil D_2 olsun. O zaman α yükleminin D_1 dilinde k_1 (ve yalnız k_1) kuralıyla yönetildiğini, D_2 dilinde ise k_2 (ve yalnız k_2) kuralıyla yönetildiğini kabul edebiliriz. O zaman α yükleminin gerek D_1 de gerek D_2 de *tek anlamlı* ol-

duğunu görüyoruz. Öte yandan, D_1 ile D_2 dilinin birleşimi durumunda olan ve hem k_1 kuralını hem k_2 kuralını içine alan D gibi bir dil de düşünebiliriz. Böyle bir D dilinde ise α yüklemi çok anlamlıdır. Ancak derhal belirtmek gerekir ki, böyle bir çok anlamlığı kabul etmedikleri için ne K_1 ne de K_2 söz konusu D dilini kullanmazlar. D dilini kullanan olsa olsa K_3 gibi başka bir kullanandır.

İşte böyle bir durumda α yükleminin K_1 ile K_2 kullananları bakımından *"kaypak"* olduğunu söyleyeceğiz.

Dikkat edilirse, α nın kaypak olması, K_1 kullananının *her* zaman ve *her* bağlamda yalnız k_1 kuralını, K_2 nin de *her* zaman ve *her* bağlamda yalnız k_2 kuralını kullanmasına bağlıdır. Eğer böyle bir durum sadece *geçici* olsaydı, yani K_1 ile K_2 den biri sonunda kendini haksız ötekini haklı saysaydı, ya da her ikisi de kendilerini haksız sayıp söz konusu α yükleminin *çok anlamlı* olduğunu kabul etselerdi, o zaman K_1 ile K_2 nin ilkece *aynı* dili (D_1 dilini veya D_2 dilini, ya da D dilini) konuştuklarını, fakat *"dilsel" bir yanılma* sonucunda birinin ya da her ikisinin söz konusu α yüklemini yöneten kuralı dilin ilkelerine aykırı bir şekilde seçtiğini söyleyebilirdik. Böyle bir duruma ise "kaypaklık" değil, "giderilebilir kişiler-arası çok anlamlılık" diyeceğiz.

Buna göre, *"kişiler arası anlaşmazlık"*ları şöyle sınıflayabiliriz:

I) *Bilgisel (Olgusal) anlaşmazlık:* (çok anlamlılıkla hiçbir ilgisi yoktur).

II) *Dilsel anlaşmazlık:* Buna *"kişiler arası* (pragmatik: kaplamsal veya içlemsel) *çok anlamlılık"* diyeceğiz.

Kişiler arası çok anlamlılık'ın ise iki çeşidi vardır:

a) *Giderilebilir kişiler arası çok anlamlılık"*: Böyle bir çok anlamlılık bir "dilsel yanılma"ya dayandığından, *"dil öğrenimi"* yoluyla düzeltilebilir, giderilebilir.

b) *"Giderilemez kişiler arası çok anlamlılık" "kaypaklık"*: Bir dilsel yanılmadan doğmadığından, salt "dil öğrenimi" yoluyla

giderilemez. Kaynağı önceden verilen bir dilin yanlış öğrenilmesine değil de, K_1 ile K_2 kullananlarının (bile bile veya bilinçsiz olarak) α gibi bir yüklemin anlamını belirleyen kuralı bağdaşmayacak bir şekilde seçmelerine ve herbirinin kendi seçimlerinde direnmesine dayanır. Kimin haklı kimin haksız olduğunu belirtecek bir ayraç (üçüncü bir kullanan!) yoktur. O zaman K_1 ile K_2nin aynı α yüklemini içine alan ayrı diller konuştuğunu kabul etmeliyiz.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalara göre, "kaypaklık" salt bir "diliçi" özellik durumundadır. Oysa, kaypaklığın felsefe için önemi "diller arası" başka bir deyimle, bir "kavram" özelliği olmasına dayanır. Bu bakımdan kaypaklığın bu diller arası özeliğini de belirtmek gerekecek.

D belli bir (tabii veya felsefi) dil, α da D diline ait kaypak bir yüklem olsun. D dilini kullananlar bakımından α nın kaypak olduğunu, D dilinin D_1 ve D_2 gibi (en azından) iki alt dili olduğunu, α nın da gerek D_1 gerek D_2 de tek anlamlı olabildiğini kabul ediyoruz. O zaman ilk D dilini *bir tek* dil sayabilmek için a yükleminin D dilinde (semantik bakımdan) çok anlamlı olduğunu kabul etmek zorundayız. Ancak a yükleminin D dilinde semantik çok anlamlı olması, pragmatik çok anlamlı olmasını gerektirmez. Yani D dilini konuşanların bir kısmı D_1i, öbürleri D_2 yi, konuşan iki, ama yalnız iki öbeğe ayrıldıklarını düşünebiliriz. Böyle bir durumda, a yüklemi *her* kullanan için (pragmatik) tek anlamlı olur. Başka bir deyimle, D dilini (üçüncü bir dil olarak) kullanan hiçbir kimsenin olmadığını kabul ediyoruz.

İmdi, D diline ait a yükleminin D′ gibi herhangi başka bir dildeki çevirisinin ele alındığını düşünelim. Bu çeviri a′ olsun. O zaman D′ dilinin de D_1′ ile D_2′ gibi iki alt dile bölünebileceğini, a′ nün bu iki alt dilin her birinde tek anlamlı olmakla birlikte D′ dilinde çok anlamlı olduğunu, fakat kullananların her biri için pragmatik tek anlamlı olduğunu kabul edelim. Yani bütün kullananların ya D_1′yü ya da D_2′yü

kullandıklarını kabul ediyoruz. Veya bunların dışında kalan kullananların olması halinde, bunların ilk ikilerine dil konusunda yetkisi olmadığını kabul ediyoruz. İşte α yükleminin "kaypak" olması, α nın D´ gibi herhangi bir dile çevrilmesi halinde aynı durumun ortaya çıkmasına bağlıdır. Bu ise kaypaklığın "diller arası" (yani "kavramsal") mahiyetini gösterir.

"...Dil hakkındaki araştırmaların tümünü içine alan en kuşatıcı işaretler bilimine (C. Morris'i izleyerek) "semiotik" diyoruz. "Dil" sözcüğünü burada, dar manada yalnız günlük dil (tabii dil, tarihsel dil) olarak değil, bütün bilimsel ve teknik dilleri ve genel olarak her türlü tabiî veya yapma sembol sistemlerini kapsamı içine alacak şekilde, en geniş manada kullanıyoruz. Örneğin "C" sembolü kimya dilinin bir terimi ve "C+O2 = CO2" sembol dizisi (deyim) ise aynı dilin bir önermesi sayılmalıdır. Bu anlamda her bir özel uğraşı alanına (bilimler, güzel sanatlar, ahlak, teknik, metafizik, v.ö.) özgü bir "dil" bulunduğunu söyleyebiliriz.

Dilde şu üç faktörü ayırd edebiliriz: a) deyimler (yani tek tek anlamlı semboller ve bu sembollerden kurulu sonlu diziler), b) deyimlerin dil dışı karşılıkları (yani dile getirdikleri nesneler) c) "kullanan" (yani deyimleri belli bir yer ve zamanda kullanan tek tek insanlar veya insan topluluğu). Genel olarak, verilen bir deyimin belli bir "dil dışı karşılığı olmaması bu deyimin tekil (original) veya tabii bir özelliği değildir; yani deyim ile dil dışı karşılığı arasındaki bağlantı ne mantıksaldır, ne de nedensel (causal). Duman görülen yerde ateş beklenir; böyle bir duman ateşin bir işareti sayılabilir. Burada "işaret" ile "işaret edilen" arasında gerçekten de tabii, nedensel bir bağlantı vardır. Ölüye yandan "mavi" sözcüğünün mavi rengini ifade etmesi, bu sözcüğü kullanan kimselerin ülkece bir isteklerine bağlı bir uzlaşım'a (convention) dayanarak "mavi" sözcüğüyle "mavi rengini kastetmelerinden başka bir şey değildir.

İmdi, sözü geçen üç faktör açısından, semiotik (yani genel dil bilimi) üç ana bölüme ayrılmaktadır:

Sentaks: deyimleri gerek "kullanan" faktörünü, gerekse deyimlerin "dil dışı karşılığı" faktörünü hesaba katmadan inceleyen semiotik dalıdır.

Semantik: "kullanan" faktörünü hiç hesaba katmadan, dilsel ifadeleri sadece dile getirdikleri nesneler (yani "dil dışı karşılıkları") açısından inceleyen semiotik dalıdır.

Pragmatik: deyimleri "kullanan" faktörü açısından inceleyen semiotik dalıdır.

Örneğin, "mavi" sözcüğünün Türkçede bir sıfat olması sentaktik; aynı sözcüğün mavi rengini dile getirmesi semantik; bu sözcüğün öteden beri Türkler tarafından mavi rengini ifade etmek için kullanılması ise pragmatik bir olgudur. Genel olarak herhangi bir deyim ile bu deyimin dil dışı karşılığı arasındaki bağlantının belirtilmesi semantiğe aittir. Böyle bir bağlantı uzlaşımsal olduğundan, bir "kural" semantik kural- yardımıyla belirlenir...

ISBN 975-520-171-8